

INŠTITUT ZA
NARODNOSTNA
VPRAŠANJA
V LJUBLJANI

razprave IN GRADIVO

TREATISES AND DOCUMENTS

1974 ŠT. 6

Razprave in gradivo	Številka 6	Str. 1—152	Ljubljana	December 1974
---------------------	------------	------------	-----------	---------------

INŠTITUT ZA
NARODNOSTNA
VPRAŠANJA
V LJUBLJANI

razprave IN GRADIVO

1974

ŠT. 6

KAZALO

D. Druškovič:	Uvod Preface	5
D. Druškovič:	Nekaj vprašanj koroških Slovencev (Po 19 letih avstrijske državne pogodbe) Some problems of the Carinthian Slovenes (19 years after the signing of the Austrian State Treaty)	7
J. Jeri; G. Kušej:	Prvine pravnega položaja slovenske narodne manjšine v Italiji The rudiments of the legal situation of the Slo- vene national minority in Italy	55
T. Zorn; J. Pleterski:	Nekateri pravni vidiki položaja slovenske manj- šine na avstrijskem Koroškem Some legal aspects of the situation of the Slovene minority in Austrian Carinthia	84
T. Zorn:	Prispevek k problematiki sprememb v socialnih strukturah koroških Slovencev Essey on the social structure in Slovenian and mixed parts of Southern Carinthia (Austria) . . .	106
J. Jeri:	Manjšinska konferenca v Trstu The conference on minorities in Triest	120
	Bibliografija Bibliography	145

Z nekaj letnim izostankom se oglašča Inštitut za narodnostna vprašanja spet z zvezkom svojih »Razprav in gradiva«. Res je v vmesnem časovnem prostoru tovrstna publiciteta iskala in našla svoje mesto bodisi v drugih revijah ali v raznovrstnih natisih razprav, a se je prav to izpričalo kot nezadostno.

Ne glede na omenjeni premor pa uredništvo ni spremenilo svoje uredniške zasnove, kakršno je uveljavljalo pred leti v prvih petih zvezkih, niti namena, da posreduje sproti informacije o raziskovanju na območju narodnostnih vprašanj in to tako s fragmenti razprav kakor tudi z drugim gradivom. Tudi za vsebino pričujoče številke 6 smo izbrali tiste pripevke, ki se navezujejo na ta čas živo in osrednjo tematiko.

Zanimanje in vsakoletno vpraševanje ali bo Inštitut nadaljeval s svojo publikacijo in izhodišča, da terjata znanost in strokovnost nenehno so- očenje v javnosti, govorijo za nadaljevanje objav v obliki, kakršna je bila doslej in ki je pobudila pozornost v krogih, ki jih zanima razvoj narodnostnih, etničnih vprašanj v sodobnem svetu.

Uredništvo

After a lapse of a couple of years Inštitut za narodnostna vprašanja (Institute for Ethnic Problems) is offering a new volume of its »Razprave in gradivo« (Treatises and documents). Though in the meantime works, concerning this particular matter have been published either in other reviews or in separate prints, this way has proved as unsatisfactory.

Regardless of this lapse the Editors did neither change their editorial scheme, adopted and implemented years ago in the first five volumes of the »Treatises« nor their intention to bring out current information on the research in the field of ethnic problems through extracts of research papers and various documents. Thus we have chosen to publish in this, the sixth, volume the contributions related to the acute and central problems of this period.

The interest in, and requests for information, whether the Institute intends to continue the publication of the »Treatises«, as well as the conviction that science and research work demand continuous public confrontation, confirm the decision to continue the publication in the traditional form, the »Treatises« having found an echo in the circles, interested in the development of the ethnic problems in the world.

Editorial Board

UDK 323.1(436:—863) »1955/1975«

Nekaj vprašanj koroških Slovencev

Drago Druškovič*

(Po 19. letih avstrijske državne pogodbe)

Bližajoča se dvajsetletnica avstrijske državne pogodbe (15. maj 1975), z zaostajajočim in le delnim uresničevanjem varstvenih določil, izraženih v čl. 7, namenjenih »avstrijskim državljanom slovenske in hrvatske manjšine na Koroškem, Gradiščanskem in Štajerskem« — je pobudila naš dopolnjeni,¹ strnjeni pogled na nekaj tistih vprašanj, ki zaradi vsebinsko podobnih ali različnih razlag, po našem mnenju opozarjajo na preskromne možnosti narodnostnega razvoja koroških Slovencev.

V sovisnosti z meddržavnimi odnosi nas vsekakor zanimajo tista izmed vprašanj v zvezi s položajem koroških Slovencev, ki so posebej odvisna od rešitev na meddržavni ravni. Njihovo urejanje ne more biti edini vir žitja in bitja narodnostne skupnosti, njenega dela — pa naj je to še tako zapečateneno z večkratnimi meddržavnimi zavezami. *S tem seveda ne mislimo razvrednotiti načela o mednarodnih obveznostih,*² niti se zavzemati za to, da bi se zgubljali v ravnodušnosti ob tovrstni sestavini — v enem izmed pogojev, ki določajo življenje delu naše narodne skupnosti ali da bi zašli v drugo skrajnost, v neke vrste narodno nestrpnost. Narodnostne problematike ne velja presojsati z očmi iracionalista, čustvenosti, čeprav le-te ni mogoče vselej odmisлити.

Usoda koroških Slovencev je že od nekdaj navzoča v območju naše vsenarodne skrbi, to velja še posebej po novi ustavi (1974) SR Slovenije, o naši skrbi, dolžnostih in zavzemanju za ureditev položaja slovenske skupnosti v zamejstvu. Vendar bi bil v zmoti vsakdo, ki bi zgubljal iz vida SFRJ in se vdajal utvari, da gre zgolj za zadevo ene obrobne federalne enote. Že vnaprej zato opozarjamo na tovrstne razsežnosti glede na zunanje-politično funkcijo federacije in delež posamezne republike pri njej.

Da ne bi obšli do danes znanih splošnih in posebnih mednarodnih kriterijev, smo se odločili pri našem pregledu za uporabo sistematike, ki jo je izoblikovala že pred dvajsetimi leti skupina izvedencev pri OZN; s tem smo se zavarovali, izognili subjektivni presoji. Zanimajo nas tudi različna in nasprotna, vsaj v nekem pomenu kvalificirana mnenja, naših sogovornikov — sosedov.

* Drago Druškovič, znanstveni svetnik, ravnatelj Inštituta za narodnostna vprašanja, 61000 Ljubljana, Cankarjeva 5.

Upoštevali smo tudi prizmo razgledov, ki so jo izoblikovala novejša raziskovanja doma in v tujini in skušnje pri uresničevanju varstva posebnih etničnih, jezikovnih, narodnostnih skupin.³ Vsekakor pa ne velja spregledati spoznanj iz doslej prvega globalnega posveta v okviru OZN,⁴ ki med njimi omenja, da različni družbeni ustroj ne vpliva nujno na položaj, kakršen se izpričuje v dani deželi in ki zadeva pravice narodnih manjšin.

Tudi če mednarodna klasifikacija »Podkomisije OZN za varstvo in za boj zoper diskriminacijo manjšin« (ECN. 4/Sub. 2/85) ne bi postavljala na izhodiščno mesto vprašanja *kvantitete* (števila) določenega dela narodnostne skupnosti — narodne manjšine, bi se ob koroškem primeru vendarle morali ustaviti pri njem.

Ob številu se ustavljajo in ga ugotavljajo že vso zgodovino naši narodnostni in državni sosede. Od števila, mimo naselitvenega ozemlja, vse do neuresničevanja z avstrijsko državno pogodbo (1955) mednarodno določenih varstvenih določil se vije sprenevedanje vseh tistih, ki niso naklonjeni koroškim Slovencem.

Sicer pa ne gre pri navajani sistemizaciji samo za število, temveč tudi za bližino — *naseljenost, državljanstvo, narodnostni značaj države, izvor in odnos do države, okolnosti, ki so pripeljale manjšino v državni okvir, za celotno ali delno inkluzivnost jurisdikcije in naposled za manjšinske težnje.* (Vrstni red naštetih kriterijev bo treba v prihodnje spremeniti tako, da bodo stopile na prvo mesto manjšinske težnje.)

Izjemoma smo s kakšnim podatkom posegli pri našem opisu vprašanj do leta 1910, z nekaj opozorili v obdobje med svetovnima vojnama, v prvo povojno desetletje, kakor je to pač terjala osvetlitev problema. V ospredju so problemsko naravnane označitve sedanjih razmer in čas po podpisu avstrijske državne pogodbe.

O kvantiteti — številu

Vse do zadnjega štetja, do popisa prebivalstva v Avstriji (1971) se izpričuje v uradni publiciteti — ob težnji k strmemu upadanju slovensko govorečega prebivalstva — nihanje z upadljivimi padci, a tudi vzponi, česar si ni mogoče obrazložiti z naravnim gibanjem prebivalstva.⁵ Koroški Slovenci so že v obdobju med obema vojnama opozorili Društvo narodov na te popisne anomalije, na diskriminacijske metode popisnih uradnikov; tudi avstrijski socialni demokrati so izrazili takrat pomisleke, medtem ko je znanstveni pretres slovenskih izvedencev ugotovil neuporabnost teh številk.⁶

Odstotki glede na naselitveno ozemlje, za del Koroške, kjer živijo Slovenci (o definiciji naselitvenega ozemlja izraža avstrijska stran pomisleke):

Leto	Vse koroško prebivalstvo	Slovensko prebivalstvo		Avtorji ¹⁷	100 %
1910	371 531	65 661	17,67		100 %
1923	372 817	39 292	17,53	Grafenauer Veiter	59,84
	370 850	37 292	10,05		
1934	405 129	26 796	6,6	Pleterski Veiter	40,80
	407 371	26 796	6,57		
1939	416 268	44 708	10,74	Pleterski Veiter	65,11
	416 268	42 757	10,27		
1951	474 761	42 059	8,9	Pleterski Veiter	60,67
	474 764	43 179	8,8		
1961	495 226	25 472	5,14	Veiter	38,79
1971	552 728	27 450	5,2	Kor. časopisna objava 1972	41,80
		19 529	3,5	Kor. časopisna objava 1973	29,74

Leto	Vse prebivalstvo naselitvenega ozemlja	Slovensko prebivalstvo glede na jezikovne kategorije	Odstotek
1951	107 951	39 242	36,4 (Pleterski)
1961	112 534	25 472	22,6 (Pleterski)
1971 ⁸	118 290	27 240	22,5 (prve objave 1972) ⁸
	110 712	19 529	16,5 (17,64) (druga objava 1973) ⁸
	109 779	16 435	14,97
		(+ 3823 vin- dišarjev)	(tretja reducirana objava 1973)

208 085 (okraji Šmohor, Beljak, Celovec-dežela Velikovec) 17 014 (četrti
objava o štetju 1971 + (3958 vindišarjev)

Naj naposled navedemo še nekaj števil, ki glede na svoj izvor po-
trjujejo splošno zmedo avstrijskih števil, statističnih sporočil v območju
štetja narodnosti ali navajajo na negotovost, ki prevzame slehernega,
kadar se sreča s tolikšnim obiljem kombinacij. V »Statistische Nachrich-

ten« (28. Jahrgang, Neue Folge, zv. 7, str. 404—411) so nam avtorji: avstrijski statistični osrednji urad — takole predstavili razvoj prebivalstva od popisa 1951 dalje:

	Samo nemško absolutno 1951 = 100		Slovensko		Windisch (vindiš)	
1951...	67 500	100	19 000	100	19 000	100
1961...	85 300	126	14 000	70	11 000	59
1971...	99 700	148	16 100	81	3 900	20

(Pri tem so pod slovensko upoštevali kombinacije z nemško in windisch (vindiš) in pri windisch (vindiš) kombinacije z nemško.)

Komaj bi mogli dobiti bolj očiten dokaz o uradnih prizadevanjih denacionalizacije, kakor so jo prikazali prav z omenjenim nihanjem števil in uradnim upoštevanjem raznih kombinacij. In resnično v duhu, kakor je le-to formuliral na študijski podkomisiji (1973) predsednik »Bund der kärntner Windischen« dr. Einspieler, češ, da navedba »windisch« (vindiš) kot občevalni jezik pri popisu prebivalstva pomeni priznavanje v smeri, da oseba, za katero gre, ne želi, da bi jo prištevali k Slovencem (Kurzprotokoll über die Sitzung der Unterkommission der Studienkommission für Probleme der slowenischen Volksgruppe in Kärnten, 5. III. 1973). (Pravzaprav ne velja pisati te nemške označitve za Slovence-windisch- v slovenski transkripciji, a smo to zaradi praktičnih vidikov storili. Ob tej oznaki, ki so jo v popise prebivalstva v Avstriji uvedli nacisti (1939), naj omenimo samo mimogrede še zanimivo označitev po »Österreich Lexikon«, 1966. Izraz je dobil svoj političen nadah ob predplebiscitnih bojih in pomeni »zvestobo domovini« v nasprotju z nacionalno slovensko opredelitvijo (= »iredentistično«); dalje, v drugi avstrijski republiki so botrovale nemško nacionalne organizacije »Bundu der kärntner Windischen«, katerega neznatno članstvo čuti svojo pripadnost k nemški kulturni skupnosti.)

Pri našem prikazovanju števila kor. Slovencev smo vseskozi upoštevali ozemlje dvojezičnega šolstva, dalje smo združevali število izjav o slovenščini, narečju (windisch)⁹ in izjavo o bilingvizmu. Z nekaj izjemami (1939, 1951, 1971) število upada. Koroški Slovenci zavračajo rezultate avstrijskih uradnih popisov; nepriznavanje teh števil podpirajo tudi vse slovenske strokovno znanstvene analize.

O avstrijski popisni praksi izražata pomisleke tudi vodilna avstrijska izvedenca Th. Veiter in F. Ermacora,¹⁰ medtem ko je notranji minister sosedne države, pod katerega spada tudi statistična služba, že ob popisih 1951, 1961 odgovoril na proteste predstavnikov koroških Slovencev, »da bodo služili števnim rezultati samo za statistične namene«.¹¹

Prvi omenjeni avstrijski izvedenec, Th. Veiter, sicer ugotavlja nezadovoljivo štetje koroških Slovencev pri popisih prebivalstva, a izhaja še naprej iz stališča, da se je treba odločiti za »quantité considérable« (znatno število).¹² Z njim bi si lahko pomagali pri izvedbi avstrijske pogodbe (čl. 7).

Th. Veiter sklepa svoje poglavje »Die Sprachgruppenstatistik«, v svojem manjšinam posvečenem monografskem delu (Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich, 1970) z mnenjem, da pomeni 45 000 koroških Slovencev (blizu rezultata v popisu 1951) spodnjo mejo za današnje število koroških Slovencev (stran 369). Misli tudi, da bi za temelje pri uresničevanju člena 7 prišel v poštrev prav omenjeni popis (str. 337).

Drugi avstrijski izvedenec F. Ermacora misli, da si Avstrija sicer pomaga z rezultati ljudskih popisov, vendar pa učinek ni povsem zadovoljiv. Doslej se po njegovem mnenju še ni posrečilo določiti števila manjšine niti v avstro-ogrski monarhiji niti v prvi in drugi republiki. V svojem novejšem delu navaja rezultate iz popisa 1961 (Österreichische Verfassungslehre, 1970, str. 264—265).

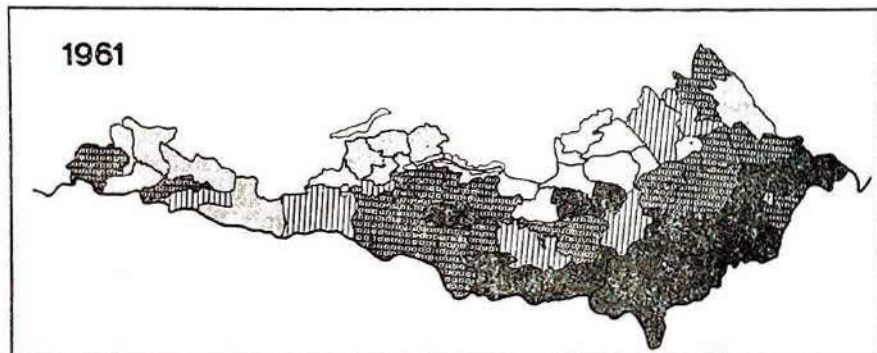
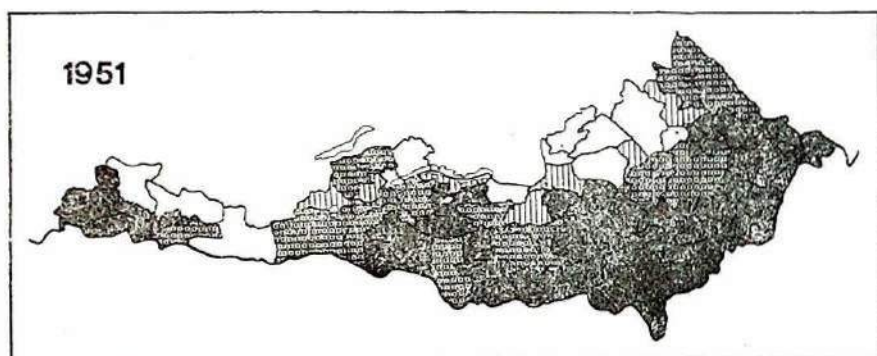
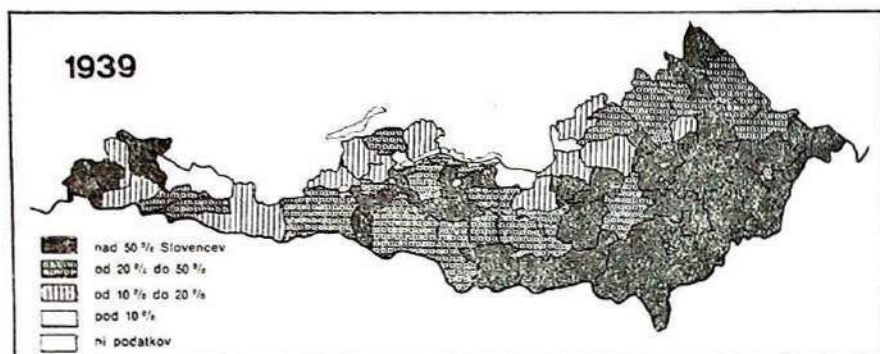
Oba izvedenca povezujeta uresničevanje avstrijskega manjšinskega varstva — mednarodne obveznosti — s problematiko kvantitete.

Ne preseneča tudi, če sta obravnavali to vprašanje dunajska komisija, ki jo vodi sam kancler Kreisky in iz te porojena »podkomisija izvedencev«. O pojmu »slovensko in mešano prebivalstvo« in njegovi vsestranski razsežnosti — kaj naj obseže omenjena opredelitev v celoti in tudi posebej glede na teritorij — so izoblikovali posebno definicijo. Dalje je večina izvedencev mnenja, da popisi prebivalstva ne zadovoljujejo docela in da je ob objektivnem kriteriju (jeziku) treba upoštevati tudi še druge, vmesne, delno subjektivne kriterije (npr. kulturno naravnost).¹³

Kvantiteta je torej pomembna tudi v sočasnosti, saj se ob njej ohranja vrsta zaviralnih momentov: 1. nezadovoljivo uresničevanje člena 7; 2. vsakokratni novi nezadovoljivi statistični postopek; 3. nadaljnje redukcije v uradnih statističnih prikazih, ki učinkujejo tudi posredno.

Na primer ob reformnih postopkih glede osnovnih družbenopolitičnih enot: pri združevanju občin, pri nameravani reorganizaciji šolstva.¹⁴

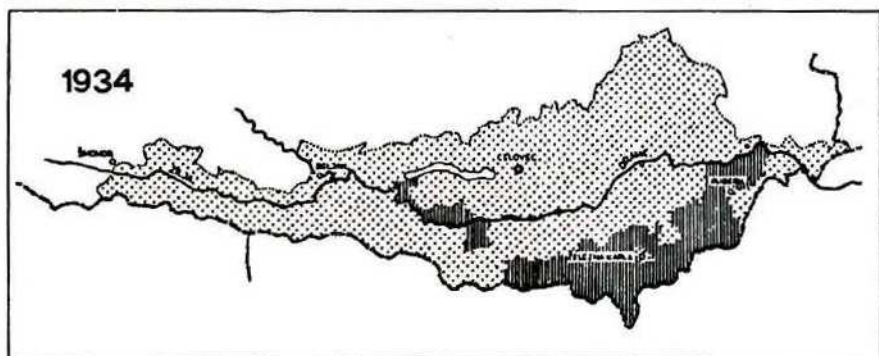
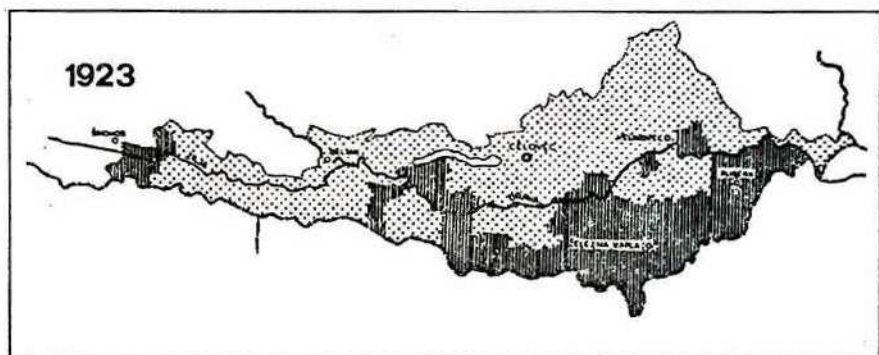
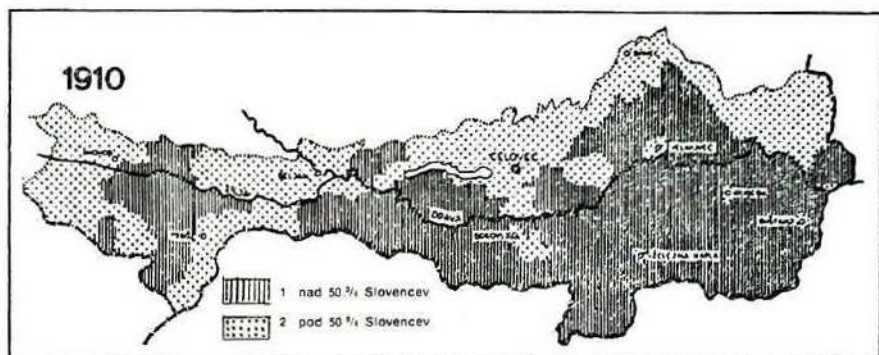
V zadnji polovici 1974 leta (17. septembra) pa so tri v parlamentu zastopane stranke (SPÖ, ÖVP, FPÖ) sklenile, da je treba vendarle ugotoviti manjšino po uradni poti, čeprav v obliki »štetja na poseben način«; ta poseben način je morala zasnovati Študijska komisija in je to tudi opravila. Iz nje pa sta prav zaradi omenjenega razvoja izstopila dva člana, poslanec J. Guttenbrunner in župan občine Sele H. Velik. Prvi je v pogovoru za dunajsko revijo »Profil« (oktober 1974) izjavil, da ta poseben popis kot vsi običajni ne more doprinesiti k ugotovitvi pravega števila, ker bo prišlo do ostrih nasprotovanj v okviru krajevnih razmer. Dalje, »da se je Študijska komisija ves čas ukvarjala s ,kako', nikoli pa z vprašanjem ,ali naj bi'. Kasneje pa so rekli, da smo mi to priporočali vladi.« (Citat po NRazgl, 22. XI. 1974, str. 599.) Drugi iz Študijske komisije

RAZVOJ SLOVENSKEGA PREBIVALSTVA NA KOROŠKEM 1939 — 1961

Kot osnova za to predstavitev je služila mapa 6 v delu: Die Ortsgemeinden von 1946 bis 1960, v »Schriftenreihe für Raumforschung und Raumplanung« (Alfred Hummitzsch, Die territoriale Entwicklung der Ortsgemeinden in Kärnten, Klagenfurt, 1966, d. 3.)

Ta zemljevid smo dopolnili s podatki iz tretjega popisa prebivalstva na Koroškem, ki jih navaja v indeksu svoje razprave dr. Janko Pleterški, v »Die Volkszählung vom 31. März 1961 in Kärnten«; Razprave in Gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1966, št. 4/5, str. 176 do 181.

PREGLED REZULTATOV PRI URADNIH POPISIH PREBIVALSTVA
LETA 1910 do 1934

Ponatis po Koroškem zborniku 1946, Ljubljana DZS, Mapa XVIII.

odhajajoči član H. Velik je poudaril, da je ob sklepih o za manjšino življenjsko važnih zadevah, brez prizadetih pač moral izpričati svojo solidarnost (Naš tednik, 24. X. 1974).

Omenjeni sklep pa je imel še širše posledice — ogrozil je tudi neposredno sodelovanje narodne (etnične) manjšine in države v tako imenovanem Kontaktnem komiteju (ali odboru), saj so predstavniki koroških Slovencev začasno pretrgali pogovore zato, ker se je o temeljnem izhodišču kakor zmeraj doslej spet odločilo mimo manjšine in to kljub njenim opozorilom in docela znanim okoliščinam. Koroški Slovenci so na svojem posebnem zboru sprejeli Resolucijo (6. X. 1974) in v njej izrazili svoje odklonilno stališče do ugotavljanja, kot pripomočka za ureditev uporabe slovenskega jezika v javnem življenju in obtožili Avstrijo, da še teži k nadaljnjem raznarodovanju (Slovenski vestnik, 11. X. 1974, str. 1).

Ta za koroško značilni razvoj pa hkrati dopušča podmeno o možnostih ali nemožnostih in koristnosti določanja kvantitete manjšinskih skupnosti in sicer, kot vidimo, ne govori prav zanj, še manj za rešitve v obliki strankarskih dogovorov ali za neposredne uradne posege. Ne bo naključje, da je v zvezi z urejanjem pravic danske manjšine v Zvezni republiki Nemčiji prišlo (29. III. 1955) do naslednje izjave in sicer, da je priznavanje k danski narodnosti svobodno prav tako k danski kulturi in se temu uradno ne sme nasprotovati niti tega uradno ugotavljati. Toliko glede sodobnejše prakse npr. v Evropi, s katero so avtorji avstrijske manjšinske politike vsekakor seznanjeni, saj imajo pač kopico izvedencev, predvsem pa jih opozarjajo na posamezne ustrezne rešitve, kot je znano, predstavniki manjšine.

Opozarjamo, da navaja in uporablja vsa avstrijska publiciteta popisne rezultate kot povsem veljavne, zadovoljujoče in objektivne (omenili smo pomisleke dveh izvedencev). V mnogih primerih navajajo te rezultate v reducirani obliki takó, da ne prikazujejo vselej skupaj števila »slovensko« in »windisch« govorečih in pa raznih kombinacij bilingvizma; s to omejitvijo pridejo do pomanjšanja števila koroških Slovencev. Vsa ta publiciteta ima svojo notranje popularizirano in tudi zunanjo, mednarodno razsežnost.

V dokumentu CERD/CR. 50/Add. 6 (2. avgust 1973), v poročilu Komisije za preprečevanje rasne diskriminacije (osma seja, 1. 8. 1973, str. 7, orig. angleški) navajajo Avstrijci podatke o ljudskem štetju v letu 1971, in sicer: 0,69 % celotnega prebivalstva odpade na slovensko in hrvaško manjšino in da nobena od manjšin ne prebiva na sklenjenem ozemlju. (Po štetju 1951 bi dosegli manjšini brez Štajerske 1,1 %; po štetju 1961: 0,78 %; po slovenski strokovni analizi glede na štetje 1961: 1,3 %.)

Ob tovrstnih podatkih Avstrijcev pa je prišlo do razprave v posebnem odboru o rasni diskriminaciji, v okviru tretjega komiteja Generalne skupščine OZN in tudi do nekaterih opozoril Avstriji, le-ta je svoje poročilo tako ustmeno kakor pismeno še dopolnjevala. Glede na osnovno smer avstrijskih razlag v mednarodni javnosti, naj ob minimiziranju števila manjšin omenimo trditev avstrijskega predstavnika, da so v avstrijski

republikli samo verske in jezikovne manjšine. Najbrž gre za preprost račun: marsikaj se v današnjem svetu doseže z dezinformacijo. Vendar mimo docela določenih opredelitev v čl. 7, da gre za zaščito slovenske (tudi hrvaške) manjšine, slovenskega prebivalstva ne bo mogoče v prihodnosti več slepomišiti, kajti določilo *slovensko* in manjšina povsem določno označuje narodnostni, etnični značaj koroških Slovencev. Avstrijci niso poželi docela zadovoljivega uspeha ob tem soočenju na vrhnji mednarodni ravni, saj so jih nekajkrat opozorili pri pregledovanju njihovega poročila poleg jugoslovanskih ekspertov in predstavnikov še predstavniki drugih držav, predvsem pa potrdili v zvezi s številom takole svoje stališče: »Poudarili so, da pravice manjšin niso odvisne od njihovega števila ali odstotka, ki ga manjšina predstavlja glede na celotno prebivalstvo.« (Po sporočilih J. Gustinčiča, TVD-I, 3. in 5. XII. 1974 in iz sklepnega poročila: »Report of the committee on the elimination of racial discrimination, General Assembly, official records: twenty-ninth session, supplement No. 18 (A/9618) UN, New York, str. 35, točka 35.)

V nekem pomenu pa se z avstrijske strani vendarle ustvarja videz sicer hitrega, a še vedno »normalnega« asimilacijskega razvoja. Naj opozorimo, da so tudi v drugi republikli, v praktični politiki, celo pri popisih prebivalstva uvajali posebno, po nacistih uvedeno kategorijo — za tako imenovano posebno narodnostno skupino — »windisch«. Gre za narodnostno manj zavedne Slovence, ki so in še podlegajo germanizaciji, a so ohranili svojo slovensko narečno govorico v domačem krogu. Tudi avstrijska izvedenka (dr. Veiter, Issatschenko) sta zavrnila omenjeno kategorizacijo.¹⁵

Tukaj se ne spuščamo v vprašanje popisne metodologije, kjer prevladuje vpraševanje po *občevalnem jeziku*^{15a} (ne po materinščini). Vpraševali so tudi že po jeziku, v katerem človek misli (1923), po jeziku kulturne usmerjenosti (1934) ali pristali pri praksi, da so v vprašalniku natisnili »deutsch«; drugi jezik je lahko posameznik samo pripisal (1971).

Prav tako ne moremo obširneje označiti problemov sodobnih asimilacijskih procesov. Novejša znanost ne pozna za docela izoblikovane skupnosti naravnega — normalnega asimilacijskega razvoja. Pozna edinole razsežno lestvico posrednih ali neposrednih pritiskov.

Gotovo je področje, kjer mejita dva naroda, ponekod že narodnostno mešano ozemlje in je zato tudi prizorišče procesov povezovanja. O njih je zapisal nemški teoretik politične znanosti dr. Günter Decker naslednje: »Prostovoljna asimilacija je pogosta tam, kjer ljudstva še niso izoblikovani socialni organizmi, kjer ni izrazite narodne zavesti, kjer ni kvalitativnih kulturnih stvaritev in nasprotno prevladuje še ločitev na različne koncesije.

Zelo pomembno je tedaj, da je prostovoljna asimilacija v svojem velikem obsegu dandanes skoraj povsod v Evropi ponehala, da je zastala tudi že v ZDA in da lahko opazimo v mnogih področjih prav nasprotno težnjo — namreč narodnostno izločanje. Vzroki so rastoči obseg osnovne

in visokošolske izobrazbe, vpliv filma, radia in tiska, s tem močnejša, čeprav v množici površnejša povezanost z narodno kulturo.«¹⁶

Navidezno protislovje, da moderne kulturne transmisije ali množična občila na eni strani povezujejo človeka, nasprotno pa na drugi strani regenerirajo duhovno nadstavbo, narodno po obliki in izvoru, nas ne sme zastrašiti, da bi kljub temu ne upoštevali zanimive razlage G. Deckerja: »Kjer tedaj pride do prostovoljne asimilacije, gre največkrat za politične vzroke ali pa za pobude iz smotrnosti in vendar gre potem pogosto za nasilno asimilacijo, čeprav ne bi mogli govoriti o uporabi sile. Pogosto pa bi to težko razlikovali. Če je mogoč socialni napredek v škodo lastne narodnosti, ob dejanski ali navidezni opustitvi le-té, če zahtevajo vpis v 'narodni kataster', da bi se prizadeti umaknili raznovrstnemu zapostavljanju — od družbene, politične in socialne diskriminacije do izгона ali fizičnega uničenja — če v obmejnih primerih ob tem obvladajo še dva jezika, imajo pa tudi sorodstvene vezi s pripadniki drugega naroda — je videti taka nasilna asimilacija pogosto obema stranema asimilirajočim in asimiliranim kot prostovoljna (naravna). K vmesnim rešitvam štejemo prakso dežel, ki sprejemajo danes večje število priseljencev, le-tem pa preprečujejo skupinsko naseljevanje samo zato, da bi olajšali proces prostovoljne (naravne) asimilacije — ali bolje rečeno, da bi ga izsilili (Brazilija). Resnična, prostovoljna (naravna) asimilacija je postala redka...«¹⁷

Odpori koroških Slovencev, kritični dialog z naše, slovenske znanstveno strokovne strani, predvsem pa zlorabe in napadalnost tako imenovanih avstrijskih »patriotskih« (nemško nacionalističnih) združenj (Kärntner Heimatdienst), pa tudi podpore omenjeni dejavnosti s strani Avstrijske ljudske stranke (ÖVP), predvsem Svobodnjaške stranke Avstrije (FPÖ), ob zaostajajoči efektivnosti vladajoče Socialistične stranke Avstrije (SPÖ) in pa ob manjšem vplivu Komunistične stranke Avstrije (KPÖ) — vse to ustvarja zapleten položaj, ki naj omogoča zavlačevanje pri uresničevanju člena 7 z motivacijo, da je treba kvantiteto narodne manjšine vendarle šele ugotoviti.¹⁸ (Tako kakor so omenjene »patriotske« organizacije pobudile s šolskimi štrajki 1958/59 ukinitve zakona o dvojezičnem šolstvu, so ob izvajanju »zakona o topografskih označitvah in dvojezičnih napisih« (1972) ustvarile narodnostno nestrpno ozračje, pobudile in upravljale skupine ljudi, ki so odstranjevale prve topografske napise ter sprožile val javnih in tajnih groženj, celo prve primere fizičnih obračunov s posameznimi koroškimi Slovenci.)

Tudi izvedenska podkomisija pri Komisiji za dvojezične krajevne napise, ki jo je ustanovil (20. decembra 1972) kancler Kreisky, si je zastavila vprašanje, kako naj bi *dognali* število narodnostne skupnosti. Zbrani izvedenci so mislili, da je mogoče to skupnost ugotoviti v okviru splošnega popisa prebivalstva, če pri tem upoštevajo pri vprašanjih posebne manjšinske značilnosti in če je postopek »manjšini naklonjen«. V razpravi podkomisije (izvedencev) so večkrat omenjali, da takšnega štetja *doslej ni bilo*.¹⁹

Očitno je ugotovitev kvantitete neke manjšinske narodnosti tesno povezano s kar najbolj temeljnimi medsebojnimi odnosi narodnostno raznorodnih skupin, posebej takrat, če pri večini (čeprav le v samem območju, kjer manjšina živi) ni zadovoljivega razumevanja za sožitje in je še v sočasnosti mogoče obujati z zgodovino obremenjeno mentaliteto nestrpnosti ter skratka — *večini primanjkuje politične volje*. Hkrati pa reševanje vprašanja preprečuje medsebojno strankarsko dnevno politično obračunavanje. Tudi na ljubljanskem seminarju o vprašanjih večnarodnostnih družb so udeleženci opozarjali, da je iskati rešitev *pri večinski narodnosti*, v njeni idejno politični pripravljenosti.²⁰

Vprašanje števila pa je vsestransko še danes odprto, saj so predlagali koroški Slovenci v svojem novjšem dokumentu Zveze slovenskih organizacij na Koroškem, ob načrtih za združevanje občin in šol, za merilo števni rezultat popisa iz 1910. leta.²¹ Takrat je bilo na ozemlju, ki ga obseže dvojezično šolstvo, 65 661 prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom. Tudi sama uredba o dvojezičnem šolstvu iz leta 1945 je temeljila na štetju iz leta 1910, in sicer so določili šolske okoliše tam, kjer se tistikrat ni izkazalo manj kot 10 odstotkov prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom.

Zakon o dvojezičnih napisih temelji npr. na popisu 1961. Ob zasnovi pa so mnenja iz večinskih krogov svetovala rezultate popisa 1971, izvedenec Th. Veiter je zagovarjal popis 1951, Narodni svet koroških Slovencev se je zavzemal za ozemlje na prostoru, kakor ga določa zakon o že omenjenem dvojezičnem šolstvu iz leta 1959. Ne da bi upoštevali manjšino so uvedli kriterij 20 odstotkov Slovencev v občinah in tako spet zmanjšali število krajev, kjer naj bi namestili dvojezične napise. Ob namestitvah prvih je prišlo do njihovega organiziranega odstranjevanja, do očitne politične uporabe usedlin narodnostne nestrpnosti, saj kaže večina poročevalcev in sporočil iz sosedne države, pa tudi evropska publiciteta, da ne moremo govoriti o spontanem dejanju, temveč o organiziranem vodenju določenih skupin in o spretnem oživljanju določenih mentalnih naravnosti.

Med skrajnimi predlogi je bila tudi sugestija, naj bi se o odstotku dosegel sporazum med koroškimi Slovenci in Heimatdienstom. Tudi iz zgodovine med obema vojnama poznamo, da so pri vprašanju kulturne avtonomije težili k temu, da bi Heimatbund (vsebinsko mu je soroden danes Heimatdienst) monopolno uravnaval vprašanje koroških Slovencev. Seveda tudi ta čas ni izostala zahteva poslancev Svobodnjaške stranke, da je treba manjšino šele ugotoviti.

Vprašanje se je ustavilo tudi pri kanclerjevi komisiji:²²

1. se predstavniki koroških Slovencev niso udeležili komisije, ker je Avstrijska ljudska stranka delegirala vanjo predstavnika ene izmed tistih organizacij »Zveze koroških vindišarjev« (Bund der Kärntner Windschen), ki je odkrito nenaklonjena manjšini;

2. eksperti v podkomisiji se do jeseni 1973 še niso zedinili docela glede kriterijev, kako naj bi ugotovili slovensko manjšino; čeprav se je

kancler pohvalno izrazil o vprašalniku kot »uporabni podlagi« za ugotovitev manjšine (»Delo«, 31. VIII. 73, št. 236).

3. med skupnimi mnenji na komisiji velja omeniti, da »ljudski popisi ne pomenijo idealne osnove za ugotovitev manjšine«; da »verbalno doslej ni nihče nasprotoval, da mora rešitev biti manjšini naklonjena«;

4. Kancler je 11. IX. 1973 sklical Kontaktni komite (predstavniki vlade, parlamentarnih frakcij in predstavniki manjšine: 10 članov; avstrijska ljudska stranka ni delegirala predstavnika z motivacijo, da je dovolj tako imenovana komisija ekspertov). Predstavniki koroških Slovencev so zahtevali, naj postane osnova reševanje njihovega vprašanja *teritorialno načelo* in odklonili *preštevanje*; obe vprašanji nista dobili dokončne opredelitve. Kontaktni komite je ustanovil dve podkomisiji: informativno in šolsko (kot vodji obeh so določili dva predstavnika manjšine). Kancler je omenjal tudi še podporo že snujoči se avstrijsko-jugoslovanski komisiji zgodovinarjev. Ta naj bi iz učnih knjig izločila tvarino, ki sloni na emocijah in nestvarnih interpretacijah zgodovine (Z. Zorko, Nevarno odlaganje ali le korak naprej? Delo, 13. septembra 1973, str. 3, št. 249). Ustanovitev neposrednega Kontaktnega komiteja ima bližnjo zgodovino. Kancler je nanj pristal že pred letoma (6. IV. 1972) in do sklepa je prišlo 28. VII. 1973 — avstrijska vlada je najavila neposredne pogovore v odgovoru na jugoslovansko noto — torej gre v dobri meri za bilateralno internacionalizirano zadevo — predvsem pa za priznanje manjšine kot subjekta.

Ne da bi se tukaj lahko spuščali v obseg in vsebino dosedanjega sodelovanja koroških Slovencev v Kontaktnem komiteju, omenili smo že pretrgano sodelovanje ob sklepu treh strank — naj vendarle zapišemo, da človeka, ki se že dalj časa ukvarja z manjšinskim vprašanjem, preseanečajo poskusi avstrijske strani in sicer tisti, ki žele manjšini naprtiti odgovornost za težave in zastonje. To je sicer teoretska zakonitost ravnanj države, kakor jo označuje g. Héraud — a vendarle bi človek pričakoval vsaj manj paradoksen in očiten postopek. Razumljivo pa je, da gre za nezadostnost določene politike, za »fiasko« določene manjšinske politike, kajti glavnino ključev za rešitev ima pač v rokah zmeraj večina in njena prevlada v družbi in državi; zato ni treba menda nobenih izvedenskih glav in mnenj.

Končno pa v svoji novoletni izjavi (na pragu 1975 leta) obe slovenski predstavniški organizaciji, kljub dosedanjemu vsiljenemu reševanju manjšinskega varstva, ob nezadovoljivi rešitvi čl. 7, ob neuresničevanju posameznih paragrafov še posebej ter v celoti — in to na pragu dvajsete obletnice teh določil; nasprotujoč degradiranju slovenskega jezika na pomožen jezik in dopuščanju dejavnosti manjšini sovražnih nemško nacionalističnih organizacij, ob grožnjah z ugotavljanjem pri zastrupljenem ozračju in pospeševanju nestrpnosti — *izjavljata, da sta pripravljeni pogajati se s pristojno vlado in zakonodajalcem za sporazumno znosno rešitev odprtih vprašanj* (Slovenski vestnik, 3. I. 1975).

Novejša slovensko znanstvena strokovna analiza (indirektna metoda) avstrijskih popisov (dr. Klemenčič, 1951; dr. J. Pleternski, 1961) ugotavlja za ozemlje dvojezičnega šolstva za 1951. leto 48 401 in za vso Koroško najmanj 53 805 slovensko govorečih oseb. (Seveda je upoštevano tudi narečje ali pa bilingvalna usposobljenost.) Po drugi svetovni vojni so ocenile britanske okupacijske oblasti, da gre za 60 000—80 000 slovensko govorečih ljudi, 70 000 je takrat ovrednotila tudi socialistična stranka, medtem ko jih je 75 000 predvidel ameriški izvedenec H. Kohn.²³

Ves splet glede kvantitete ne navaja koroških Slovencev samo k nezaupanju ali k odločnemu odklanjanju, da bi posebej ugotavljali njihovo število, ne daje samo manipulativnih možnosti silam, ki niso naklonjene koroškim Slovincem in ne omogoča le izgovorov za uresničevanje manjšinskih varstvenih določil, temveč dopušča *podmeno*, da gre za nepretrgano strateško težnjo, ki po uradni statistični poti postopno minimizira slovenski živelj na Koroškem. Naj omenim, da imata tudi manjšinski šolski zakon in zakon o uporabi slovenščine na sodiščih (1959) določilo o potrebnem ugotavljanju manjšine.

Že od vsega začetka, ko naj bi uveljavili zakon o dvojezičnih šolah (108 šol), se ni izvajal pouk na desetih šolah; leta 1958/59 ob času ukinitve se je izvajal na 96 šolah. V določilih avstrijskega manjšinskega šolskega zakona je takole določilo: 1. »V katerih krajih naj bodo osnovne in glavne šole, ki prihajajo v poštev posebej za slovensko manjšino, se bo določilo po podatkih, ki jih bo dala uradna ugotovitev manjšine; 2. dokler podatkov uradne ugotovitve manjšine ne bo na razpolago, naj bodo *osnovne* in *glavne* šole, ki prihajajo v poštev za slovensko manjšino v tistih občinah, v katerih se je na osnovni in glavnih šolah dvojezično poučevalo, na začetku šolskega leta 1958/59«. Univ. profesor Stephan Verosta ugotavlja v svoji razpravi o zunanje političnih odnosih druge avstrijske republike, v poglavju namenjenem SFRJ, da so ob ukinitvi (1958) dvojezičnega šolskega sistema (1945) na Koroškem še naprej ugodili zahtevam jugoslovanske strani o *teritorialnem načelu*, in sicer tako, da je obsegla veljavnost novega šolskega zakona vse območje nekdanje dvojezične šole (1945).²⁴

Z zakonom o sodiščih (1959) so zmanjšali število sodnih okrajev, v katerih imajo Slovenci pravico uporabljati svoj jezik na sodišču, od 9 na 3, in to z motivacijo, da so upoštevali kriterij dvajsetih odstotkov, pri tem pa temeljili samo na kategoriji »slovensko«, niso pa upoštevali bodisi bilingvalne usposobljenosti ali izjave o narečju.

Opozorili smo že na nenehno negativno nastopanje tako imenovanih patriotskih avstrijskih združenj in političnih sil. Naj podčrtamo, da vztraja avstrijska stran še na takoimenovanem *izjavnem načelu* posameznika.

Vendar globlja proučitev uporabnosti *autodeterminacije* (Bekennntnisprinzipa) nam utrjuje naše mnenje o vprašljivosti njene pragmatične uporabe v primeru manjšinskega položaja, kakršen se kaže na Koroškem; naša hipoteza o *inkompatibilnosti* omenjenega načela vzdrži svojo pre-

skušnjo v teoriji in praksi in lahko govorimo z omejitvijo na dani položaj o primeru splošne zakonitosti. Francoski izvedenec G. Héraud označuje uporabo tako imenovanega pravila večine (la règle de majorité) s hipokrizijo glede na možnosti manjšine. V državi prevladujoča večina v »državi-naciji« (le stato-nation) uveljavlja svojo voljo in interese (politične in gospodarske), in se zato znajde manjšina v nasprotju z večino že zaradi svojih enakih interesov in pa predvsem kvantitativnega razmerja moči »nenehno v položaju brezupne minorizacije«. ²⁵

Vse to, naj opozorimo mi, deluje že po inerciji, pa tudi po historični skušnji. Tudi v novejši razpravi »Etnopolitična študija o 'manjšini v manjšini', posebej ko gre za homoetnične skupine« — »Etude ethnopolitique sur 'la minorité dans la minorité', plus spécialement quand il s'agit de groupes homoethniques« — (čeprav s predstavitvijo, ki temelji na danih modelih in strukturah, ne da bi avtor upošteval razvoj, vzroke in posledice) — ne more G. Héraud mimo »imperialističnega faktorja« in manjšin, ki so objekt »asimilativnih pritiskov«.

Tudi avstrijski izvedenec Th. Veiter je v pogovoru na ORF (Querschnitte — Interview prof. Veiter von C. Gatterer — 10. X. 1972) takole obrazložil svoje stališče: »Toda na Koroškem, kjer je še zmeraj soočena narodnostna skupina z močno odklanjajočo nemško koroško večino — ima izjavno načelo prevladujočo vlogo in povzroča le-to delitev skupine in bi bilo za ohranitev manjšine zaželeno, da bi jo spodbujali bolj, kakor predpisuje zakon, kajti drugače ji ni obstanka.« ²⁶

Kljub takim izvedenskim spoznanjem, tudi tolažilnim ali dvoumnim izjavam politikov — pa očitno — kakor bomo videli kasneje — zaostajajo rešitve.

Najbrž niso spodbudni organizirani nastopi protimanjšinskih skupin za odstranitev nekaj krajevnih napisnih tabel.

Vsekakor je absurdno geslo o tako imenovanem »prastrahu« ²⁷ pred južnimi sosedi, geslo, ki računa z nepoučenostjo prebivalstva, saj je SFRJ kot podpisnica avstrijske državne pogodbe mednarodno zavezana, da jamči obstoj svoje severne sosedu.

Seveda se ne moremo spuščati v manjšinsko psihologijo in le mimogrede bomo skušali označiti večinsko orientacijo, saj pomeni še dandanes na Koroškem priznavanje k Slovincem vsaj za določene sloje državljansko nezanesljivost, v novejšem obdobju celo ideološko identifikacijo z jugoslovansko potjo v socializem (ti očitki so oživel spet ob zadnjih dogodkih, ko so se predstavniki koroških Slovencev obrnili na vlado SFRJ). ²⁸

Ob dvajsetodstotnem kriteriju naj opozorimo samo na razprave v zvezi s pripravo manjšinskega člena in na dejstvo, da *veljavno besedilo državne pogodbe ne postavlja pogoja o številu slovenskega oziroma hrvaškega prebivalstva, čeprav so sestavljalci besedila posebej razpravljali o »quantité considérable« (znatnem številu).* ²⁹

O bližini in naseljenosti

O naseljenosti pozna zgodovina slovenskega narodnega vprašanja posebna poglavja iz boja za lastno obrobje in celo epopejo narodne obrambe pred germanizacijo in italijanizacijo;³⁰ to so slovenski zgodovinarji že v znatni meri raziskali. Ozemlje, kjer žive še danes koroški Slovenci, je postalo tudi neke vrste katalizator moči velikonemškega nacionalizma od c. k. monarhije, prve republike, rajha vse do danes, ko obnovljena druga avstrijska republika vedno ne uveljavlja niti sosesčini naklonjene politike in ne upošteva današnjih stvarno političnih potreb, spoznanj; predvsem pa mačehovsko ravna z drugonarodnimi skupnostmi. Očitno zaostaja spoznanje — ali pa gre za naivna piščeva pričakovanja — da bi vendarle kazalo odpraviti še žive stereotipe,³¹ klišejem podobne poglede, ki ne morejo biti v prid dobri sosesčini; seveda velja, da hrani in stvarja sleherna narodna skupnost tovrstno blago v svojem mentalnem ustroju.

Ozemlje vzdolž jugoslovansko-avstrijske meje in Ziljska dolina, kjer živi slovenski in jezikovno mešani življ, je pač področje posebne tradicije. O tem pravi avstrijski kulturno politični zgodovinar A. Fuchs: »Nemški nacionalizem v obmejnih področjih na primer, se je razvil iz kulturnih in socialnih problemov, ki so doma le v jezikovno mešanih okoliših.«³²

Duhovne obremenitve nastale v preteklosti, a tudi njihova zakoličenost v družbenih strukturah sedanjosti,³³ so ob novejših nestrpnostih na Koroškem označili nekateri poročevalci kot sindrom.³⁴ Gre za precej zahtevno vprašanje, ki sodi v območje socialne psihologije. Lahko bi razpravljali o problemu historične zavesti, o določenih spominskih vrzelih, ki dopuščajo živo obnovo tistega, kar naj bi prešlo že v zgodovino.³⁵ Zelo poučno se nam zdi tudi razmišljanje W. Weissa o povojni dilemi duhovne naravnosti avstrijske literature, saj se opira na naslednjo H. Weiglavo sentenco: »Mi, Avstrijci, na posebni, morebitni srečni in obvezujoči vmesni postaji, med zmagovalci in poraženci.« Ob tem pa seveda po mnenju navajanega avstrijskega avtorja ni prišlo v duhovnem izrazu — v literaturi do radikalnejšega začetka nečesa novega, kar je neposredni povojni nemški književnosti odločno vtisnilo pečat.³⁶ Razumljivo bo, da ne nameravamo našim sosedom s temi nekaj izbranimi označitvami ali opozorili pripisati kaj več, kakor se lahko izpričuje iz njihovih razgledov o njih samih; gre le za opozorila o kompleksnosti problematike in pa na kompleks sam.³⁷

In kakor omogoča poseben položaj narodne manjšine posredništvo,³⁸ tako tudi dopušča, da se vedno znova že zaradi tradicije večina ukvarja s problemom integracije.

To je ozemlje z okoli 2500 km² (celotno ozemlje Koroške dežele: 9534 km²) na katerem se je kot na edinem ozemlju v okviru rajha uveljavilo oboroženo odporiško gibanje koroških Slovencev (le-to je tudi avstrijskim antifašistom omogočilo zbiranje k odporu in odkoder so izselili (1942) 178 slovenskih družin.³⁹ V letu 1945 so za ta del Koroške

določili področje dvojezičnega pouka. V njegovem obsegu še dandanes delujejo narodne organizacije koroških Slovencev, čeprav je bilingvizem dosegel precejšen odstotek. Prav zaradi vsega naštetega je to ozemlje znano.

Čeprav teži avstrijska stran tako v teoriji kakor v praksi k zmanjšanju ozemlja, ga kljub določilu v členu 7 ni vse do danes po krajih zunanje označila z dvojezičnimi napisi.⁴⁰ Razen v manjšinskem šolskem zakonu se je varovala teritorialne opredelitve. Že v prvi avstrijski republiki je uveljavljala razlage, da ne gre za sklenjen naselitveni prostor, temveč za razsip (eine Streulage). Med prostorskimi opredelitvami naj navedemo še obseg plebiscitnega ozemlja (1920) v predvidenih glasovalnih conah: A = 1768 km² in B = 352 km², skupaj 2120 km² (brez Kanalske doline in Trbiža z okolico, Ziljske doline, Jezerskega in Mežiške doline); dalje obseg zemeljske zahteve v Memorandumu FLRJ (1947 = 2470 km²) in ozemlje, ki ga je obsegal koroški zakon o dvojezičnem šolstvu (1945) = 2155 km². O tem ozemlju menijo nekateri avstrijski komentatorji, da ga nemška večina zavrača, saj opravljajo dvojezični pouk že leta samo na približno tridesetih šolah in še na teh sta komaj po eden ali dva prijavljena otroka.

Ozemlje, ki so ga imeli pred očmi sestavljalci člena 7, opredeljuje tudi besedilo člena, ko govori o *upravnih in sodnih enotah s slovenskim, hrvatskim ali mešanim prebivalstvom*. Vsekakor gre tudi za sorazmerje med jugoslovanskimi zahtevami po drugi svetovni vojni in omejitvijo v koroškem zakonu o dvojezičnem šolstvu. Gre tudi za tako imenovano podedovano (angestammte) naselitveno ozemlje koroških Slovencev in za njegovo neodtujljivost.⁴¹

Profesor Guy Héraud označuje v že navedenem delu med neugodnimi pogoji etničnih (narodnostno manjšinskih) skupin tudi demografsko alienacijo in sicer v obliki emigracije in *kolonizacije*.⁴² V analizi »Migracije prebivalstva na Koroškem med leti 1934—1951«⁴³ navaja Vladimir Klemenčič, da je med omenjenima letnicama naraslo število prebivalcev, ki niso bili rojeni na Koroškem za 78 669 ljudi. Tone Zorn⁴⁴ pa v prispevku »Iz germanizacijskih prizadevanj na Koroškem med obema svetovnima vojnama«⁴⁵ opisuje tudi organizacijske oblike tega priseljavanja (posredovalnica za zemljiški promet v Velikovcu — 1927. l.; povezava z vsenemškimi organizacijami: VDA—1933). Sleherni objektivni pregled koroškega vprašanja, znanstveni, izvedenski se bo soočil z dejstvom *načrtnega odtujevanja ozemlja pranaseljenemu (avtohtonemu) prebivalstvu*.

V primeru pojasnil ob zakonu o topografskih napisih (oktober 1972), o zakonu, ki predstavlja za koroške Slovence minimizirano varianto in so jo s strokovne plati zavrnil tako avstrijski (dr. Veiter in dr. Apovnik)⁴⁶ kakor jugoslovanski izvedenci,⁴⁷ so tudi avstrijski državniki (dr. Kreisky) opozorili, da v državni pogodbi ni navedb o kvantiteti manjšine.⁴⁷ Izvedenec dr. Veiter je v že omenjenem intervjuju izrecno navajal, da pred-

videva državna pogodba *okraje*, kjer živi slovensko, hrvaško ali narodnostno mešano prebivalstvo.

V času ko svet postaja že zaradi novejših možnosti raznovrstnih povezovanj manjši, a hkrati vztraja še na svoji posebnosti in različnosti kot vrednoti, ki varuje posameznika in skupnosti, bi v tem srednjeevropskem prostoru pričakovali več zavzemanja za ohranitev narodnostno posebnih položajev.

Manjšinsko varstvena določila, čl. 7 v avstrijski državni pogodbi, ne predvidevajo nobenega ugotavljanja kvantitete, ne določajo merila, na primer odstotka, ki naj bi ga kot kriterij uporabljali v določeni teritorialni enoti. Če povežemo uresničevanje manjšinskega varstva z ugotavljanjem kvantitete, se znajdemo torej v bistvenem nasprotju s črko in duhom člena 7.

Kakor smo opozorili, so oblikovalci člena 7 zavestno opustili prvotno, v angleški verziji predvideno omejitev, imenovano: *znatno število* (*quantité considérable*).

Člen 7 dalje kot vsebinska celota ne temelji le na personalnem načelu, temveč predvideva *zaščito skupine*. Le-to pomeni evolucijo glede na varstvena določila po prvi svetovni vojni; posebej označujejo avtorji to novo vsebino besedila v tretjem in petem odstavku čl. 7. Glede te vsebine in takšnega pojmovanja so si edini tako avstrijski kakor tudi slovenski (jugoslovanski) izvedenci — vsekakor tudi tisti koroški Slovenci, ki jih določilo neposredno zadeva.

V obeh omenjenih odstavkih uporabljena opredelitev narodne manjšine: etnične skupine govori o »slovenskem prebivalstvu« v upravnih in sodnih okrajih Koroške (tudi Štajerske, prav tako o hrvaškem prebivalstvu na Gradiščanskem); tudi o okrajih z mešanim prebivalstvom (3. odstavek).

Izraz *prebivalstvo* je smiselno vezan za »prebivanje«, opredelitev *slovensko* je v etnologiji jasna označitev (glede na jezik, kulturo, avtohtono naselitveno območje).

Manjšina je po čl. 7 pojem, ki pomeni avtohtono slovensko skupino (skupnost) in ki obsega hkrati še sestavino naselitvenega ozemlja, saj manjšina na njem prebiva. Po čl. 7 brez ozemlja niti ne obstaja — torej je le-to: *ozemlje* tudi konstitutivni element skupnosti.

Opredelitev »mešano« prebivalstvo temelji na soseščini etnično različnih skupin (nemško in slovensko govoreče skupine; čeprav jezik ne pomeni edinega možnega določila, a je v tem primeru zelo pomembno objektivno izhodišče).

Posebej opozarja nase v zaščitnem členu izraženi smisel namenjen označitvi dane in znane skupine (peti odstavek čl. 7), ki govori povsem določno o »(hrvaškem ali) *slovenskem prebivalstvu in njegovem značaju in pravicah kot manjšine*«. Značaj obsega vsekakor konkretne značilnosti skupine.

V tem sklopu dopolnjuje enoten pogled oblikovalcev čl. 7 še drugi odstavek tretjega odstavka o označitvi (označbe in napisi topografskega

značaja) naselitvenega ozemlja. In to ne glede na kvantiteto, saj govori »o takih okrajih«, torej tudi o tistih z mešanim prebivalstvom. S tem so oblikovalci dopolnili razsežnost določila in tako tudi zaradi te natančnosti odpade ugotavljanje kvantitete. Vsekakor so z izoblikovanim členom izhajali iz stališča bona fide in vnesli v tovrstno gradivo mednarodnih varstvenih določil pohvale vredno novino.

Člen 7 nikjer ne govori bodisi o bolj ali manj narodnostno odtujenem prebivalstvu, najmanj pa seveda na umetno izsiljevani celo psevdo-etnični cepitvi slovenskega prebivalstva (uradno so to začeli nacisti), na tako imenovano »vindiš« in »slovensko« skupino, kar uveljavlja še danes avstrijska politika, celo zakonodaja (statistična) in dopušča vlada, kljub mnenjem nekaj avstrijskih izvedencev.

Za našo razlago govori tudi Spomenica generalnega sekretarja, publicirana 1950, ki govori o Definiciji in klasifikaciji manjšin E/CN. 4/Sub. 2/85; 27. decembar 1949. Glede klasifikacije s stališča kvantitete navajajo, da v načelu ni potrebno nobeno posebno število pripadnikov za to, da lahko govorimo o manjšini; tudi njihovo najmanjše število mora biti zavarovano pred diskriminacijo, še posebej pa deležno vsega, kar izpoveduje deklaracija o človekovih pravicah.

O vprašanju neposrednega ali posrednega ugotavljanja manjšine je ugotovila dunajska komisija, pa tudi analize tako slovenskih kakor avstrijskih izvedencev, da podpisi prebivalstva niso doslej dali zadovoljivih rezultatov.

Glede posebnih koroških, že zgodovinskih in tudi žal še sedanjih družbeno političnih razmer, ni mogoča nobena oblika, celo poizvedba o številu narodne manjšine. Karkoli bi poskušali v tej smeri vselej, se bi spremenilo vse v dejavnost dnevne politike, obremenjene z nestrpnostjo in naravnavanjem večine k nacionalizmu. Na to je opozarjalo nekaj izvedencev v komisiji, posebej še separaten prispevek univ. profesorja dr. G. Stourzha, z njegovimi posebnimi opozorili na prioritetni položaj večine (20. III. 1973).*

Žal ni javnosti docela dostopno vse gradivo študijske komisije; zato z naše strani ni mogoče vsestrano obravnavanje. V kolikor smo seznanjeni, je kancler sicer poudaril, da ne gre za zapiranje pred javnostjo in da prepušča posameznim članom presojo, kako daleč velja seznanjati javnost s posveti »komisije«. Ker gre za urejanje mednarodnega vprašanja in tudi za morebitne bistveno nasprotno poglede, bi pričakovali publiciranje omenjenega gradiva.

Že v Spomenici vladi Republike Avstrije (11. oktobra 1955) so koroški Slovenci takole opredelili svoje pojmovanje naselitvenega ozemlja: »Pod ozemljem s slovenskim ali mešanim prebivalstvom razumemo teritorij, ki je označen v odredbi o dvojezičnih šolah iz leta 1945, z vklju-

* N. Leser omenja v svojem članku *Ist der Nationalismus überwunden?* spor ob krajevnih napisih (*Eropäische Rundschau* 73/1).

čenimi upravnimi, sodnimi, samoupravnimi in drugimi uradi v Celovcu, Beljaku in Šmohoru, ki so pristojni za imenovano ozemlje.»

Člen 7 jasno opredeljuje teritorij. Odstavki 1, 2, 4 navajajo dežele, med njimi Koroško. Dalje upravne in sodne okraje (3. odst.), tudi z mešanim prebivalstvom. Razsežnost varstva na vso državo predvideva peti (5) odstavek. Katerakoli organizacija, »ki meri na to, da odvzame hrvaškemu ali slovenskemu prebivalstvu njegov značaj in pravice kot manjšine« zapade prepovedi.

Teritorialno zaradi zaostajanja uresničevanja čl. 7 ne more priti v poštev nobena rešitev, ki bi se oddaljevala od tistega teritorija, ki so ga imeli pred očmi oblikovalci čl. 7, predvsem pa nobena takšna ureditev, ki bi hotela sankcionirati dosedanje nezadovoljivosti in neizpolnjevanja mednarodne obveznosti. To stališče je Avstrija zastopala tudi pri reševanju Južne Tirolske. Tako je sedanji kancler in nekdanji zunanji minister obrazložil stališče v zvezi z Južno Tirolsko, s katerim se seveda strinjamo in se glasi: »Leta 1945 zopet uvedena enakopravnost, na katero se sklicuje Italija (mi bi nadomestili Italijo z Avstrijo), ni nobena resnična enakopravnost, če ima en del velikansko prednost. Zato bi bilo treba nekaj ukreniti in ta namen so imeli pogodbeniki. Izenačiti bi bilo treba neenake pogoje začetka v korist Južnih Tirolcev. Vendar se to ni zgodilo. Da, celo formalna enakopravnost se ni upoštevala.« (Wiener Zeitung, st. 244, 19. X. 1960, str. 7—9.) Da je treba upoštevati etnična izhodišča iz določenega starta v preteklosti, ko je prišlo do večje denacionalizacije — to misel zagovarja tudi avstrijski državni sekretar Gschnitzer v zvezi z Južnimi Tirolci (glej J. Pleterski, Manjšinska zakonodaja na Koroškem po drugi svetovni vojni, Razprave in gradivo 1960, št. 2, str. 32, opomba pod črto).

Oblikovalci čl. 7 so imeli pred očmi povsem določeno ozemlje, a tudi obe nasprotni strani Avstrija in Jugoslavija — saj je bilo odprto vprašanje razmejitve — predvsem pa tudi vprašanje manjšinskih pravic; o teh je bilo dosti pričevanj pred obnovo avstrijske republike in tudi svečanih zagotovil.

Predstavniki koroških Slovencev (11. IX. 1973) so na prvi seji Kontaktnega komiteja — sestavljajo ga kancler, zunanji in prosvetni minister, koroški deželni glavar in predstavniki treh parlamentarnih strankarskih frakcij (SPÖ, ÖVP, FPÖ), kakor smo omenili, zahtevali priznanje *teritorialnega načela* na celotnem dvojezičnem ozemlju, ki je znano že od podpisa državne pogodbe; zavrnilo so sleherno štetje ter *ugotavljanje manjšine* (Z. Zorko, Nevarno odlaganje ali le korak naprej?, Delo, 13. IX. 1973, št. 249, str. 3).

O državljanstvu

Z 20. julijem 1949 se je svet zunanjih ministrov štirih velesil sporazumel: a) da ostanejo meje Avstrije nespremenjene, b) da mora Avstrija zagotoviti slovenski in hrvaški manjšini zaščitne pravice in c) glede vpra-

šanj nemškega premoženja. Odtlej je Avstrija obravnavala koroško vprašanje kot svoje notranje vprašanje. Vendar je šele z državno pogodbo 15. maja 1955 (s priznanjem neodvisne in *neutralne* države), s članstvom v OZN (december 1955), s pristopom k Evropskemu svetu (april 1958), kakor tudi s pristopom Jugoslavije k državni pogodbi (1955) Avstrija opravila prvo stopnjo svoje novejšje mednarodne rehabilitacije. Hkrati je jugoslovansko priznanje — pristop k državni pogodbi — s svoje strani uredilo novi meddržavni okvir. Ob ratifikaciji državne pogodbe v Zvezni skupščini je govoril tudi slovenski poslanec dr. M. Šnuderl, ki je poudaril, da gre pri avstrijskih obveznostih do delov naše narodne skupnosti za dvostranski konstruktivni odnos med avstrijsko državo in narodnima manjšinama in da kljub načelu spoštovanja suverenosti naše sosedje nismo brez interesa glede spoštovanja pravic naših rojakov zunaj države.⁴⁸

Koroški Slovenci so ob novem položaju izrazili svoje poglede s posebno Spomenico (11. oktober 1955), v kateri izhajajo iz duha in ne le črke določil v državni pogodbi. Do podrobnosti so obrazložili svoje poglede na sestavine v členu 7 ter predvsem poudarili, da pojmujejo manjšinsko varstvena določila kot *celoto*.

O vprašanju odnosov med manjšino in državo naj opozorimo na več političnih (celo družbeno mentalnih) razsežnosti, ki se izpričujejo od raznih negativnih razlag o lojalnosti manjšine do sprejemanja novega, pozitivnega pogleda o njeni posredniški funkciji.⁴⁹ Vsekakor današnji položaj koroških Slovencev kot avstrijskih državljanov ne obseže samo zaščite posameznika, kakor to prevladuje v saintgermainskih določilih, temveč tudi *kolektivno varstvo narodne skupine*, posebno varstvo — varstvo z notranjim pozitivnim pravom, a hkrati zaščito z mednarodno-pravno veljavo. Ob oktobrskih (1972) izpadih na Koroškem, ko so organizirane skupine odstranjevale prve dvojezične nemškoslovenske napise — sta opozorila na internacionalno plat vprašanja tako avstrijski kancler kot tudi vršilec dolžnosti zunanjega ministra SFRJ; teh opozoril je bilo kasneje več.

Prišlo je tudi do izmenjave diplomatskih not: SFRJ je izročila noto datirano 6. XI. 1972, republika Avstrija odgovor 11. I. 1973, SFRJ spet odgovor 14. II. 1973.

Prva omenjena nota opozarja ob šovinističnih izpadih k dvojezičnim napisom na Koroškem, na zaskrbljenost, ker sedemnajst let zaostaja uresničevanje manjšinskih varstvenih določil. Navaja prejšnja večkratna opozorila glede zaostajajočega uresničevanja v označenem obdobju, posebej opozarja na napadalnost tako imenovanih patriotskih združenj; odklanja ugotavljanje manjšine, terja izpolnitev celotne obveznosti državne pogodbe, omenja naposled tudi druge možnosti za zaščito slovenske in hrvaške narodne manjšine v Avstriji.

Avstrijska nota navaja, da se avstrijska vlada zaveda, kako terja manjšinska »enakopravnost«⁵⁰ posebno varstvo, dalje, da je kancler v ta namen postavil posebno komisijo; zavrača očitke zaradi generalizacij (!) pri očitkih šovinizma avstrijskemu prebivalstvu. Izraža pripravljenost

za neposredno urejanje vprašanja v stiku z narodno manjšino in tudi s sosednjo prijateljsko državo.

Tretja nota (jugoslovanski odgovor na avstrijski odgovor) — navaja strinjanje z načelom, da je potrebna manjšini posebna podpora; tudi z zamislijo neposrednega stika med vlado in narodno manjšino, vendar ponovno opozarja na dolgoletno oklevanje Avstrije pri izpolnjevanju mednarodnih obveznosti. Zavrača pomanjkljivosti v avstrijskem odgovoru in le-to utemeljuje z nekaj konkretnimi navedbami. Strinja se s predlogom pospešenih, hitrejših rešitev in tudi z bilateralnim meddržavnim sodelovanjem za doseg ustreznih rešitev, rešitev vprašanj, ki otežujejo medsebojne odnose.

O nacionalnem značaju države

V avstrijskem primeru je še danes živa dilema avstrijske nacionalnosti: avstrijstvo-nemštvo. Tudi državna pogodba (člen 4) je ponovno prepovedala združitev z Nemčijo. Zaradi tega je bolj razumljivo novejšo pojasnilo sedanjega avstrijskega kanclerja (Kreisky), da pojmuje nacio v njeni identifikaciji z državo, medtem ko misli eden mlajših avstrijskih teoretikov ((N. Leser)⁵⁰, da ima še danes določeno težo prav razmejitev med nemško in avstrijsko nacio. Koroški Slovenci (in tudi druge narodne manjšine) se srečujejo v avstrijskem prostoru z jezikovno enotno nemško govorečo večino, čeprav na različnih ravneh (zveza, dežela).

Ne kaže pozabljati tudi na to, da gre glede na SR Slovenijo in SFRJ za različno družbeno fiziognomijo države z razvito socialno zakonodajo, s sestavino podružbljenega gospodarstva (podržavljenega) in s poudarjeno družbeno reformno politiko socialnih demokratov, s ta čas njihovo vlado v deželi in zvezi. Vendar SPÖ ob drugih partnerjih ne uveljavlja vselej že začrtane politike in socialdemokrati se pogosto znajdejo v mreži kompromisov. Med koncesijami njim nasprotnim silam je na vidnem mestu tudi popustljivost glede nasprotovanj pri urejanju manjšinskega vprašanja. Stranka (SPÖ) prav tako teži k temu, kakor je mogoče sklepati po novejših prispevkih v strankinem teoretskem glasilu (Die Zukunft), da bi bolj določno idejno izoblikovala svojo politiko v okoliščinah industrijske družbe. Naj omenimo še, da ima tudi avstrijski narod svojo narodno — južnotirolsko manjšino v republiki Italiji, za katero so Avstrijci dosegli po mednarodni poti (OZN) in z bilateralnimi sporazumi v novejšem času — ugodne rešitve za razvoj njihovega življa v sosednji državi — Italiji.⁵¹

O izvoru, o okolnostih, v katerih je prišlo do manjšinskega položaja in o odnosih do države

Ker ne moremo tukaj širše orisati oblike pritiskov na koroške Slovence, ki jih je spoznala znanost za čas začetka stoletja (1910 — v monarhiji), ne bo odveč, če se seznanimo z nekaj podatki o plebiscitu

(10. oktober 1920). V glasovalni coni A se je odločilo tistikrat za republiko Avstrijo 22 025 (59,04 % odstotka) in 15 279 (40,96 odstotka) prebivalcev za monarhijo Jugoslavijo. S tako odločitvijo je odpadlo glasovanje v coni B. Na ozemlju južno od Drave in nekaterih sosednih občin severno od nje, kar pa ni bila posebna glasovalna cona, se je večina odločila za Jugoslavijo. Koroški Slovenci so se tistikrat odločevali glede na naprednejšo (Avstrija) in bolj zaostalo (Jugoslavija) *družbeno strukturo* in manj glede na svoje nacionalne želje. V okviru saintgermainskih določil (1919) so takrat predvideli za koroške Slovence varstvo, bolj namenjeno posamezniku kakor skupini.

Po petdesetih letih (1970) so proslavljali plebiscitno obletnico z nekaj tako izrazitimi nacionalističnimi poudarki, da je to doživelo kritiko v tujini in tudi doma, medtem ko je problem manjšinskega varstva, kljub evoluciji (zaščiti celotne skupnosti in ne le posameznika) po drugi svetovni vojni, še vedno odprt. V organizacijskem glasilu »patriotske« organizacije Heimatdienst (Ruf der Heimat, oktober 1970, št. 14, str. 2) so zapisali npr. naslednja načelna izhodišča: »Koroška je kot enotnost *dežela nemškega jezikovnega prostora, nemškega kulturnega kroga* in zgodovine *nemške nacije* ... Torej zgodovina Koroške še ni potegnila črte. To bo storila med dvema narodoma šele takrat, ko enega izmed njiju več ne bo.«⁵²

Razvoj sam je torej postavil vprašaj nenehnim poskusom integracije in vsem prizadevanjem za asimilacijo narodne manjšine.⁵³

Medtem ko v obdobju med svetovnima vojnama niso uresničili manjšinskega varstva tako, da bi omogočalo manjšini ugoden razvoj, je manjšina doživela z nacistično prevlado genocidno ravnanje (tudi kazenske likvidacije kmečkih družin, izselitev).

Po osvoboditvi Koroške (1945) s strani zavezniških sil, tudi z jugoslovansko armado in po njenem odhodu, je angleška zasedbena oblast postavila posebno *zaporno območje*, ki je obsegalo ozemlje južno od Drave (do 1949).

Zdaj, v dvajsetem letu po podpisu pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije, označujeta manjšinsko varstvo, namenjeno koroškim Slovincem: *postopnost* in *drobljenje* (torej različnost v primerjavi s stališči manjšine) pri uresničevanju varstvenih določil v okviru notranje pozitivne zakonodaje.

Seznam avstrijskih zakonov in uradnih določb po 1955. letu je takle: 8. avgusta 1955 izda urad koroške deželne vlade k točki 3 državne pogodbe navodilo o sprejemanju slovenskih vlog na dvojezičnem območju političnih okrajev Velikovec, Celovec-okolica, Beljak-okolica in Šmohor (navodilo je postalo znano šele leta 1968).⁵⁴ Z dne 1. julija 1957 je znan odlok prosvetnega ministrstva o ustanovitvi gimnazije za Slovence v Celovcu; sledil je odlok predsednika koroškega deželnega šolskega sveta o preureditvi dvojezičnega pouka z dne 22. septembra 1958 (o prijavljanju k dvoj. pouku); zatem so sprejeli mimo manjšine njej namenjeni šolski zakon (ki predvideva »ugotavljanje«) in manjšinski zakon o slovenščini na sodiščih (samo 3 sodni okraji od devetih, ki tudi predvideva ugotavljanje

manjšine); dalje sledijo: odlok prosvetnega ministrstva z dne 15. decembra 1960 o ustanovitvi slovenske šolske nadzorne oblasti pri deželnem šolskem svetu za Koroško; odredba koroškega deželnega šolskega sveta za Koroško z dne 15. februarja 1965, z dodatnimi določili k učnemu načrtu za osnovne šole (z njo se je ob angleščini kot alternativnem fakultativnem tujem jeziku pripustila slovenščina); odredba koroškega šolskega sveta z dne 27. septembra 1965 o ureditvi osnovnošolskega učnega načrta v smislu manjšinskega šolskega zakona; priporočilo 19. avgusta 1968, ki ga izda direkcija koroških deželnih uradov — okrajnim glavarstvom Šmohor, Beljak-okolica, Celovec-okolica in Velikovec o sprejemanju slovenskih pisanih in ustnih vlog (slednje s tolmačem); poslano je bilo tudi drugim lokalnim oblastem za okraje Celovec in Beljak ter vodjem kmetijske in zadružne inšpekcije; priporočilo je poslal 3. septembra 1968 koroški deželni glavar 52 južnokoroškim občinam: upoštevajo naj slovenski jezik v okviru občinskih uprav.⁵⁴ Sredi 1971. leta je bila priznana slovenski zasebni kmetijski šoli v Podravljah pravica javnosti; avstrijska država je prevzela tudi del stroškov za vzdrževanje pouka. (Slovenski vestnik, Celovec, 23. IV. 1971).

1972. leta so predvideli (6. april 1972) ustanoviti stalen odbor (Kontaktne komite) iz predstavnikov osrednje vlade, koroške deželne vlade in slovenske manjšine za obravnavo odprtih vprašanj; Kontaktni komite se je sestel na prvi seji 11. IX. 1973.

7. julija 1972 je dunajski parlament sprejel zakon o uvedbi dvojezičnih topografskih napisov v 205 naseljih južne Koroške, na osnovah popisa prebivalstva iz leta 1961 in ob kriteriju 20 %.

9. februarja 1973 je kancler dr. Kreisky na Dunaju konstituiral študijsko komisijo za probleme slovenske narodnostne skupine na Koroškem (predvsem za vprašanje dvojezičnih krajevnih napisov).

Tak je dosednji rezultat avstrijskih izvršilnih zakonov in odredb: *pri tem so doslej uveljavljeni zakoni celo poslabšali manjšinski položaj.*

V desetletju (1962—1972) so avstrijske oblasti na Koroškem z upravnimi političnimi ukrepi opravile naslednje:

imenovana sta bila nadzornika za dvojezične osnovne šole in za slovenski pouk na glavnih šolah.

Marca 1961. leta je bila priznana in izplačana odškodnina Slovencem, ki so bili v letih 1942—1943 prisilno izseljeni.

Leta 1962 so v reducirani obliki obnovili spomenik borcem NOV v Velikovcu, ki so ga razstrelili (1953) doslej *neugotovljeni neznanci*.

Decembra 1963 so imenovali nadzornika slovenske gimnazije in slovenskega jezika na koroških srednjih šolah.

Deželna vlada je z novim zakonom o sestavi deželnega šolskega sveta in okrajnih šolskih svetov upoštevala predstavništvo Slovencev v teh organih; ti zastopniki imajo le posvetovalni glas (deželni šolski svet, okrajni šolski svet v Velikovcu, Celovcu, Beljaku in Šmohorju).

Potrnilo položaja slovenske gimnazije v Celovcu predstavlja sklep, s katerim je predsednik republike imenoval takratnega vršilca dolžnosti

dr. J. Tischlerja za ravnatelja slovenske gimnazije. Le-ta je bil v začetku 1965 kot ravnatelj imenovan tudi za *dvornega svetnika*.

Deželna šolska oblast je upoštevala predlog, da se učiteljem, ki imajo dvojezični pouk to upošteva pri določanju njihove učne obveznosti.

Postopoma izplačujejo tudi odškodnino za premoženje slovenskih kulturnih organizacij uničeno v času nacizma.

Zunanji minister dr. Kreisky je imel do leta 1965 s predstavniki obeh slovenskih organizacij, koroške deželne vlade in koroških političnih strank (razen KP) več sestankov informativnega značaja, katerih pomen je predvsem v tem, da je z njimi javno priznal pomen sporazumnega reševanja položaja slovenske manjšine, hkrati je bilo to tudi priznanje mednarodnega aspekta vprašanja.

Julij 1966: prosvetno ministrstvo je izdalo učni načrt za manjšinske šole.

8. do 10. septembra 1966 je bil na Koroškem seminar za profesorje slovenske gimnazije in učitelje slovenskega jezika na koroških srednjih šolah. Seminar sta podprla tako predsednik deželnega šolskega sveta kakor tudi avstrijsko prosvetno ministrstvo.

Junija 1967 je sprejel kancler dr. Josef Klaus predstavnike slovenske manjšine. Ostali obiski predstavnikov obeh manjšinskih organizacij pri avstrijski vladi so bili: pri kanclerju dr. Brunu Kreiskem decembra 1970 in maja 1972; predvideli so upostavitev »Kontaktnega komiteja« (15. april 1973) pri uradu zveznega kanclerja.

V letu 1970 so začeli z gradnjo poslopja za slovensko gimnazijo v Celovcu.

Na listi socialistične stranke je bil leta 1970 izvoljen v deželni zbor Slovenec. Avstrijska ljudska stranka je sprejela v svoj deželnozborski klub (1973) enega Slovenca.

Kot referenta za manjšinska vprašanja v uradu deželne vlade (in kasneje še za referenta za deželna kulturna vprašanja) so določili posebnega uradnika in mu pridružili (1973) pomočnika, ki obvlada slovenski jezik.

Ustanovljen urad za informacije in ljudsko izobraževanje koroških Slovencev pri deželni vladi (1973), ki pa ga je koroški deželni glavar s svojim sklepom »zamrznil« in praktično onemogočil delo, saj ni mogoče govoriti niti o posebnem referatu z omenjeno vsebino.

Manjše deželne podpore so v zadnjih letih dobila tudi razna slovenska kulturna društva (v Št. Vidu v Podjuní, vsakokratni Koroški kulturni dnevi ipd.).

Obe organizaciji slovenske manjšine dobivata v zadnjih letih od vlade redno podporo za svojo dejavnost.

Glede visokošolskih in gimnazijskih podpor uživajo pripadniki manjšine enake podpore kakor pripadniki večinskega naroda.

Slovenski protifašistični borci dobivajo podporo avstrijske države po posebnem zakonu (paragraf 4).

* * *

Avstrijski izvedenec F. Ermacora razlaga, da gre pri uresničevanju državne pogodbe za več ravni, na katerih se lahko ureja omenjeni sklop vprašanj (zvezna vlada, zunanji minister s svojimi uradi, zvezni predsednik, zvezna zakonodaja), vendar to ne bi smel biti izgovor za zaostajajoče uresničevanje, temveč komaj opozorilo za zapletenost postopkov.

Kakor smo navedli, je prišlo do treh zakonov (šolstvo, sodišča, o dvojezičnih napisih), ki so ju bili sprejeli mimo manjšine; celo do pogoja (v obeh zakonih), da je treba manjšino šele številčno ugotoviti.

Obenem se je uveljavila še praksa neposrednih dogovorov med predstavniki koroških Slovencev in avstrijskim zunanjim ministrom ter tudi s kanclerjem; ta praksa je učinkovala ugodno, kljub temu, da z njo doslej ni bilo mogoče urediti glavnine vprašanj.

Zamisel o neposrednem stiku predstavnikov države in narodne manjšine, ki je hkrati relevantna s tretiranjem manjšine kot subjekta svoje politike in usode, je v primeru koroških Slovencev znana že več kot desetletje (1960). V skupni avstrijsko jugoslovanski izjavi so to najprej takole izrazili: »Obe strani sta se strinjali, da bodo pripravljenost, ki jo je izrazila Avstrija za izpolnitev določb iz člena 7 državne pogodbe, nanašajočih se na manjšine in navezani stiki med predstavniki manjšin ter avstrijskih oblasti, omogočili vsestransko zadovoljivo ureditev, tako da bi manjšine lahko postale element izboljšanja dobrih sosedskih odnosov.«⁵⁵

Toda šele ponovne pobude (6. IV. 1972) s strani predstavnikov manjšine (čeprav je občasno prihajalo do pogovorov med vlado in manjšino) so naposled ob drugih okoliščinah pripeljale do dogovora (28. VII. 1973) o »Kontaktnem komiteju« — o institucionalizaciji stikov. Komite se je prvič sestel 11. IX. 1973.⁵⁶

Koroški Slovenci so že po omenjeni *Spomenici* (1955), ki še danes omogoča načelna izhodišča, na začetku leta 1971 izoblikovali nekaj dopolnil k dosedanjemu urejanju njim namenjenega varstva, in to v posebnem dokumentu obeh slovenskih predstavniških organizacij: dokument o vprašanjih slovenske narodne skupnosti na Koroškem (20. april 1971) so vročili zveznemu kanclerju Kreiskemu. Razumljivo bo, da ne navajamo zaradi obsega naše razprave vseh dokumentov koroških Slovencev od 1945. dalje.

V omenjenem »dokumentu« so se zavzeli za: gradnjo poslopja za gimnazijo za Slovence v Celovcu, za javnost kmetijske šole in finančno podporo v proračunu 1971. Opozorili so na pomanjkljivost v zvezi s popisom prebivalstva 1971, na možnosti self executing (samoizvršbe) v določilu člena 7, in sicer naj bi ta možnost veljala tudi za namestitvev topografskih napisov.

Z vrsto argumentacij o dosedanjih pravnih določbah so obrazložili, da je bilo oblikovalcem varstvenih določil člena 7 znano ozemlje. Spregovorili so o razširitvi pravic v zakonu o sodiščih, o podpori za kulturno in prosvetno dejavnost. Predlagali so ustanovitev zveznega referata za kulturo in prosveto in opozorili na možnosti, da bi sprejemali oddaje slovenske televizije. Dalje so ponovili predlog o noveli šolskega zakona

(predlog 15. decembra 1969), se zavzeli za medsebojno priznavanje diplom v okviru kulturne konvencije Avstrija-Jugoslavija.* Poudarili so nujnost prepovedi nacionalističnih društev (omenili so tudi napačno izjavo zunanjega ministra, češ da je Avstrija z gimnazijo za Slovence presegla člen 7). V sklepnih mislih so pojasnjevali, da neuresničevanje določil čl. 7 pospešuje tako narodnostna nasprotja kakor tudi slabša sosedske odnose.

V predlogu za novelo šolskega zakona so predložili, naj bi odpadel člen, ki določa ugotavljanje manjšine, pristajajo pa na ozemlje, ki ga je določil koroški šolski zakon (10. julij 1959). Enkratna prijava (ta čas morajo starši sleherni vpis v šolski razred posebno pojasniti) naj bi po tem predlogu veljala za vse obdobje šolske obveznosti — tudi ustna prijava. Verouk naj bo kot vzgojni predmet načeloma v materinščini; izpopolniti je treba določila o vzgoji učiteljstva in dodati določila in druge srednje šole (za glasbeno pedagoške realne gimnazije, trgovske šole in akademije). Posebej so se zavzeli za položaj slovenščine pri izobrazbi otroških vrtnaric (slovenščina pri slehernem številu prijavljenih), za dvojezičnost na posebnih šolah, za novo možnost kot neobveznega predmeta — slovenščine, in to tudi tedaj, če gre samo za pet učencev. Podčrtali so, da vztrajajo na izpričani usposobljenosti učiteljev dvojezičnih šol.

Omenjena dokumenta pomenita s spomenico 1955 sklenjeno razlago stališč koroških Slovencev, hkrati z novjšimi opozorili na predvidene spremembe v osnovnih družbenih strukturah (združevanje občin, reorganizacija šolstva).

Ko vstopajo v ospredje pri novjšem avstrijskem reševanju člena 7 še nadalje *postopnost*, *izločenost* in bolj *zunanje formalno* uresničevanje določil (na primer iz točke 3 o topografskih napisih), zaostaja tisti del, ki naj predvsem varuje manjšino (točka 5 člena 7) — *zaščita etničnega značaja*.

Med tovrstnimi dokumenti so pomembni še: Spomenica »Memorandum der Kärntner Slowenen zur Schulfrage« (27. oktober 1958), naslovljen na avstrijsko zvezno vlado, izdajatelja in založnici sta Narodni svet koroških Slovencev in Zveza slovenskih organizacij), Denkschrift der Kärntner Slowenen zur Volkszählung 1961, vsekakor tudi novjši predlogi obeh predstavniških organizacij koroških Slovencev v celotnem obdobju po drugi svetovni vojni, predvsem pa tisti po 1955 l. in še novjši v okviru sodelovanj v Kontaktnem komiteju ali pa do katerih prihaja zunaj rednih stikov. V kolikor so znani omenjeni elaborati piscu teh vrstic, lahko zapiše, da bi jih lahko zbrali v nekaj zajetnih zvezkov. Čeprav vsa ta literatura izvira iz neposredne prakse, bi bilo koristno tudi za izvedence, da bi se seznanili z njo — predvsem pa naj bi si s predlogi pomagali državnim izvršilni in zakonodajni organi.

Le v ilustracijo naj omenimo: v dveh (11. IV. 1972 in 28. VI. 1973) pogovorih pri kanclerju Kreiskem so svoja stališča zatem še ustmeno

* Konvencija priznava samo spričevala o zaključnih izpitih na srednjih šolah.

obrazložili. Spet so razpravljali o vprašanjih na katera so opozarjali v svojih dokumentih. Pri prvem pogovoru (1972) so obravnavali vprašanje enakopravnosti slovenskega jezika v sodstvu, upravi in šolstvu (o razširitvi sodnih okrajev, za upravo je treba sprejeti poseben predpis, za šolstvo urejanje v okviru že označenih zahtev). Predložili so, naj bi avstrijska zakonodaja strožje obravnavala posameznike in organizacije, ki šovinistično nastopajo in delujejo zoper koroške Slovence. Dogovorili so se za ustanovitev kontaktnega komiteja. Glede zakona o topografskih napisih so opozorili na njegovo nezadostnost. Izmenjali so tudi poglede na finančno podporo slovenski kulturni dejavnosti. Pri drugem pogovoru (1973) so se pogovarjali konkretnije o ustanovitvi Kontaktnega komiteja, o globalnem reševanju nezadostnega uresničevanja določil čl. 7, o čl. 4 konvencije zoper rasno diskriminacijo in pripravi dopolnjenega avstrijskega kazenskega zakona, ki naj zavaruje pred škujanjem iz nacionalnih pobud, o vprašanju ugotavljanja manjšine in o podpori za kulturni dom koroških Slovencev v Celovcu.

Pri tretjem pogovoru (prva seja Kontaktnega komiteja) so predstavniki manjšine zahtevali, da Avstrija izhaja pri urejanju predvsem iz dveh osnovnih stališč: 1. varstvena določila državne pogodbe je treba priznati in uveljaviti na celotnem avtohtonem ozemlju koroških Slovencev in 2. o kakršnemkoli preštevanju ni govora. Kakor je mogoče spoznati iz časnikarskih sporočil, Kontaktni komite na prvi seji ni niti sprejel niti zavrnil omenjenih načelnih stališč predstavnikov koroških Slovencev. Hkrati so nacionalistični elementi ob podpori liberalnega koroškega tiska prešli k vrsti pritiskov: resolucija Zveze slovenskih organizacij na Koroškem dunajski vladi (17. IX. 1973) navaja razstrelitev spomenika anti-fašističnim borcem, fizičen napad na skupino Slovencev na Radišah (Radsberg), celo izpad pripadnika avstrijske vojske do pripadnika slovenske narodnosti, organizirano škujanje proti prijavam k slovenskemu pouku in proti slovenskim duhovnikom (Ponatis resolucije, Delo, 20. IX. 1973).

O sami prekinitvi sodelovanja v Kontaktnem komiteju in nadaljnji pripravljenosti koroških Slovencev pa smo zapisali nekaj označitev že v poglavju o kvantiteti.

* * *

Najbolj usodno se izpričujejo slabosti dosedanje šolske ureditve.

Po uredbi (3. oktober 1945) naj bi obsegalo dvojezično šolstvo 108 šol, vendar na desetih šolah v neposredni okolici Celovca niso nikoli poučevali slovensko; že čisto na začetku je preostalo 98 šol. V šolskem letu 1948/49 je to šolstvo zajelo skupaj 12 860 učencev slovenske in nemške materinščine; od teh 6247 (osnovne šole) in 486 (glavne šole) — 48,54 odstotkov s slovensko materinščino. Leta 1958 je bilo skupaj 12 774 učencev, odjavljenih 10 588, ponovno prijavljenih 213, samo za nemški pouk 10 375, in tako je preostalo za dvojezični pouk 2399 učencev. Po izračunih J. Pleterskega bi morale leta 1958/59 znašati število učencev na dvojezični šoli vsaj 4820 učencev. (Vzrok take orientacije staršev je bila agitacija, so bili pri-

tiski tako imenovanih patriotskih društev.) Po avstrijski statistiki lahko sledimo zatem takle razvoj (statistika navaja samo prijavljence od prvega do četrtega razreda): 1959/60 — 1990 učencev, 1960/61 — 1820 učencev, — 1961/62 — 1689 učencev, 1962/63 — 1610 učencev, 1963/64 — 1673 učencev, 1964/65 — 1602 učencev, 1965/66 — 1602 učencev, 1966/67 1589 učencev, 1967/68 — 1538 učencev, 1968/69 — 1001 učencev. Prijavljenci na glavnih šolah (1965—1968) za nadaljnjih 232 učencev. Navajani podatki za desetletje dovolj očitno izpričujejo težaven položaj glede pouka slovenskih koroških otrok.

Dvojezične šole in prijavljeni otroci:³⁷
(1. do 4. stopnja)

Šolsko leto	Okraj Šmohor		Okraj Beljak okolica		Okraj Celovec okolica		Okraj Velikovec	
	šole	učenci	šole	učenci	šole	učenci	šole	učenci
1959/60	6	8	25	367	24	583	43	1032
1960/61	6	7	25	326	23	532	43	955
1961/62	6	6	25	292	23	493	43	898
1962/63	6	4	25	269	23	448	43	889
1963/64	6	2	25	286	23	425	43	960
1964/65	6	2	25	278	21	422	43	900
1965/66	6	9	25	278	22	423	43	892
1966/67	6	12	25	284	22	424	43	849
1967/68	6	10	25	280	21	424	43	821
1968/69	2	5	20	168	19	296	34	586

Statistični izpis nam v primerjavi s številom učencev, ki so uživali pouk v materinščini pred letom 1958, pokaže hudo neprimerno rešitev, pa četudi se na zunaj zdi načelo o samoodločanju (staršev) in izbiri še tako »demokratično«; v življenju manjšine odločajo vsekakor dejavniki, ki omenjenemu načelu niso prijazni.* Tudi ta pregled opozarja na relativno vrednost in uporabnost samoodločanja v primeru narodnih manjšin.

O celotni in delni inkluzivnosti glede na jurisdikcijo države

Manjšina je lahko tudi del narodne skupnosti, ki živi v okviru več držav. Celotna narodna skupnost uživa različne jurisdikcije. Ob dejstvu, da je večinski del v drugi državi, je mogoč še mednarodno pravni po-

* Pravica staršev (Splošna deklaracija človekovih pravic, čl. 26/3) ima tudi tolmačenje UNESCO: »Prvenstvena pravica staršev pri izbiri vrste vzgoje, ki naj jo uživajo njihovi otroci, se postavlja po robu monopolističnemu vzgojnemu sistemu, ki so ga sprejele različne države.« (J. Pleterski, op. cit., str. 53.)

ložaj. Naj ponovimo, da koroški Slovenci kot avstrijski državljani vendarle uživajo, čeprav v *reducirani obliki, posebno pozitivno manjšinsko zakonodajo*. V samem zakonodajnem območju nastopajo še sovisnosti med deželo in zvezo. Tak je primer z zakonom, ki sodi v deželno pristojnost (združevanje občin), a zadeva manjšinsko varstvo, kar sodi v zvezno zakonodajo.

Predvsem se ob postopnosti uveljavljanja manjšinskega varstva izpričuje načelno nasprotje med avstrijskimi uradnimi pojmovanji ter manjšinskimi pogledi; manjšina pojmuje *celotnost* vseh določil člena 7, poudarja njegovega duha, namen, in se opira na globlji smisel v 5. odstavku člena 7 izraženega opozorila glede varstva značaja manjšine.

* * *

Pri omenjenem varstvu gre tudi za mednarodnopravno veljavo, člen 35 v državni pogodbi predvideva celo možnost za razreševanje pri različnih interpretacijah glede uresničevanja državne pogodbe, upostavitve posebne komisije in pa posredovanje generalnega sekretarja OZN.

Ne bo odveč, če opozorimo, da se je Avstrija nekajkrat odzvala tudi generalnemu sekretarju OZN in mu obrazložila svojo notranjo zakonodajo glede na svoje mednarodne obveznosti, tudi glede na vse tiste, ki jih *mora uresničevati kot članica OZN*.

Marsikaj nam v tej zvezi pojasni tole gradivo: Avstrijsko poročilo o zakonodajnih določilih glede na nacizem, rasno nestrpnost in apartheid (A/7683, angleško, dodatek str. 3—4, v poročilu generalnega sekretarja, 19. junij 1969); Poročilo generalnega sekretarja o ukrepih proti nacizmu in rasni nestrpnosti (A/8056, francosko, str. 5—7). Naši sosede se sklicujejo posebej še na *točko 5 v členu 7*.

To sklicevanje je doživelo posebno usodo v nadaljnjem razvoju do 1974. leta, ko so v že navajanem sporočilu 3. komiteja OZN zapisali, »da je neuspešno popolno uveljavljanje zahtev člena 4, paragraf (b) Konvencije razlog za posebno zaskrbljenost glede na dejstvo, da takšne šovinistične organizacije kot je koroški Heimatdienst lahko svobodno delujejo in nasprotujejo manjšinskim pravicam ter se zavzemajo za asimilacijo Slovencev.« (Op. cit., točka 133.)

Omenjali smo že novejše (1. avgusta 1973) avstrijsko sporočilo v zvezi z »International convention on the elimination of all forms of racial discrimination (CERD/C/R. 50/Add. 6, 2. avgust 1973). Opozorili smo na navajanje spornega popisnega rezultata po štetju 1971. Ob vsej drugi natančni predstavitvi v tem dokumentu, celo z navajanjem predvidenih izboljšav v kazenskem zakonu o bolj določenih sankcijah pri izrazih rasne in nacionalne nestrpnosti, naj opozorimo, da so mnogi govorniki o akcijah in formuliranih pravicah v ustavah in pozitivnih zakonih poudarjali *efektivno uveljavljanje* (ST/TAO/HR/23, str. 8; A/21).

V navajanem dokumentu seveda primerjav z učinkom določil ni. Zato nas ne preseneča opozorilo, ki ga povzemamo iz zaključnega že navajanega

poročila (General assembly official records: twenty-ninth session, supplement No. 18 (A/9618) 1974, toč. 135) in se to glasi: »Nadalje so opozorili (delegati), da najsi so pravna določila še tako pomembna, je enako pomembno dejansko izvajanje teh določil« (podčrtal avtor razprave, ki je na to novino opozarjal v prejšnjih natisih, pričujoče, s tem podatkom dopolnjene razprave.)

Pri tem je seveda v svetu malo znano, da so v Avstriji kmalu po podpisu državne pogodbe obnovili vrsto patriotskih nacionalnih organizacij. Teh je bilo po publiciranih podatkih na Koroškem sedemnajst.⁵⁸ Združuje jih osrednja organizacija Kärntner Heimatdienst, ustanovljen 1957. Najvidnejši so: Kärntner Abwehrkämpfverband, Die Kärntner Landsmanschaft in Kärntner Schulverein-Südmark). Že 1960. leta je avstrijski sogovornik pri meddržavnem dialogu zagovarjal stališče, da njihov razpust ne bi rešil vprašanja. Tudi intervencije slovenskih osrednjih organizacij pri avstrijskem predsedniku F. Jonasu in notranjem ministru niso v zvezi z dejavnostjo omenjenih organizacij dosegle ugodnih rešitev. Avstrijski notranji minister je odgovoril (14. II. 1971), da je vlogo prepustil celovškemu državnemu pravdnistvu; zasebna vloga treh slovenskih študentov državnemu pravdnistvu v zvezi z odgovornostjo urednika »Ruf der Heimat« je bila zavrnjena (januar 1971).

Tudi dogodki na jesen 1972, ki smo jih že omenili, so svojevrstno pričevanje o neopornosti globalne družbe do agresivnih skupin, ki uporabljajo neurejenost manjšinskega vprašanja za možno prizorišče in uporabo pri uveljavljanju ožje skupinskih interesov.

(V novejšem prispevku opozarja tudi Th. Veiter, Was Österreichs Ansehen international gefährdet — Kaj orgoža mednarodni ugled Avstrije; prevod NR, 10. marca 1972 na izraze antisemitizma v avstrijskem parlamentu in na kritične poglede dveh evropskih mednarodnih manjšinskih organizacij (A. I. D. L. C. M. = Association Internationale pour la Defense des Langues et Culture Menacées, FUEV = Federalistična unija evropskih narodnostnih skupin glede na uresničevanje člena 7.)

Na protislovenske izbruhe na Koroškem (oktober 1972), ki so jih spodbudile in naravnavale označene organizacije, združene v Heimatdienstu, je opozoril na 17. generalni skupščini UNESCO tudi jugoslovanski predstavnik A. Bakočević.⁵⁹

V območje mednarodnega političnega urejanja vprašanj sodijo tudi še dvostranski dogovori med predstavniki dveh sosednih držav. To prizadevanje med sosednima državama za zadovoljive realno politične odnose olajšuje lahko tudi položaj narodne manjšine (dobri sosedski odnosi, odprta meja), kadar obe strani kar najbolj upoštevata manjšinsko posebnost in osebnost. (Na to je npr. opozoril veleposlanik J. Zemljak avstrijskega zunanjega ministra Figla 1959. leta v zvezi s šolskim vprašanjem. O manjšinskem vprašanju sta se dogovarjala že več kot pred desetimi leti tudi zunanja ministra sosednih držav, 1960. Po letu 1970 pa je prišlo do vrste intervencij — izmenjavo not smo že omenili.) Sosedni državi bosta vsekakor tudi v prihodnje morali neposredno ure-

jati odprta vprašanja. Pri tem seveda nismo omenjali vseh stikov na meddržavni ravni — pogovora med avstrijskim in jugoslovanskim zun. ministrom ob priložnosti jesenskega zasedanja OZN 1973.

Mislím, da je bilo vseskozi in posebej še v nedavnem času dovolj poudarjeno in to s strani jugoslovanskih državnikov, da se pogovarjamo o *razlikah* »na osnovi enake državne suverenosti«, kakor to obvezuje npr. Resolucija OZN, 2625 (XXVI) sprejeta z dne 24. oktobra 1970, ki jo navaja tudi avstrijski odgovor na jugoslovansko noto.

Vsebina navedene resolucije nas opozarja na upoštevanje vzrokov različnih pogledov dveh pogodbenikov — seveda pa govori dokument tudi o načelih za urejanje mednarodnih razlik vse do podrobnosti (npr. da se morajo države vzdržati vsakega dejanja, ki bi poslabšalo položaj.)

Kakor pa je pokazal posebej razvoj po 1970. letu se čedalje z avstrijske strani bolj razkrivajo določene usmeritve, ki niso v korist izboljšanja odnosov. Ne da obtežuje dobro sosedstvo neuresničevanje manjšinskih določil, temveč še vrsta drugih neizpolnjenih obveznosti, predvsem pa osnovna naravnost npr. avstrijskega tiska, pa tudi še ohranjanje ali dopuščanje tistih usmeritev v družbenem življenju, ki so pripeljale h koncu prve republike, in ki so iz nje ustvarile mostišče za napad na Jugoslavijo ter za vse drugo, kar je spremljalo omenjeni razvoj.

Razumljivo bo, da je prišlo ponovno do ostrih opozoril s strani SFRJ (dveh Not, 30. X. in 29. XII. 1974) in vmesnega avstrijskega odgovora (Verbalna nota, 2. XII. 1974). Ne da bi obširneje opisovali vsebine vseh treh dokumentov, ki obravnavajo v zvezi s kor. Slovenci pač vprašanja, ki smo jih tukaj obrazložili — naj ob avstrijskem odgovoru zapišemo, da neposredno ali posredno zavrača sleherno kritično navedbo jugoslovanske strani in učinkuje za poznavalca vprašanja paradokсно. Za sedanjo stopnjo jugoslovanskih opozoril bodisi v UNESCO (novembrsko zasedanje 1974, Delo, sobotna priloga, 4. I. 1974, str. 20), ali na odboru glavne skupščine OZN (sklepna seja 29. zasedanja) ob predlogu o tretjem središču OZN — Dunaju, se zdi piscu za pričujoči razgled koristno omeniti še stališče izraženo v ekspoziciji državnega sekretarja M. Minića v zveznem zboru o zunanjepolitični dejavnosti in sicer tisto, ki odgovarja nekaterim novejšim izjavam sosedne strani. Le-to se glasi: »Če avstrijska vlada zares želi, kot pravi v svoji noti, da bi rešili sporna vprašanja, je nihče ne ovira, da bi tega z dejanji ne potrdila. Več pomeni v tem smislu en sam praktičen korak — izpolnitev ene izmed obveznosti — kot vse izjave vidnih osebnosti avstrijske vlade o pripravljenosti na pogovore.« (Delo, 27. XII. 1974, str. 3.)

Očitno pa zaostaja v vsem obdobju po podpisu državne pogodbe urejanje bistvenih vprašanj, za dostikrat manjšimi naklonjenimi izjavami vodilnih avstrijskih državnikov (kancler, prosvetni minister), da je treba manjšini za njeno enakopravnost naklanjati več. Zaostaja praksa, prihaja celo do stališč, ki so nasprotna že omenjenemu stališču, moderni manjšinski politiki sploh in koroškimi Slovencem posebej. Nas (iz matične Slo-

venije in SFR Jugoslavije) sogovornike pa navaja obilje besed in pomanjkanje dejanj na skepso glede politične pripravljenosti in možnosti za urejanje odprtih vprašanj.⁶⁰

O prizadevanjih manjšine

O dejavnikih, bolj ali manj zadovoljivih za poseben razvoj manjšine, naj omenimo najprej še težnje splošnega družbenega razvoja.

V drugi avstrijski republiki, posebej v zadnjem desetletju, prihaja do hitrega spreminjanja njenega družbenega ustroja. Ne glede na jezikovne rezultate pri popisu nam statistični podatki o orientaciji pri zaposlovanju koroških ljudi z dvojezičnega ozemlja, z manjšo statistično kombinacijo (podatki o jezikovni pripadnosti iz leta 1951 in podatki o socialni stratifikaciji in usmerjenosti glede zaposlovanja iz l. 1961) — pokažejo od deset do dvajset odstotkov tistih, ki se 1961. leta še ukvarjajo s poljedelstvom in gozdarstvom v okrajih Šmohor in Beljak-okolica, med deset in trideset odstotkov v okrajih Celovec-okolica in Velikovec. Podobno orientacijo izpričuje tudi zaposlovanje zunaj domačega kraja, kjer po istih statističnih uradnih podatkih za omenjene okraje, z izjemo nekaj hribovskih občin, več kot polovica delavcev najde zaposlitev v večjih deželnih središčih ali pa krajih z industrijo.

Ob dejstvu, da so si koroški Slovenci v povojnem obdobju izpopolnili izobražensko strukturo, naj opozorimo, da so prihajali maturanti gimnazije za Slovence med 1972. in 1973. letom iz 35 krajev; Po več kot deset jih je prihajalo iz: Št. Jakoba v Rožu (St. Jakob R.), Vrbe ob Vrbskem jezeru (Velden am Wörthersee), Bilčovsa (Ludmannsdorf), Borovelj (Ferlach), Sel (Zell), Dobrle vasi (Eberndorf), Škocjana (St. Kanzian), Železne Kaple (Eisenkappel) in mestne občine Celovec (Klagenfurt), torej iz petih slovenskih središč iz Roža (ime doline) iz območja deželnega središča in treh slovenskih središč v Podjuni (glej Letno poročilo Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu, šolsko leto 1972/73, str. 23—26); mislimo, da je k tako razsežnemu odzivu prispevalo dvojezično šolstvo (1945—1958).

Glede na gospodarsko moč koroških Slovencev ne moremo mimo posebnega usmerjanja deželnih javnih sredstev, kjer koroški Slovenci še zmeraj zaostajajo (dr. M. Zwitter, referat na posvetu geografov na Ravnah 1969; arhiv INV).

Koroški Slovenci dandanašnji nastopajo z dvema svetovnonazorsko različno usmerjenima združevalnima organizacijama (Zvezo slovenskih organizacij na Koroškem in Narodnim svetom koroških Slovencev); vsaka od njiju združuje v svojem okviru več organizacij in društev. Prva omenjena izhaja iz izročila antifašističnega partizanskega boja, povojnega zbiranja v okviru Osvobodilne in Demokratske fronte s težnjo, da bi se koroški Slovenci ob prizadevanjih za temeljne pravice enakopravno udeleževali družbenega življenja v državi, kjer žive; druga poudarja katoliško nazorsko usmeritev, a izhaja iz tradicionalnih usmeritev iz let pred drugo

svetovno vojno (ustanovitev 1949. leta). Obe osrednji organizaciji imata sicer kritičen odnos do obeh avstrijskih (večinskih) strank, čeprav izkazujejo njihovi člani do teh še različno relevantnost. V narodnostnih vprašanjih nastopata vseskozi skupaj.

Zunaj omenjenih organizacij nastopa v skupinah mlajši rod (klub Mladje z revijo, Kladivarji, tudi z glasilom, in študentje z najmočnejšim dunajskim klubom). Mladina se oglašja tudi s kritiko o nezadostnosti temeljnih organizacij, pa tudi z dejavnostjo v zvezi z določili člena 7 (nameščanje topografskih napisov) in z začetki znanstvenega dela (raziskovanje preslojevanja koroške vasi). Političnega življenja, volitev in drugega se udeležujejo koroški Slovenci neposredno (občinske volitve 1973) ali posredno v okvirih avstrijskih strank in dajejo podporo predvsem obema velikima strankama (SPÖ, ÖVP); ob volitvah (1971) so slovenski volilci v velikovškem okraju z nekaj več glasovi podprli tudi avstrijsko komunistično stranko, saj se ta s svojo publiciteto dostikrat kritično zavzema za manjšino.

Koroški Slovenci so si obnovili svojo Zadržno zvezo z omrežjem članic, vendar to gospodarsko udejstvovanje močno zaostaja v okviru avstrijskih, celo koroških gospodarskih razsežnosti. Skromen je njihov delež v drugih institucijah (ga skoraj ni, z izjemo na kmečkem področju) in v predstavniških telesih. Od tu prihaja do nove pobude, da si zgrade koroški Slovenci v Celovcu osrednji kulturni dom.

Naj poudarimo, da se sleherna izmed skupin, ki izraža svoje slovenstvo, čuti globlje povezana s slovensko narodno bitjo, čeprav si hkrati v drugem avstrijskem državnem in družbenem okviru samostojno kot subjekt naravnava svoje življenje.

Za Slovence v Jugoslaviji velja, da je primerna samo tista naša podpora, ki tovrstno njihovo habilitacijo sprejema.

Človeka, ki se predvsem zunanje seznanja z novejšim položajem koroških Slovencev in bi tako npr. precenjeval dokaj katastrofalne podatke o vpisih v preostanek koroške dvojezične šole — preseneča, da se koroški Slovenci še vnaprej ohranjajo, izpričujejo svojo življenjsko moč, in to v nekem pomenu na novi kakovostni ravni. Razumljivo bo, da terja že življenje samo njihovo poklicno preusmerjanje — majhni in srednji kmet iščeta npr. eksistencialno rešitev v preobrazbi: v »turističnem« kmetu, v kombiniranem gospodarstvu, ko sta svoji kmetijski dejavnosti pridružila še turistično, ali pa v dejavnostih pol kmeta in pol delavca. (Seveda še zmeraj zaostaja tisti del Koroške, kjer živijo Slovenci, za severnejšim delom dežele; tudi javne investicije so kasnile in še kasnijo; o tem govori vrsta analiz.)

Vendar nas preseneča tudi razvoj njihove nadržanosti; njihova izobraženska struktura se je dopolnila v primerjavi s stanjem v prvi republiki (predvsem se je pomnožilo število pedagoško usposobljenih izobražencev: učiteljev, profesorjev; tudi svobodnih poklicev: zdravnikov, živinozdrav-

nikov, odvetnikov). Ustroj koroških Slovencev je torej danes bolj celosten, čeprav ima še zmeraj mnogo vrzeli.

Kot spodbudni znanilci življenjske moči se oglašajo prav tako med mlajšim rodом tudi ustvarjalci: pesniki, pisatelji in tudi nekaj likovnikov; takšen obet govori hkrati za določene ugodnejše okoliščine in ozračje, vsaj za prepustnost tega. Čeprav pa dobiva ob nedavnem in sedanjem obnašanju avstrijske družbe hipoteza o propustnosti hude zavore.

Če velja za avstrijske sosesde, da morajo opraviti s svojimi stereotipi, seveda to velja v določenem pomenu tudi — za Slovence. Podoba današnje Koroške nikakor ni črnobela.

*

Pregled, ki smo ga opravili, kljub fragmentarnosti potrjuje nekaj *podmen*. Njihov prestop iz podmene v zakonitost (po kateri se ravna majhna skupnost) utrjuje primer koroških Slovencev. Mislimo na *posebnost* določenih skupnosti — med nje štejemo zaradi vrste kazalcev tudi ta del naših rojakov.

Zaradi vrste okoliščin oblikujejo tovrstne skupnosti svoje individualne razsežnosti, ne da bi pretrgale popkovino s celoto svoje etničnosti, pojmovane kot narodnost.

V nekem pomenu potrjuje koroški primer tudi hipotezo, da so narodnostni deli v določenih okoliščinah kaj slabo integrativne skupine, (*»integrativne«* v pomenu asimilacije ali izničenja njihove narodnostne posebnosti);

— kakor tudi, da se izpričujejo že v XIX. stoletju zastavljene asimilacijske težnje kot strateške še v drugi polovici našega stoletja.

Iskanje sožitja sili večino zaradi vrste družbeno političnih okoliščin k priznavanju novih razmerij in k upoštevanju drugačnih relevantnosti, kakor je to bilo še v bližnji preteklosti. Razvoj ni enosmeren, temveč nihajoč. Le s težavo vznikajo tu in tam novi pogledi v okviru prevladujočih skupnosti. Njih historično pogojene mentalitete omogočajo posameznim družbenim skupinam še dandanes oživljanje narodnostne nestrpnosti in dejavnosti v najbolj preprostih oblikah agitacije ter represivnih nastopov, čeprav nastopa država v prikriti obliki.

V primeru, ki smo ga pregledovali, se kaže pri podatkih vpisov v osnovne šole načelo samoopredelitve staršev (Bekenntnisprinzip), pa tudi pri vseh popisih prebivalstva, torej načelo *autodeterminizacije kot vprašljivo*. V šolskem primeru vodi k *samoodtujitvi* od materinščine; le-ta je po dosedanjih spoznanjih najbolj ustrezajoči medij za možnost enakopravnega človekovega vstopa v družbeno življenje (nekaj avstrijskih pedagoških izvedencev zagovarja v okviru večinskega naroda, v imenu omenjene demokratičnosti celo upoštevanje narečja znotraj nemškega jezikovnega območja).

Načelo avtodeterminizacije se v koroških okoliščinah izpričuje kot izrazit primer, ki še danes zaradi vrste dejavnikov deluje v prid večinskemu prebivalstvu, samo kot pravilo večine pri sleherni registraciji, ko

želi doseči vprašanje kvantitete drugorodne manjše narodnostne skupnosti. Tudi če bi želeli s formalne strani upoštevati le jezikovno kategorijo, da bi upoštevali človeka samo po materinskem jeziku (na kar merijo novejši predlogi »Komisije« pri kanclerju Kreiskem) zaradi že navajanih okoliščin, ne bi mogli pridobljeni rezultati po kateremkoli anketnem postopku pripeljati do približno objektivnega števila. Ne prihaja do tega le zaradi političnega posrednega ali neposrednega vmešavanja, temveč zaradi mentalno zakoreninjene zmede, o tako imenovanem vindišarskem narečju, vindišarski »etničnosti« po inerciji — s politično ideološkimi adaptacijami novejšega časa. Misel o *incompatibilnosti auto-determinacije* v danem, koroškem manjšinskem položaju vzdrži sleherno kritiko.

Hkrati so raziskovanja pokazala in na to nas navaja tudi novejša teorija sama, da kvantiteta kot kriterij in konkretnost za uresničevanje varstvenih določil ne zadovoljuje več — kakor je to bilo še v teoriji in praksi med obema vojnoma.

K vsemu temu so pripomogla novejša raziskovanja raznih znanstvenih disciplin; le-ta so znatno napredovala.⁶¹ Nas moti seveda, da mnogi izvedenski sogovorniki severne sosede ne poznajo (z redkimi izjemami) naših pomembnejših raziskovanj, saj jim to preprečuje že nepoznavanje našega jezika. Stičnih točk v pogledih med izvedenci je tudi že nekaj, čeprav se v sočasnosti še izpričujejo mnoga nasprotja in to ne le v primerih, kadar izhajajo izvedenci iz načelno, idejno različnih izhodišč.

Naposled pričajo že ustvarjene možnosti, npr. upoštevanje manjšine kot subjekta in sogovornika pri urejanju njenih vprašanj, čeprav le kot teoretske predpostavke, o obliki, kako bi se veljalo lotiti posebne zaščite. Same povojne ureditve so doprinesle kot teorija in kot praksa že nekaj novin. Izsilele so v nekaj primerih celo nekaj rešitev, marsikaj so prispevale k temu tudi manjšinske skupnosti same. Opozorili smo že na avstrijsko stališče k južnotirolskemu vprašanju, z njim so posebej poudarjali, da niso pripravljeni sprejeti rešitev, ki bi hotela sankcionirati nezadovoljivo izpolnjevanje mednarodne obveznosti. Ne nazadnje se kaže tudi sovisnost pri ureditvi vprašanj že znotraj in zunaj države, pač v prostoru, ki naj bi zaradi izkušenj v preteklosti že zmogel v zadovoljstvo in korist obeh sogovornikov urejevati medsebojno razmerje in odnose.

Pričujočega pregleda nikakor ne bi bilo mogoče napisati, če ne bi že opravili mnogi izvedenci osnovnih raziskovanj, predvsem pa ne brez sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

SYNOPSIS

The author discusses the case of the Carinthian Slovenes — a national, ethnic group, or national minority, applying criteria, adopted by a group of UN experts (1949). The Carinthian Slovenes are an autochthon, settled community, striving to survive despite the obstacles put by the unfavourably disposed (German speaking) majority group and by the (Austrian) State. He comes to the conclusion that such communities are hard to integrate, that the majority favours the assimilation of the minority and, that in this case historical assimilatory aspirations are still manifest: in the population census practices, in the present organization of the school system and in the activities of a number of associations and organizations of the (German — speaking) majority. This orientation and activities of the majority population are responsible for the self-alienation processes within the minority. Regarding the internationally valid protection clauses in the Austrian State Treaty the author finds, that despite a relative progress, reflected in documents of this kind, he cannot but join the opinion that the letter of a document should be implemented (UN Ljubljana Seminar, 1965). In his discussion of quantity (quantite considérable) he brings forward the reasons for incompatibility of the autodetermination principle in specific cases of ethnic minorities (population censuses, rights of parents in education). In the case under discussion (Carinthia) he excludes the application of this criterion. International settling of such problems can be positive only if the minority is treated as an equal partner in the search for solutions. The minority can fulfill its mediatory role only if the majority group adopts and implements policies, favourable to the minority.

OPOMBE

Opombe obsegajo ob povezavi z literaturo tudi strnjena pojasnila, ki bi bremenila osnovno besedilo, a jih zaradi vsestranosti problematike ne velja opuščati, saj bi lahko prišlo do očitka, da avtor pri navajanjih ni imel pred seboj sintetični vsebinski izraz ali sklepnih spoznanj v delih, iz katerih je uporabljal določene fragmente.

Do takšnih trditev je začuda prišlo s strani avstrijskega manjšinskega izvedenca dr. Th. Veiterja v njegovih dveh recenzijah (Europa Ethnica, št. 2. 1974; Donauraum, št. 1/2, 1974) ob izidu pričujočega besedila v angleškem prevodu: Drago Druškovič, Carinthian Slovenes, some aspects of their situation, druga izpopolnjena izdaja, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Ljubljana 1973; posebej preseneča, da je isti ocenjevalec drugače obveščal svojo javnost ob izidu našega besedila v francoščini (Europa Ethnica, št. 3, 1973).

¹ Prvi natis: Drago Druškovič »Quelques questions des Slovènes de Carinthie«, Etudes et Documents, Edit. Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani (Institut pour les questions nationales à Ljubljana; Ljubljana 1972, 44 str. 8°). Dopolnjeno izdajo in spremembo jezikovnega medija sta narekovali splošno zunanje zanimanje. Nič manj pa še nekaj bistveno različnih pogledov ob koroškem »vzorcu«, kakor tudi načelnih pogledov na tovrstno etnopolitiko

sploh. Čeprav je opaziti nekaj stičnih pogledov v izvedenskih krogih in njihovo zmerno evolucijo, pa globinska projekcija na območjih vzročnosti in posledičnosti ne izpričuje enako ugodnih upov.

Z dopolnili je naposled avtor skušal razširiti načeto razpravo o (ne) uporabnosti — incompatibilnosti samoopredelitve v primeru narodno manjšinskega položaja — koroškega vzorca *Quelques question des Slovènes de Carinthie*, str. 19). Omenjeno spoznanje je dobilo delno pritrdilno repliko v izjavi avstrijskega izvedenca Th. Veiterja na ORF (oktober 1972), predvsem pa v teoretskih razmišljanjih G. Hérauda: *Etude ethnopolitique sur la »minorité dans la minorité«*, plus spécialement quand il s'agit de groupes homoethniques, *Europa Ethnica*, 1972, št. 4, str. 146—156 in pred tem še v večji meri v knjigi istega avtorja *Peuples et langues d'Europe* Danoël, Paris 1966, poglavje *L'aliénation ethnique*, str. 55—81.

² Kot obveznosti pojmujeemo celotno avstrijsko državno pogodbo in ne le čl. 7 z določili namenjenimi varstvu narodnih manjšin.

³ Izvedenci so z veliko natančnostjo raziskovali tovrstne skupine in razločili etnično od jezikovne in narodnostne skupine, dalje, razvojne konstitutivne stopnje, pa tudi razne druge determinante in to iz različnih izhodišč, tudi filozofsko-načelnih, in se v nekih potankostih približujejo s svojimi označitvami in spoznanji, a vendarle spet dopuščajo široki razpon različnosti. Med upoštevanja vrednimi izhodišči naj navedemo: — *Definition et Classification des Minorités* (Memorandum présenté par le Secrétaire général, NU, Commission des droits de l'homme, Lake Success, New York 1950, E/CN. 4/Sub. 2/85; 27. decembre 1949; str. 9—10. I. Sens du mot »Minorité«; — *Protection des minorités*, NU, New York, 1967, E/CN. 4/Sub. 2/214/Rev. 1 in E/CN. 4/Sub. 2/221 Rev. 1; Introduction; — Guy Héraud, *Peuples et langues d'Europe*, Paris, Danoël, 1966. — Theodor Veiter, *Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich*, Wien, W. Braumüller, 1970. — Janko Pleterski: Manjšinska zakonodaja na Koroškem po drugi svetovni vojni: The minority legislation in Carinthia after the Second World War, *Razprave in gradivo*, Institut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1960, št. 2, str. 7—99. Prevladujoča značilnost, sestavina glede na različnost z vladajočo makroskupino ali državo nacijo, na državno nacionalnost, naj bi manjšinski skupini, skupnosti omogočala njeno subjektivizacijo. Večinoma pa se narodni, etnični manjšini nenaklonjena politika razkriva s tem, da skuša bodisi z določenimi abstrakcijami zmanjševati vsebinski obseg in temeljno determiniranost le-te. Tako je npr. avstrijski delegat v preteklem letu (1974) pred odborom za odpravo rasne diskriminacije v OZN dejal, da v Avstriji ni posebnih nacionalnih ali etničnih skupin, pač pa verske in jezikovne manjšine — in to kljub jasnim določilom v avstrijski državi pogodbi (Report of the Committee on the elimination of racial discrimination, General Assembly, Official Records: Twenty-ninth session, supplement No. 18 (A/9618, UN, New York, 1974; v točki 135, na str. 35), ki opozarjajo na to, »da bi določanje prebivalstva na osnovi jezikovnega kriterija dalo drugačne rezultate kot na osnovi etnične zavesti ali podobnih socioloških kriterijev«.

⁴ Cycle d'études consacré aux sociétés multinationales, Ljubljana, ONU; New York, 1965, ST/TAO/HR 23.

⁵ Iz avstrijskih statističnih podatkov zvemo, da je skupno prebivalstvo Koroške poraslo od 1951 do 1961 za 4,3 odstotke in od 1961 do 1971 za 6 odstotkov. V političnih okrajih, kjer pretežno žive koroški Slovenci: Celovec-dežela (1951—1961) za 3 odstotke, (1961—1971) za 12 odstotkov; Beljak-dežela (1951 do 1961) 1,9 odstotkov, (1961—1971) 8 odstotkov; Velikovec (1951—1961) 1,6 odstotkov, (1961—1971) 3 odstotke. Naravni prirastek na 100 prebivalcev v letu 1961: Celovec-dežela: 12,6 odstotkov, Beljak-dežela: 2,9 odstotkov in Velikovec 12,6 odstotkov. V 1970. letu v Celovec-dežela: 7,3 odstotke, Beljak-dežela: 7,4 odstotkov in Velikovec: 6,5 odstotkov (izbral D. Nečak, asistent, INV). Ergebnisse der Volkszählung, 1. VI. 1951, zv. 4, Österreichische Statistisch. Zentralamt,

Wien 1952; Statistisches Handbuch des Landes Kärnten, 18. Jahrgang 1972, Kärntner Landesregierung, Klagenfurt.

⁶ Bogo Grafenauer, Narodni razvoj na Koroškem od sredne 19. stol. do danes, Koroški zbornik, Ljubljana, DZS, 1946; Fran Zwitter, Etnične in družbene osnove koroškega vprašanja, Plebiscitni zbornik, Ljubljana, SM, 1971; Vladimir Klemenčič, Pretres avstrijskega popisa prebivalstva leta 1951 z ozirom na jezikovno strukturo prebivalstva na Koroškem, Ljubljana, Razprave in gradivo INV, 1960, št. 2; Janko Pleterski, Die Volkszählung vom 31. März 1961 in Kärnten (Avstrijsko ljudsko štetje 31. marca 1961 na Koroškem), Ljubljana, Razprave in gradivo INV, 1966, št. 4—5.

⁷ Navajali smo števila slovenskega in avstrijskega avtorja. Manjše razlike ob upoštevanju vseh jezikovnih kategorij torej tudi bilingvalnih — nastanejo pri uporabi različnih virov uradne avstrijske publicitete, pa tudi glede na različne aspekte avtorjev, vendar pa bistveno ne spremenijo podobe.

⁸ Postopno seznanjanje z rezultati ljudskega popisa v letu 1971 navaja raziskovalec najmanj na dvom o odgovornosti pri obveščanju javnosti. Prve objave smo izbrali iz Volkszeitung, 28. I. 1972, št. 21; Weststeirische Rundschau, 5. IX. 1972, št. 6 in Kleine Zeitung (Klg), 20. XII. 1972, št. 290; drugo objavo iz Kärntner Tageszeitung in Volkszeitung, 21. II. 1973, št. 42; tretjo objavo Kleine Zeitung, 13. in 14. VI. 1973, št. 132 in 133. Le-ta upošteva 48 južno-koroških občin, ob njej so še podatki za 6 sodnih okrajev (Borovlje-Ferlach, Rožek-Rosegg, Dobrla vas-Eberndorf, Železna Kapla-Eisenkappel in Velikovec-Völkermarkt), kjer se zniža število naslednjih popisnih kategorij (slovensko, slovensko-nemško, nemško-slovensko, slovensko-vindišarsko, vindišarsko-slovensko) na 14 270 in v preostalih kategorijah (vindišarsko, nemško-vindišarsko in vindišarsko-nemško) na 1973. Hkrati opozarja dr. Tone Zorn v svoji primerjalni »Analizi ljudskih štetij 1939 in 1971« (rkp. na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani), da vrednotijo avtorji vindišarstvo kot samostojno etničnost. Prav to presenetljivo po nacistih uvedeno neznanstveno kategorijo pa najdemo v drugače zanimivem koristnem predlogu P. Skadegarda avstrijskemu kanclerju Kreiskemu (Die rein Windischen schliesse ich aus, da sie sich als Österreicher im ethnischen Sinne bekennen (kopija poslana »Delu« Ljubljana, 14. VII. 1973). Avstrijski centralni statistični urad (Österreichische Statistische Zentralamt) je naposled posredoval javnosti (Volkszeitung, 25. VII. 1973, št. 193, str. 1—2) tudi podatke glede na sodne odkraje. Vsekakor se to naposled najbolj avtorizirani podatki, čeprav se raziskovalec vprašuje o motivih za sukcesivno objavljanje v avstrijskem časopisu (4 različne objave o številu koroških Slovencev 1972—1973).

⁹ Jezikoslovje pozna slovensko koroško dialektično bazo in šest narečij: zilijsko, rožansko, obirsko, podjunsko, mežiško in remšeniško (Fran Ramovš, Zgodovina slovenskega jezika, Ljubljana, AZ, 1936). Res pa so poenostavljali na Koroškem po popisni praksi in registrirali neko skupno narečje: windisch. Tudi dunajska izvedenska podkomisija — med njimi predvsem visokošolski profesor Issatschenko (Isačenko, zdaj na visoki šoli v Celovcu) je ugotovila, da je vindišarsko nedvoumno slovenski dialekt (Unterkommission klärt Begriffe, Volkszeitung, 6. marec 1973, str. 53). Uporaba ima zgolj politični namen. O izvorih glej razpravo Lojzeta Udeta »Teorija o vindišarjih«, Celovec, SPZ, 1956. Trdovratna zloraba tega imena kot sredstva narodnostnega odtujevanja je zašla celo v mednarodno publiciteto. Tako uporablja za ta del koroškega prebivalstva G. Héraud v novejši razpravi »Etude ethnopolitique sur la 'minorité' dans la minorité plus spécialement quand il s'agit de groupes homoethniques« v naspotju s prebujeno manjšino (minorité d'éveil) še manjšino, ki se pridružuje monografskem delu o ljudstvih in jezikih Evrope pa se ukvarja v obširnem III. poglavju (55—81) z etnično alienacijo (politično, demografsko, kulturno, običajev, ekonomsko, socialno in psihološko). Kot posebnost naj omenimo tudi Zvezo koroških vindišarjev. Dalje so popisi prebivalstva izkazali tudi v

tem območju koroškega prebivalstva upadajoči razvoj: 1939: 21 478, 1951: 19 728, 1961: 11 469 in 1971: 3 914 vindišarjev. Samo kategorijo je uvedel najprej nacistični popis. Nekdanji privatni docent ljubljanske univerze Isačenko — Issatschenko (1939), ki je napisal zanimivo študijo »Narečje vasi Sele v Rožu« (Ljubljana 1939, Razprave znanstvenega društva v Ljubljani), je opozarjal že ob članku v pismu nemškemu tedniku »Der Spiegel« (4. decembra 1972, št. 50, str. 12) na politično naravo razlikovanja med »vindišarji« in Slovenci na Koroškem. Avtor pričujočega prispevka je v isti številki omenjene revije, op. cit. str. 15, opozarjal na neprimernost lingvističnih razlag.

Iz vsega bi lahko sklepali, da pomenijo podaljšane opredelitve s kategorijo vindišarstva določeno politično vplivanje in to v smeri narodnostnega odtujevanja in politične propagande, če že ne pritiska. V tem smislu se zdi odklanjanje vstopa predstavnikov koroških Slovencev v »Komisijo«, ki jo je ustanovil kancler Kreisky za urejanje manjšinskih vprašanj opravičljivo, saj je avstrijska ljudska stranka vanjo delegirala dr. V. Einspielerja (podpredsednik v »Kärntner Heimatdienst«), sedanjega predsednika Zveze koroških Vindišarjev. Dejavnost te »organizacije« je očitna in sodi med tiste, »ki merijo na to, da odvzamejo hrvatskemu ali slovenskemu (podčrtal D. D.) prebivalstvu njegov značaj in pravice kot manjšine« in ta »se mora prepovedati«. Tako glede na paragraf 5 člena 7 avstrijske državne pogodbe.

¹⁰ Theodor Veiter, *Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Oesterreich*, Wien—Stuttgart, 1970, str. 336—369; Felix Ermacora, *Oesterreichische Verfassungslehre*, Wien—Stuttgart, 1970, str. 263—267.

¹¹ Odgovor avstrijskega ministra za notranje zadeve 8. maja 1951 in 10. marca 1971; iz Spomenice Narodnega sveta koroških Slovencev in Zveze slovenskih organizacij, april 1971.

¹² »Znatno število«, terminus technicus; v obdobju Društva narodov so uveljavljali dvajset odstotkov (Veiter, op. cit. str. 360). Avstrijski izvedenec ni upošteval stališča že navajanega dokumenta »Podkomisije« OZN: E/CN. 4/Sub. 2/85, str. 16—17, ki se glasi, da v načelu ni potrebno nobeno posebno število pripadnikov za to, da lahko govorimo o manjšini; tudi njihovo najmanjše število mora biti zavarovano pred diskriminacijo, še posebej pa deležno vsega, kar izpoveduje Deklaracija o človekovih pravicah; vsekakor pa mora manjšina, ki jo smatrajo kot skupino, uživati pozitivne usluge in posebne pravice.

¹³ Kärntner Tageszeitung, 6. april 1973, št. 80; »Frage Minderheitenermittlung; Kommission sucht einen Ausweg. Predvsem je poučen »Antrag auf Einleitung eines Volksbegehrens«. Pobudniki so iz vrst avstrijske FPÖ in ÖVP, predvsem pa »Kärntner Heimatdienst« (po koroškem časopisu v novembru 1972, februar 1973).

^{13a} V kritiki objavljenih podatkov o popisu 1971 opozarja Slovenski vestnik (Celovec, 31. avgust 1973, št. 35): »Tudi pri zadnjem štetju 1971 so znani primeri falsifikatov, omenimo naj le primer Velikovca, ki je bil iznešen tudi pred vlado na Dunaju.« Ilustrativno v tej smeri je poročilo o občnem zboru »Kärntner Heimatdienst«, v katerem so med preteklimi uspehi navedli: 1. akcijo objavljanja od slovenskega pouka (1958), 2. korekturo s slovenske strani ponarejenih rezultatov ob priložnosti ljudskega popisa 1961. leta. (Die Kärntner Landsmanschaft, revija, maj, 1968, št. 5, str. 23—24.) Ob točki 2 naj pojasnimo, da opravlja redni popis avstrijska administracija in da nimajo ljudje iz vrst narodne manjšine nobenega vpliva na popis niti ne možnosti ponarejevanja. Ob raznih odkritih nepravilnostih so ob vsakokratnem popisu samo v svojih glasilih opozarjali na nepravilnosti in v posebnih spomenicah tudi avstrijskega ministra.

¹⁴ Vladimir Klemenčič—Pavle Apovnik, Združevanje koroških občin; tipkopis referata na celovških kulturnih dnevih, Celovec, december 1971; arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (dalje uporabljamo kratico: INV).

¹⁵ Glej opombo 9.

^{15a} Statistični urad Združenih narodov (Serija M., št. 44, ZN, New York, 1966): Načela in priporočila za štetja prebivalstva v letu 1970, str. 21, 244, navaja samo tri motive: a) materin jezik, b) običajni jezik — označen kot jezik, ki ga posameznik tekoče govori ali najpogosteje uporablja v svojem sedanjem domu in c) sposobnost govoriti enega ali več naštetih jezikov. Tu uporabljamo jezik komunikacije — občevalni jezik,* ker je ustrežnejši za naš primer. V koroškem primeru pa je jezik komunikacije dominanten jezik oblasti, uprave, gospodarstva — skratka dominantne večinske državne nacije.

¹⁶ Dr. Günter Decker, Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen, Göttingen 1955, str. 249.

¹⁷ Op. cit., dr. G. Decker; glej še: Drago Družkovič, Koroški Slovenci v Avstriji, Vprašanja naših dni (revija), št. 2, 4. februarja 1961, str. 59—65.

¹⁸ Avtor temelji na sporočilih avstrijskega dnevnega tiska, glej opombo 13.

¹⁹ Unterkommission klärt Begriffe, Volkszeitung, 6. marec 1973, str. 1.

²⁰ ST/TAO/HR/23, str. 10, 32: »Nekaj govornikov je poudarilo, da je manjšinsko vprašanje predvsem vprašanje večine. Če večina želi uživati ali nadaljevati z uveljavljanjem resnične enakosti z dostojnim obravnavanjem in demokratičnimi pravicami, naj teži k varstvu manjšinskih pravic.« »Če bodo ta načela enakosti, humanosti in demokracije resnično upoštevali, ne bo več tega vprašanja kot političnega problema in to ne bo več obstajalo.«

²¹ Stališče Zveze slovenskih organizacij Uradu koroške deželne vlade, Slovenski vestnik, Celovec, tednik, 24. decembra 1971, str. 2.

²² Navajamo po sporočilih iz časnikov: Kärntner Tageszeitung, Klagenfurt, 6. IV. 1973, št. 80, str. 1: Frage Minderheitenermittlung, Kommission sucht einen Ausweg. — Študijska komisija za vprašanja slovenske narodnostne skupine na Koroškem — Studienkommission für Probleme der slowenischen Volksgruppe in Kärnten se je konstituirala 9. februarja 1973 pod predsedstvom kanclerja dr. Bruna Kreiskega. V komisijo so imenovalе svoje predstavnike interesne skupine (stranke, občine župane iz področij in obe cerkvi); štirje predvideni predstavniki koroških Slovencev so odklonili udeležbo zaradi tega, ker je Avstrijska ljudska stranka delegirala med svojimi predstavniki človeka, ki je hkrati predsednik »Zveze koroških vindišarjev«, organizacije, ki s svojim namenom teži k narodnostnemu odtujevanju koroških Slovencev. (Točka 2/a statuta te organizacije se glasi: »Pojasnjevanje prebivalstvu [oblastem] posebnosti koroških Vindišarjev«.) Dalje je imenoval kancler v Komisijo med skupno 22 člani še 13 izvedencev, med njimi enega iz tujine. Pri Komisiji so predvideli še Podkomisijo izvedencev. Doslej sta imeli tako Komisija kakor tudi podkomisija več sestankov. Podkomisija je prevzela na prvem sestanku nalogo, da pojasni vsebino pojmov »slovensko in mešano prebivalstvo« v kontekstu paragrafov čl. 7, kakor tudi da pojasni vprašanje ugotovitve narodnostne manjšine; člani so pripravili o vprašanjih tudi študijske ekspertize, dva izmed izvedencev sta oskrbela primerjavo z drugimi evropskimi rešitvami (Th. Veiter, P. Skadegard); dalje tudi še primerjavo iz popisov 1951, 1961 in 1971. Iz časniških poročil in izjav ni mogoče docela razločiti, kakšna je vsebinska razsežnost komisije, saj omenjajo tako izraz komisija za slovenske probleme kakor tudi komisija krajevnih napisnih tabel (Ortstafelkommission) — vlada si je pridržala v celoti končno odločitev o preučevanih vprašanjih. (Volkszeitung, 6. IV. 1973, št. 80, str. 1, 11.)

Za primerjavo naj omenimo Komisijo »devetnajstih« za vprašanja Južne Tirolske (I. IX. 1961 — IV. 1964). V njej je bilo osem predstavnikov — Južnih Tirolcev; predvsem pa ni bilo med predstavniki večinskega naroda nobene osebnosti, ki bi se hkrati uveljavljala na vrhu katerekoli večinske »patriotske« organizacije ali celo opozicije in društva, ki bi s svojim osnovnim namenom ter dejavnostjo bilo v širšem ali ožjem pomenu zoper južnotirolsko manjšino. Pre-

* Občevalni jezik je jezik, ki ga posameznik uporablja v družbenem življenju.

senetljivo je, da je celo v komisiji delegirani predstavnik avstrijske ljudske stranke, ki je hkrati predsednik Zveze koroških Vindišarjev, propagiral mnenje, kako pomeni navedba »vindiš« kot občevalnega jezika pri ljudskem štetju pri znanje, da se oseba, ki je to izjavila, ne šteje k slovenski manjšini (Kurzprotokoll, 5. III. 1973, str. 3).

²³ Glej, dr. J. Pleterski, op. cit.

²⁴ Stephan Verosta, Aussenpolitik, Jugoslawien — der blokfreie Nachbarstaat; Österreich — Die Zweite Republik, herausgegeben von Erika Weinzierl und Kurt Skalnik, I, Graz—Wien—Köln, Verlag Styria, 1972, str. 317. Natančnejši pregled nam pove, da so na tem zakonu vztrajali koroški Slovenci. Zgodovina slovenskega šolstva na Koroškem nam nudi šolski vzorec določenih ravnanj, ki jih takole opisuje H. Héraud /op. cit., 69: »Država ureja tudi sprejem otrok v šole ali manjšinske razrede. Če je manjšina zelo narodno zavedna in se je sposobna učinkovito braniti, tedaj šolska administracija skrbno bdi nad poreklom učencev (objektivni kriterij), da bi preprečila, v komaj dvomnih primerih vstop v manjšinske zavode. Nasprotno, če je manjšina zatrta ali obupana, tedaj uveljavljajo voljo — pravico staršev (subjektivni kriterij); država nima obveznosti, da bi se zavzemala in bi končno usmerjala manjšinske otroke v splošne šole, ki jih asimilirajo.«/ Glej še: Ude Lojze: Zgodovina slovenskega pouka na koroških osnovnih šolah od leta 1869 do danes, v zborniku: Osnovne šole na Slovenskem 1869—1969, Ljubljana, 1970, str. 171—234; Slovenski šolski muzej (založnik).

²⁵ G. Héraud, Peuples et langues d'Europe, str. 59.

²⁶ Po interno razmnoženem tipkopisu, ki ga je posredovala piscu razprave ORF: Querschnitte, Fr. 20. 10. 72, Interview Prof. Veiter (von Claus Gatterer), str. 10.

²⁷ Ob avstrijski agitaciji o tako imenovanem »prastrahu« koroškega prebivalstva naj opozorimo na delo o narodnostnih razmerjih na Koroškem ob koncu prve svetovne vojne: Koroški plebiscit, SM, Ljubljana 1972; na monografsko delo Speransa (E. Kardelja), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Naša založba, Ljubljana 1939 (v nemškem prevodu Edvard Kardelj, Die Vierterteilung, Nationale Frage des Slovenen, Europäische Perspektiven, Europa Verlag, Wien—Frankfurt—Zürich, 1971). Iz navedenih del si je mogoče pridobiti osnovni pogled na srečanje dveh narodov v zgodovinskem razvoju, ob srečanju, ki bi lahko vtisnilo »prastrah« predvsem Slovencem in še posebej koroškim Slovencem. Dalje sodi v ta zbir še dr. J. Pleterskega delo Narodna in politična zavest na Koroškem (1848—1914), SM 1965. V obtožbah o v vojni pogrešanih prebivalcih v južni Koroški — mislimo na odkritje spominske plošče v Pliberku (Bleiburg), kjer navajajo 205 imen (Kärntner Nachrichten, 12. 5. 1973, št. 19) in objavi poluradnega celotnega statističnega gradiva: — 96 žrtev (Kleine Zeitung, 10. VIII. 1973, št. 181) velja opozoriti: 1. v vojnih operacijah so imeli koroški Slovenci 1080 mrtvih, 710 ranjenih, 317 zajetih, ki so neznano kje končali življenje, skupaj 2101 (Memorandum vlade FLR Jugoslavije, 1947; navaja tudi Th. M. Barker, The Slovenes of Carinthia, New York—Washington, 1960, str. 237). V dneh od 6. maja dalje (9. maja 1945 kapitulacija nemškega rajha) so na Koroško vdrle umikajoče se nemške in kvizlinške čete in še 8. in 12. maja so bili hudi boji pri Žitari vasi (Sittersdorf) in pri Borovljah (Ferlach), kjer je padlo še 80 pripadnikov Jugoslovanske armade (France Škerl, Koroška v borbi za svobodo, Koroški zbornik, DZS Ljubljana 1946, str. 493—580—591; dr. Tone Ferenc, Položaj na Štajerskem in Koroškem do maja 1945, Naša obramba (revija), Ljubljana, junij 1970, št. 6, str. 3—15). Naj citiramo iz novejših avstrijske razprave Erike Weinzierl, Der österreichische Widerstand« (Österreich, Die Zweite Republik, I, Styria, Graz—Wien—Köln, 109—116—145) značilno izjavo nekdanjega španskega borca W. Wachsa, ki označuje zadržanje pretežnega dela koroškega prebivalstva kot »od nesodelovanja do denunciranja« (Obwohl Wachs die Haltung des überwiegenden Teiles der Kärntner Bevölkerung als teilnahmslos bis denunziatorisch, charakterisierte). Končno je ohranjeno še

bogato gradivo o genocidni dejavnosti s procesov proti vojnim zločincema dr. Rainerju, Maier-Kaibitschu, kar vse velja upoštevati pri presoji gesla o 'prastrahu'.

²⁸ Del avstrijske publicitete, nenaklonjen urejanju nerešenih vprašanj z molčeju dejstvo, da so tudi Južni Tirolci v nenehnem stiku s tako imenovano matično državo. Šele v zvezi z zasedanjem generalne skupščine UNO (1972) so v kroniki avstrijske zunanje politike sporočili, da po mnenju avstrijsko južnotirolskega kontaktnega komiteja ne bo prišlo do udeležbe tirolske delegacije, ker se na sedanji stopnji vprašanja o njem razvijajo pogajanja na ravni Južna Tirolska—Rim (Oesterreichische Zeitschrift für Aussenpolitik, Wien, 1972, W. Braumüller, št. 5, str. 300). Le mimogrede, ker je prišlo do koroških replik, ali gre v primeru koroških Slovencev za »jugoslovansko manjšino« — naj omenimo, da je podobno težavo ali so Južni Tirolci »avstrijska manjšina« imela tudi republika Avstrija in sicer ob priložnosti, ko naj bi vprašanje obravnavala Generalna skupščina UNO, namreč ob pomisleku italijanskega predstavnika; sedanji avstrijski kancler je takrat uspešno zavrnil spotiko o opredelitvi in obrnil pogovor k vsebini vprašanja. S tem je vsekakor upravičeno tudi to naše opozorilo (glej La question du Tyrol du sud, Alain Fenet, Paris, 1968, Librairie générale de droit et de jurisprudence, str. 241).

²⁹ O stališču glede tako imenovanega quantité considérable, glej opombo 12. Dalje še predavanje Toneta Zorna »Mednarodni vidiki koroškega vprašanja od časa druge svetovne vojne do avstrijske državne pogodbe«, Koroški kulturni dnevi, razmnožen tipkopis, str. 19, kjer avtor izrecno opozarja, kako je določilo o znatnem številu odpadlo. O uporabnosti odstotkov kot kriterija pri določanju manjšinskih pravic je razpravljala tudi podkomisija na Dunaju (5. marec 1973) in ugotovilo »da ni uporabna nobena mednarodna norma; navajali so od 5 do 20 odstotkov«; tudi to opozarja na vprašljivost uporabnosti teh kriterijev. Vprašljivost je večkratna, saj so vprašljive že osnovne številke.

³⁰ Slovenija, Slovenci: v zgodovini se je prvotno naseljeno ozemlje (VI.—VII. st. n. e.) znatno zmanjšalo za prehodno deželo iz srednje Evrope na severni Jadran, iz praga Balkana, ob jugovzhodnem koncu Alp, iz Panonske nižine v srednji Mediteran — danes 20 251 km² v Socialistični republiki Sloveniji, federalni enoti SFR Jugoslavije in 1 727 137 (95,0 %) Slovencev od celote prebivalcev) po popisu 1971. Slovenščino kot materinščino ima nad 2 milijona ljudi, ki živijo tudi v obmejnih področjih Italije, Avstrije, Madžarske ali kot izseljenci v drugih deželah Evrope, pa tudi v drugih kontinentih (Amerika, Avstralija). Prvotno so Slovence imenovali po Slovanih Slavini; po Ilirih Veneti, Vendi, kasneje Karantanci; od začetnika slovenske književnosti P. Trubarja (XVI. st.) se začne uveljavljati današnje ime. (Glej Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 7. zv. 1968; H. Hermann, Sociologie der kleinen Sprachen Europas, Hamburg 1972.)

³¹ V splošnem gre za usedlino iz preteklosti — o njej je zanimivo razmišljal pred leti avstrijski publicist Janko Musulin v eseju: Jugoslavija: poskus osebne preusmeritve (Jugoslawien: Versuch einer persönlichen Neuorientierung, Salzburger Nachrichten, 25. decembra 1967, št. 296). Med tovrstnimi analizami se zdijo vredna opozorila dr. W. Jambora v prispevku Wesensmerkmale und Trugschlüsse des Deutschnationalismus in Österreich, Österreich in Geschichte und Literatur, Wien (revija), zv. 2, februar 1962, str. 86—93. Avtor uporablja tudi izraz: znamenje mejaštva: das Grenzlandmerkmal. Opozarja na vrsto uglednih osebnosti javnega političnega življenja, katerih posebno naravnanoost si lahko obrazložimo s krajem njihovega narodnostnega mejnega izvora.

³² A. Fuchs, Geistige Strömungen in Österreich, 1867—1918, str. 172. Michael Sieggert, Die Randdeutschen, Neues Forum, december 1972, št. 226/27, str. 35—37.

³³ Nekaj opozoril najdemo v članku Lutza Holzingerja, Zur politischen Ökonomie der Kärntner Urangst, Neues Forum, december 1972, št. 226/27, str. 31—34.

³⁴ Leopold Spira, Das österreichische Syndrom, Wiener Tagebuch, december 1972, št. 12, str. 8—10. Avtor opozarja na latentni antisemitizem in nemški nacionalizem, ki sta postala virulentna (str. 8).

³⁵ Glej Manfred Hättich, Nationalbewusstsein und Staatsbewusstsein, Mainz, 1966, Hase—Koehlos Verlag. Avtor opozarja, da pri generacijah, ki niso bile neposredno deležne skušenj totalitarnosti nacizma, prihaja do idejne praznine, če pri teh izpuščamo neljubo resnico iz preteklosti ali jo posredujemo nezadostno, preurejeno. S tem ustvarjamo možnosti za napačno presojo, politično mišljenje ali zgodovinsko zavest: ni nezanimivo, da se pozaba čisto izpričuje v znamenju novega nacionalizma (»Es ist nicht uninteressant, dass das Vergessen oft gerade unter dem Zeichen eines neuen Nationalismus steht.«).

³⁶ Walter Weiss, Literatur, Österreich, Die zweite Republik, Herausgegeben von Erika Weinzierl und Kurt Skalnitz, zv. 2, Verlag Styria, Graz—Wien—Köln 1972, str. 439—476.

³⁷ Glej opombi 31 in 34. Še v 1972. letu so izražali poslanci (ÖVP) v parlamentu svoj antisemitizem (Skandal in Parlament: »Juden«; Kärntner Zeitung, 16. II. 1972, št. 37; tovrstnih izrazov določene mentalitete je seveda precej več). Dne 16. IX. 1973 je prišlo do razstrelitve spomenika na Robežu (Robesch) pri Apačah (Abtei) v spomin partizanskega boja s Hitlerjevo soldatesko (1942), ki so ga odkrili pred 14 dnevi; komentator dunajske Arbeiter Zeitung piše, čeprav še niso razkrili organizacije, s tem še ni nič dokončnega. Storitve so policijske oblasti aretirale in jih predale sodišču, a oznanile, da gre za zasebniško akcijo vinjenih posameznikov; avstrijska zvezna vlada je najostreje obsodila to dejanje (TANJUG, 18. IX. 1973). Že 1953. leta so »neznani« storitvi razstrelili spomenik protifašističnim borcem na pokopališču v Velikovcu (Völkermarkt); v reducirani obliki ga je po letih obnovila koroška deželna vlada. V 1972. letu so večkrat onečastili partizanske spomenike v Grebinju (Griffen), Žrelcu (Ebenthal) in Borovljah (Ferland); storitve niso našli. V primerih ne gre le za delikt v okviru avstrijske republike, temveč za dejanje, ki pomeni kršitev 19. člena avstrijske državne pogodbe. Le-ta zavezuje, da mora avstrijska republika spoštovati in varovati grobove in spomenike padlih v boju zoper Hitlerjevo Nemčijo na avstrijskem ozemlju. Med izjavami se je od razstrelitve distancirala tudi »patriotska« organizacija »Kärntner Heimatdienst«, ki je hkrati poudarila, da odločno nasprotuje postavljanju partizanskih spomenikov na Koroškem (Kleine Zeitung, 18. IX. 1973). Koroška Volkszeitung (glasilo ÖVP) je že 15. IX. 1973 najavljala »vročo jesen«. Da gre za povsem profilirano dejavnost in tudi za zlorabe določenih mentalnih praznin, a v času nacizma hudo aktiviranih območij, je na dani. O tem razmišlja v članku »Vem nützt die Hitler — Welle?« Josef Hindels (Die Zukunft, september 1973, št. 17, str. 20—23), ki opozarja, da so bila zanemarjena zadovoljiva pojasnila o nedavni (nacistični množično morilski) preteklosti.

³⁸ Drago Druškovič, O posredniški funkciji narodnosti, Kultura (revija), Beograd 1972, str. 60—65.

³⁹ V svojem seznamu (1946. leta) navaja Zveza slovenskih (koroških) izseljencev 258 družin; Pressedienst (bilten) navaja 14. IV. 1946 — 277 družin; koroška deželna vlada (1946) pa 241 družin (glej Tone Zorn, Poskus izselitve koroških Slovencev med drugo svetovno vojno, Kronika časopis za slovensko krajevno zgodovino 1966, št. 2, str. 133). Navajano število izseljenih velja za vso vojno obdobje, izselitev 1942 pa je obsegala 178 družin.

⁴⁰ Dunajska komisija se je (5. IV. 1973) združila v mnenju, da naj bo najmanjša upravna enota občina (kar pa je glede na besedilo državne pogodbe vprašljivo). Zanimivo je, da je v avstroogrski monarhiji na tem ozemlju bilo 883 krajev, kjer so bili krajevni dvojezični napisi in to v sodnih okrajih Šmohor, Borovlje, Celovec, Svinec, Podkloster, Rožek, Beljak, Pliberk, Dobrla vas, Železna Kapla, Velikovec. Po Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Österreichs, Wien 1915; na temelju popisa prebivalstva 1910; deloma

so imele dvojezične napise tudi pošte, železniške postaje, občinski uradi in šole (vir: Dušan Nečak, INV).

⁴¹ Le droit au sol natal des ethnies est imprescriptible. Th. Veiter, *Fédéralisme, Droit des peuples au sol natal et Droit d'autodisposition*, Extrait, 1967/68, str. 1.

⁴² Guy Héraud, *Peuples et langues d'Europe*, Paris, Danoël, 1966, str. 64: »L'aliénation démographique s'y présente essentiellement sous forme d'émigration et de colonisation.«

⁴³ Vladimir Klemenčič, Migracije prebivalstva na Koroškem med leti 1934—1951, Koroški zbornik, Ljubljana 1959, str. 92—97—112: »Ob popisu prebivalstva leta 1951 je bilo na Koroškem nič manj kot 78 669 ljudi, ki so bili rojeni izven Koroške. Število tujcev se poveča z 18 000 z že na Koroškem rojenimi otroki povojnih inozemskih doseljencev na okoli 96 do 97 tisoč, skupaj z že na Koroškem rojenimi otroki inozemskih doseljencev, ki so se na Koroško naselili pred letom 1945 in z doseljenci iz drugih avstrijskih pokrajin, ki so pravzaprav tudi tuji, moremo računati, da je ob popisu prebivalstva število tujcev gotovo doseglo 130 000.«

⁴⁴ Tone Zorn, Iz germanizacijskih prizadevanj na Koroškem med obema svetovnima vojnama, *Zgodovinski časopis*, Ljubljana 1970, zv. 1, str. 98—99: Avtor navaja samo objave v koroškem časopisu, torej avstrijsko-nemške vire. Omenja npr., da je prišlo s pomočjo Heimatbunda do marca 1930: 76 naseljencev na 2861 oralov zemlje; dalje istega leta s pomočjo Kärntner Heimatbunda še 33 rajhovskih naseljencev na 4811 oralov zemlje in da je bilo do februarja 1931 tako naseljenih 100 samostojnih kmetov. Ob nakupu posestva v Miklavčevem (Miklauzhof), ki je prišlo v last Hansa Steinacherja, opozarja na komentar, da bo posest tudi v prihodnje »močan okop nemštva«. Med organizacijami našteva ob že omenjenih še VDA: Volksbund für das Deutschtum im Ausland, Kärntner Bodenstelle, Vereinigung der Reichsdeutschen Landwirte.

⁴⁵ Dr. Th. Veiter, odgovor na intervju ORF, 20. oktobra 1972; 3. vprašanje. Dr. Apovnik, predavanje na 4. koroških kulturnih dnevih v Celovcu 27. do 29. decembra 1972; Zakon o dvojezičnih topografskih označbah in napisih na Koroškem, Delo, 6. januarja 1973, str. 21. F. H. Riedel, Österreich und seine Minderheiten, opozarja, da so bili krajevni dvojezični napisi na Koroškem še v stari Avstriji do 1918. leta; Lot und Waage (revija) januar—februar 1973, št. 1/2, str. 7—12; 9.

⁴⁶ Drago Družkovič, Ob avstrijskem zakonu o dvojezičnih napisih, Naši razgledi, 21. VII. 1972, št. 14, str. 407—408.

⁴⁷ Na deželni konferenci v Celovcu (Klangenfurt), 28. oktobra 1972 (po koroškem dnevnem časopisu).

⁴⁸ Po stenogramu parlamentarnega zapisnika.

⁴⁹ Tudi dokument medparlamentarne konference o evropskem sodelovanju in varnosti (Helsinki, 25. do 31. januarja 1973) ugotavlja, da narodne manjšine lahko doprinašajo k utrjevanju dobrososedskih odnosov med evropskimi državami.

⁵⁰ O pojmu avstrijske nacije glej prispevek: A. K. Mally: Der »Begriff« österreichische Nation seit dem Ende des 18. Jahrhunderts; Der Donauraum (revija) 1972, Wien, št. 1—2, str. 48—66. Avtor pojmuje v sklepi misli avstrijsko nacijo kot politično skupnost in temu veznemu faktorju daje prednost pred etnično-kulturnim faktorjem (str. 60). Iz poročil v zvezi z avstrijsko pogodbo z EGS smo slišali ocene, da gre v tem primeru za državni pogodbi podoben dosežek (Chronik zur österreichischen Aussenpolitik, Österreichische Zeitschrift für Aussenpolitik, Wien 1972, št. 5, str. 292). Razumljivo bo, da ni mogoče z nekaj označitvami zadovoljivo predstaviti problema omenjenega v podnaslovu. Dopolnilno predstavitev problema je v novjšem času oskrbela vrsta avstrijskih uglednih avtorjev v zborniku Österreich Die zweite Republik, v uredništvu E. Weinzierlove in K. Skalnika; iz dela smo že navajali. Z vprašanjem so se iz raznih vidikov ukvarjali tudi na posvetu od 3. do 6. junija 1970 v Bernsteinu na Gradiščanskem (Burgenland) in sicer o temi Delež zveznih dežel pri nasta-

janju avstrijske nacije (Der Anteil der Bundesländer an der Nationswerdung Österreichs). Sodelovala je vrsta uglednih avstrijskih avtorjev (A. H. Benna, F. Göbhart, W. Jambor, W. Jellinek, F. Jonas, Th. Kery, F. Koja, W. Kunzenmann, N. Leser, E. Nussbaumer, F. Probst, R. Vospernik, H. Wagner, L. Welti, E. Werner). Koroški Slovenec R. Vospernik je med drugim takole označil svoj in svojih rojakov položaj: »da je prisotna v zavesti posebna etnična oblika, ki je kulturno v večini doma pri narodu zunaj Avstrije« (Nur tritt in ihr Bewusstsein auch ethnische Sonderform, die sie kulturell einem in seiner Mehrheit arserhalb Oesterreichs beheimateten Volk zugehörig sein heisst.) (Walter Jambor, herausgegeben, Der Anteil der Bundesländer an der Nationswerdung Österreichs, Wien—München, 1971, str. 153.) Slavko Fras, Sosedje, to je vsa Evropa, Dr. B. Kreisky posebej za »Delo« (10. oktobra 1971). Gespräch über eine SP—FP—Koalition mit Norbert Leser; »Profil« (revija) Wien, 10. oktober 1971, št. 10, str. 22.

Dalje se zdi koristna primerjava med čl. 8 Zvezne avstrijske ustave in čl. 7 koroške deželne ustave o položaju jezika. V deželnem dokumentu opazimo le neznatno nadomestilo ali dopolnilo zveznega določila; le-to pravi, da je nemški jezik državni jezik republike, s tem da niso prizadete pravice jezikovnih manjšin, ki so določene z zveznim zakonom« (dr. E. Machek, Die österreichische Bundesverfassung, Wien 1950; dr. L. Adamovich, Die Landesverfassungsgesetze, Wien 1948).

⁵¹ Za primerjavo bo koristno opozorilo na novejši razvoj v zvezi z vprašanjem Južne Tirolske. V tej zvezi navajamo izjavo avstrijskega zunanjega ministra dr. R. Kirchschlägerja v XXVII. generalni skupščini (5. oktober 1972), s katero je obvestil OZN, da bilateralno reševanje ugodno napreduje (Österr. Zeitschrift für Aussenpolitik, Wien 1972, št. 5, str. 315/316).

Pri razpravljanjih o manjšinskem koroškem vprašanju se izpričuje tudi negacija glede primerljivosti z Južno Tirolsko. Ker smo seznanjeni s predlogom P. Skadegarda avstrijskemu kanclerju, da naj bi uporabili pri določanju topografskih napisov kriterij vsaj 5 slovensko ali slovensko in nemško govorečih prebivalcev, naj omenimo še Th. Veiterjev kriterij 2 družin ali kmečkih posestnikov z določenim občevelnim jezikom (Die Südtiroler Autonomie im Lichte des Völkerrechts der Gegenwart, Festschrift Hugelmann II, Aalen, 1959, str. 678).

⁵² Šele po dveh letih je regionalno glasilo avstrijske ljudske stranke (ÖVP) Volkszeitung (9. februarja 1973, str. 3) prineslo neke vrste polovično opravičilo šovinističnega pisanja ter navedlo, da dotlej neznanega pisca inkriminiranega članka diplomiranega poljedelca Michaela Hoferja — niso razumeli in da želi s svojim pojasnilom razbremeniti ozračje, saj ni mislil niti na takšno ali drugačno asimilacijo Slovencev, temveč je želel pokazati le na drobne spopade, ki so dejansko prisotni med obema narodnima deloma. Vendar povsem drugače razlaga inkriminirani citat deželni poslanec (L. Abg) Josef Guttentbruner, Kärntner Tageszeitung, št. 232, 10. oktobra 1972, str. 3.

⁵³ V tej zvezi je značilna razprava Felixa Ermacore, Gründzüge des österreichischen Minderheitsrechts (Österreich. Die zweite Republik, Styria—Verlag, Graz—Wien—Köln, 1972, zv. 2, str. 87—108). Ne da bi hoteli ali mogli v nekaj opombah docela kritično obseči navedeno razpravo, naj vendarle navedemo nekaj avtorjevih pogledov, ki sami zase in v celotnem kontekstu izpričujejo določen ambivalentni kontekst. Hkrati gre v nekem pomenu za poskus sinteze pravne misli glede na manjšinsko pravno varstvo ter za nezadostnost tega pri uveljavljanju v praksi, seveda le v kolikor se to nanaša na koroške Slovence. Avtor že uvodoma opozarja, da si pomagajo v sosedni republiki ob »nezadovoljivem efektu« z rezultati ljudskih popisov. Ob tej »neznanki«, ki ovira po njegovem vseskozi uresničenje čl. 7, pa aprioristično zatrjuje, da gre za razpršenost manjšine (88). Vprašujemo se, kako je mogoče ob neugotovitvi določiti naseljenost. Čeprav v posplošeni obliki, se zdi vendarle realno, a ne opravičljivo njegovo pojasnilo, o odločujoči sovisnosti uresničenja od načina

političnega obnašanja, državne prakse in ravnanja določenih krogov, ki šele s svojo celoto dopuščajo enovito izjavo o pravi naravi avstrijskega manjšinskega varstva. (Dazu kommt, um die Dinge komplex zu sehen, eine Reihe von politischen Verhaltensweisen und Stadtpraktiken, kombiniert mit Handlungen von Bevölkerungskreisen, die in ihrer Gesamtheit erst eine eindeutige Aussage über die wahre Natur des österreichischen Minderheitenschutzes zulassen«; str. 91). Razlage, da gre za varstvo skupine, za teritorialno veljavo in v zvezi zavezanci v konvenciji o človekovih pravicah — ne le za prepovedi diskriminacije, temveč celo za spodbujanje manjšine (92—93) ne doživljajo konsekvence izpeljave niti v tej razpravi, čeprav pomenijo približevanje pojmovanjem, kakor jih zagovarjajo koroški Slovenci. Pomanjkljivo se nam zdi, da ne uvaja manjšine kot subjekta svoje usode — subjekta v manjšinskem pravu. Dalje navaja še nekaj koristnih načelnih postavk: o nenapisanem zakonu zoper asimilacijo (94), o internacionalni razsežnosti vprašanja, o represivnem določilu paragrafa 5 v čl. 7, ki je neposredno izvršno (106) in ki mu pomeni celo dopolnilo v okviru kazenskega prava.

Pri tem ne omenja druge vsebinske razsežnosti omenjenega paragrafa — namreč, da le-ta neposredno prepoveduje vse tisto, kar teži k odvzemanju značaja narodne manjšine — in da v tem primeru ne gre le za formalno pravno interpretacijo notranjega značaja.

⁵⁴ Izčrpen pregled je oskrbel s svojim prispevkom prof. dr. iur. Theodor Weiter: Das Slowenische in Kärntens Ämtern, Kleine Zeitung 11. januar 1972, str. 3—5. Že 1969. leta je te določbe ponatisnila revija Das Menschenrecht, št. 3.

⁵⁵ »Beide Seiten sind sich darüber einig, dass die österreichischerseits zum Ausdruck gebrachte Bereitschaft, die im Artikel 7 des Staatsvertrages bezüglich der Minderheiten enthaltenen Bestimmungen zu erfüllen sowie die zwischen den Minderheiten Vertretern und der österreichischen Behörden hergestellte Kontakte es ermöglichen werden, eine allseits zufriedenstellende Lösung herbeizuführen, wodurch die Minderheiten zu einem Element der Förderung der Gutnachbarlichen Beziehungen werden können.« (Das Ergebnis der jugoslawisch österreichischen Besprechungen in Wien, Wiener Zeitung; 27. XI. 1960, št. 277, str. 1.)

⁵⁶ In mislili smo, da je prav, da smo stike s predstavniki te manjšine institucionalizirali, da bi pripeljali k rešitvi vznikajoče probleme toliko, kolikor je mogoče — Und wir haben es für richtig gehalten, mit Vertretern dieser Minderheit Kontakte zu institutionalisieren, um die auftauchenden Probleme soweit wie möglich einer Lösung zuzuführen.« [Pogovor s kanclerjem Kreiskym (Hoffnung auf Vernunft der Mehrheit), Kärntner Tageszeitung, 17. avgust 1973, št. 183, str. 3.]

⁵⁷ Amtliche Mitteilungen, Nr. 20, Stand des zweisprachigen Unterrichtes an Volks — und Hauptschulen in Kärnten (LRS. Zl. 3627/68), B, Verordnungsblatt des Landesschulrates für Kärnten, Jahrg. 1968; 22. Mai 1968, 2, str. 11—13. Za leto 1968/69 so vnešeni podatki samo za 1.—3. šolsko stopnjo iz Statistisches Handbuch des Landes Kärnten, 16. Jahrg. 1970, str. 187.

⁵⁸ Vprašanje je seveda bolj vsestransko, kakor ga more prikazati samo število tako imenovanih patriotskih organizacij — ali strank, ki jih podpirajo. Po avstrijskih virih in presojah, do katerih je prišlo pri odstranjevanju prvih dvojezičnih napisov ter ob hkratni akciji za tako imenovani koroški referendum, pobiranje podpisov, s katerimi terjajo avstrijski koroški prebivalci ugotavljanje slovenske manjšine — smo izvedeli za središča, za pisarne za zbiranje podpisov Heimatdiensta, Abwehrkämpferbunda, Freiheitliche Partei Österreich. »...ta referendum svobodnjakov je vendar čisto hitlerjansko glasovanje — Das Volksbegehren..., der Freiheitlichen... ist ja reinste Hitler-Abstimmung« (Die Presse, 4. V. 1972, str. 73). Vendar se je (kancler Kreisky) ob oceni, da gre za fašistične aktivnosti dopolnil, da nimajo večjega pomena — »faschistische Aktivitäten politisch ohne Bedeutung« (Arbeiter Zeitung, 14. XII. 1972, št. 288, str. 1). Avstrijski zunanji minister Kirchschräger pa je npr. presodil

takole: »Posebej sem poudaril, da je bila v primeru (odstranjevanje dvojezičnih napisov) na delu sicer od emocij prevzeta, a nikakor ne šovinistična ali nacistična skupina — Ich habe ausdrücklich darauf hingewiesen, dass hier eine zwar überemotionalisierte, keineswegs aber chauvinistische oder neonazistische Gruppe am Werk war« (Kleine Zeitung, 6. XII. 1972, št. 279, str. 3). Ne da bi navajali več argumentov o dejavnosti teh društev, o dejavnosti, ki je vsekakor naperjena zoper manjšino in včasih bolj odkrito drugič manj želi ustvariti položaj, ki neposredno jemlje manjšini značaj — naj opozorimo, da so npr. obnovili (1955) »Kärntner Schulverein-Südmark«, kljub protestom koroških Slovencev in celo dveh avstrijskih organizacij; oblasti so to razlagale z dejstvom, da za preprečitev obnovitve ni zakonite možnosti. Ob vrnitvi premoženja navedenemu društvu (1968) je dunajska Arbeiter Zeitung (9., 13. marec 1968, št. 57, 60, str. 2, 3) označila to organizacijo kot pronacistično.

⁵⁹ Na 17. genaralni skupščini UNESCO je govoril šef jugoslovanske delegacije Aleksander Bakošević o pojavih nasilja v Evropi in tudi o agresivnosti na Koroškem. (»Delo«, 3. novembra 1972, str. 5.) Dalje je opozoril v okviru konference o mirnem reševanju sporov v okviru OZN (pobudnika UNITAR in IPA; 2. do 4. III. 1973) dr. B. Bohte glede reševanja tako imenovanih porajajočih se sporov (Incipient disputes) na koroško vprašanje (dokumentacija INV).

⁶⁰ »Eine Minderheit«, so Kreisky, »dürfe niemals nur gleiches Recht erhalten, sondern sie müsse ein Vorrecht besitzen.« (Die Presse, 13. okt. 1972, str. 3). Vendar misli kancler na številčno omejitve: »wie man dieses Problem zahlenmäßig abgrenzt« (Kärntner Tageszeitung, 17. VIII. 1973, str. 3). Dalje povezuje npr. minister dr. F. Sinowatz etnično zaščitno nad normalo, vendarle z nekakšno »svobodno« izvoljenostjo (?) njihovih predstavnikov (Kleine Zeitung, 20. III. 1973, št. 65, str. 4).

⁶¹ V uvodu dela »System eines internationalen Volksgruppenrechts«, Wien—Stuttgart, 1972, opozarja prof. dr. Veiter še posebej na razsežnost sodobnih raziskovanj o vprašanjih narodnosti.

* * *

Navajamo bibliografijo odmevov na natis pričujoče razprave v francoskem in angleškem jeziku:

G(u)y H(éraud), Drago Druškovič, Les Slovènes de Carinthie, Institut pour les questions nationales de Ljubljana, 1972, une brochure, 44 p, v francoski reviji L'Europe en formation, št. 158, maj 1973, 13. letnik, str. 32; isti avtor še v reviji Europa ethnica, 30. letnik, št. 3. 1973, str. 136.

anon. Drago Druškovič, Quelques questions des Slovènes de Carinthie, Ljubljana (Institut za narodnostna vprašanja) 1972, 44 Seiten K 1—8°, v reviji Europa Ethnica, 1973, št. 3, str. 132/133.

W. L., D. Druškovič: Carinthian Slovenec: Some Aspects of their Situation. 18. years after the signing of the Austrian State Treaty. Second completed edition. Ljubljana: Institut for Ethnic Problems 1973, 98 S., 1 Faltk, v reviji Österreichische, Osthefte, Österreichisches Ost- und Südosteuropa—Institut, Wien 1974, št. 2, str. 229.

anon. Drago Druškovič, Carinthian Slovenes. Some aspects of their situation. 98 strani, Ljubljana (Institut za narodnostna vprašanja) 1973 v reviji Europa Ethnica, 1974, št. 2, str. 94.

Theodor Veiter, Drago Druškovič, Carinthian Slovenes. Some aspects of their situation, 98 Seiten, Laibach 1973 (Institut za narodnostna vprašanja) v reviji Donauraum, Wien 1974, št. 1/2, str. 95—96.

Peter Vodopivec, Publikacija o koroških Slovencih v angleščini, NRazgl, 1974, št. 7, 5. IV., str. 179.

Dušan Nečak, Dokument o položaju slovenske manjšine v južni Koroški, brošura Carinthian Slovenes, some aspects of their situation, Večer, 3.—4. IV. 1974; recenzija v Vestniku koroških partizanov, Ljubljana VII—VIII/1974 (št. 23, str. 124—128).

Janez Stergar, Ob izidu prevoda razprave o Slovencih, Delo (sobotna priloga) 6. IV. 1974, str. 25; kritika (francoske in angleške izdaje) v Kroniki, Ljubljana, XXII/1974 (okt.), št. 2, str. 137—138.

Tone Zorn: Drago Druškovič: Carinthian Slovenes: Some Aspects of their Situation, Ljubljana 1973. (Ocena.) — Jugoslovanski istorijski časopis, Beograd, XII/1973, št. 1/2, str. 146—148.

anon. Znanstvena podpora boju za pravice slovenske manjšine na Koroškem, Slovenski vestnik, Celovec (o izidu razprave v francoščini in angleščini), 15. IV. 1974, št. 11, str. 3.

Dr. Janko Jeri, Dnevna politika ali stroka; Dnevnik, Ljubljana 12. XI. 1974.

UDK 323.15 (45 = 863) : 342.725.3/.7

Prvine pravnega položaja slovenske narodne manjšine v Italiji

Janko Jeri, Gorazd Kušej*

I.

Za celovitejšo presojo pravnega položaja slovenske narodnostne skupnosti so pomembni tako mednarodni kakor notranji državni pravni viri. Med prve sodijo še posebej določbe mirovne pogodbe z Italijo, ki je bila podpisana v Parizu 10. februarja 1947 in je začela veljati 15. septembra istega leta, ter določbe Memoranduma o soglasju z dne 5. oktobra 1954 oziroma Posebnega statuta kot njegovega integralnega dela. Med druge uvrščamo nekatere določbe ustave italijanske republike, ki je začela veljati 1. januarja 1948, zatem ustrezne določbe posebnega statuta za deželo Furlanijo-Julijsko krajino, uveljavljenega z ustavnim zakonom št. 1, 31. januarja 1963, dalje zakon o šolah s slovenskim učnim jezikom v tržaški in goriški pokrajini (št. 1012, 19. julija 1961 dopolnjen z zakonom št. 932, 22. dec. 1973) in naposled zakon št. 935, 31. oktobra 1966, ki je odpravil (med drugim) prepoved dajati otrokom slovenska imena.

Tudi po koncu druge svetovne vojne so ostale v mejah italijanske države francoska narodnostna manjšina v Dolini Aoste, nemška na Južnem Tirolskem (pokrajina Bozen) in slovenska na območju avtonomne dežele Furlanije-Julijske krajine (pokrajine Trst, Gorica in Videm). K temu velja dodati, da je z manjšo korekturo (modifikacija francosko-italijanske meje z dne 1. januarja 1938)¹ ostalo naseljitveno območje francoske narodne manjšine v Dolini Aoste nespremenjeno. Nikakršnih sprememb pa ni bilo na ozemlju, kjer prebivata nemška in ladinska narodna manjšina, medtem ko je na temelju teritorialnih določb mirovne pogodbe z Italijo bistveno skrženo območje, naseljeno z avtohtonim slovenskim prebivalstvom.²

Osrednja določba v mirovni pogodbi z Italijo, ki jo je mogoče razlagati kot varstveno glede na narodnostne manjšine, vsaj prek zapovedanega varstva njihovih pripadnikov, je 15. člen (v I. razdelku II. dela splošnih določb), ki se glasi: »Italija bo sprejela potrebne ukrepe, da zagotovi vsem osebam pod svojo oblastjo ne glede na narodnost (raso), spol, jezik (podčrtala avtorja) ali vero uživanje temeljnih pravic in svobod človeka, všteti svobodo izražanja misli, svobodo tiska in objavljanja, svobodo veroizpovedovanja, svobodo prepričanja in združevanja.«³

* Dr. Janko Jeri, raziskovalni svetnik na Inštitutu za narodnostna vprašanja, 61000 Ljubljana, Cankarjeva 5.

Dr. Gorazd Kušej, redni profesor pravne fakultete, akademik, 61000 Ljubljana, Trg revolucije 11.

Gotovo je res, da citirani člen ni imel v mislih samo pripadnikov narodnih manjšin, čeravno posebno poudarja nedopustnost narodnostne diskriminacije, marveč je hotel dati mednarodno pravno zagotovitev vsem italijanskim državljanom glede naštetih pravic in svoboščin, ki jih je imel za podlago potrebni demokratizaciji italijanske državne skupnosti po tolikih letih fašistične diktature. Ker so pod njo še posebno trpeli pripadniki narodnih manjšin in te manjšine kot celote (podčrtala avtorja) — saj jih je etastični totalitarizem s šovinistično nacionalistično zahtevo »ena država — en narod« izpostavil izredno brutalnim raznarodovalnim pritiskom — je bil ta člen objektivno vsekakor zamišljen v prid ohranjanja narodnostne, in to ne le individualne, temveč tudi kolektivne samobitnosti istorodnih državljanov neitalijanskega etničnega izvora. Spričo že omenjenega brutalnega raznarodovalnega ravnanja z avtohtono slovensko narodnostno skupnostjo med dvema vojnama v Italiji je nujno opozoriti še na 16. in 17. člen mirovne pogodbe. Prvi določa, »da Italija ne sme preganjati ali nadlegovati italijanskih državljanov, vstevši člane oboroženih sil, le zato, ker so med 10. junijem 1940 in uveljavitvijo te pogodbe izražali simpatijo ali z dejanji sodelovali pri stvari združenih in pridruženih narodov«. Drugi (17. člen) pa postavlja izven zakona fašistične in prepoveduje obnovo drugih organizacij (političnih, vojaških ali polvojaških), ki bi hotele odvzeti ljudstvu »njegove demokratične pravice«.

Za ponazoritev tedanjih nazorov o varstvu manjšin v vrstah zmagovite protihitlerjevske koalicije naj dodamo, da je takrat pri državah ustanoviteljicah OZN prevladovalo mnenje, da posebna ureditev varstva narodnih manjšin ni več potrebna, v veri, da njihov obstoj v dovoljni meri varujejo temeljne pravice in svoboščine človeka, zavoljo česar je temu varstvu potrebno posvetiti vso pozornost. To je posredno poudarjala tudi 3. točka 1. člena ustanovne listine OZN, kjer je rečeno, da uresničujejo Združeni narodi mednarodno sodelovanje tudi z razvijanjem in pospeševanjem temeljnih pravic in svoboščin človeka ne glede na *narodnost*, spol, jezik in vero (podčrtala avtorja). Skratka, mirovna pogodba z Italijo in seveda še zlasti njen 15. člen, je vsebovala načelno dokaj jasno opredeljena stališča o zaščiti tudi nekaterih temeljnih manjšinskih pravic in je celo zavezovala italijansko vlado, »da izda vse potrebne ukrepe« (podčrtala avtorja) v ta namen. Razen tega pa je vsebovala mirovna pogodba obsežno prilogo IV (sporazum Gruber — De Gasperi z dne 5. septembra 1946), ki je navajala podrobna jamstva za »nemško govoreče prebivalstvo bozenske pokrajine in sosednih dvojezičnih občin«.⁴

Sporazum med avstrijskim zunanjim ministrom K. Gruberjem in italijanskim zunanjim ministrom A. De Gasperijem o narodnostni zaščiti nemško govoreče južnotirolske manjšinske skupnosti je po eni strani pomemben kot načelen mednarodni dokument, po drugi pa še posebno kot programsko, načelno izhodišče (vzorec) za stvarno varstvo sleherne manjšinske narodnostne skupnosti v Italiji, ker vsaj v zametku nakazuje te sestavine: 1. v odnosu do manjšinske skupnosti premaguje abstrakt-

nost načela formalne enakopravnosti njenih pripadnikov s pripadniki večinskega naroda in priznava, da je to potrebna dejanska enakopravnost, ki terja posebne ukrepe za zavarovanje njihove etnične narave ter njihovega jezikovnega, kulturnega in gospodarskega razvoja; 2. priznava interes in moralno upravičenost matičnega naroda, politično konstituiranega v obmejni državi, da se zavzame za ustrezno varstvo svoje istorodne manjšine in 3. zagotavlja, da lahko manjšinska skupnost dejavno sodeluje pri odločanju o oblastnih ukrepih, namenjenih varstvu njenega obstoja in razvoja v državi, ki v njej prebiva, in to tako v okviru lokalne avtonomije kakor v ustreznih osrednjih organih.

Mednarodnopravne obveznosti republike Italije glede varstva slovenske narodnostne skupnosti pa izhajajo po eni strani iz navedenih določb mirovne pogodbe z Italijo in pa iz Memoranduma o soglasju z dne 5. oktobra 1954⁵ ter Posebnega statuta kot njegovega sestavnega dela. Vendar je treba v zvezi z varstvom po Posebnem statutu poudariti, da ga je deležen samo tisti del avtohtonega slovenskega prebivalstva v Italiji, ki prebiva v mejah nekdanje cone A Tržaškega ozemlja. Sicer pa je Posebni statut prvi mednarodnopravni instrument, ki sicer na omejenem območju (ne velja za Slovence na Goriškem in v videmski pokrajini) celoviteje ureja zaščito slovenske manjšine v Italiji po koncu druge svetovne vojne. Gledano iz zgodovinskega vidika namreč ne gre pozabiti, da je sistem mirovnih pogodb po prvi svetovni vojni določil obveznosti glede varstva etničnih manjšin mnogim državam, med njimi tudi takratni Jugoslaviji. Naložil pa ni nikakršnih obveznosti Italiji: namesto mednarodnih jamstev so dobili Slovenci in Hrvati po prvi svetovni vojni zgolj formalne obljube nekaterih takratnih italijanskih državnikov o spoštovanju njihovih narodnostnih pravic, ki pa se jih niso držali. Posebni statut sicer ne pomeni kakega optimuma posebne narodnostne zaščite, vendar pa zagotavlja, *kolikor bi bil seveda integralno* (po črki in duhu) v praksi uresničen in spoštovan, stvaren temelj narodnostne enakopravnosti avtohtone slovenske manjšine z »večinskim« italijanskim narodom.

S Posebnim statutom, ki je bilateralni sporazum, saj sta ga podpisali Jugoslavija in Italija (Memorandum o soglasju je bil zgolj parafiran), sta se obe državi zavezali, da bosta pri upravljanju svojih območij ravnali po načelih »Splošne deklaracije o človeških pravicah«, ki jo je sprejela Generalna skupščina OZN 10. decembra 1948 (1. člen statuta). Posebni statut, ki temelji na recipročnosti (vsi njegovi predpisi so splošni in dvostranski ter veljajo za obe manjšini in kot obveznost za obe državi)⁶, zagotavlja enake pravice in postopek za pripadnike jugoslovanske etnične skupine na območju pod italijansko upravo ter obratno (2. člen). Tako so Slovenci na Tržaškem izenačeni z Italijani (podrobnejše določbe tega člena) glede političnih, državljanskih in ostalih človeških pravic (točka a), pravice doseči in opravljati javne službe in funkcije (točka b), dalje so izenačeni glede sprejemanja v upravne službe, pri čemer statut posebej določa (točka c), da bosta italijanska in jugoslovanska uprava upoštevali načelo, ki naj bi omogočilo jugoslovanski oziroma italijanski etnični sku-

pini, da bosta pravično zastopani na upravnih položajih, zlasti na tistih področjih, ki posebno zadevajo njune interese, kakor je to primer s šolskimi nadzorništvii. Statut jamči enakost postopka pri opravljanju dejavnosti in poklicev v kmetijstvu, trgovini, industriji in drugod (točka d), glede uporabe jezika (točka e), pri socialnem zavarovanju in pokojninah (točka f). Kazenske sankcije so predvidene za netenje nacionalnega in rasnega sovraštva (3. člen). 4. člen določa ukrepe za zaščito etničnega značaja in neoviranega kulturnega razvoja obeh etničnih skupin, pri čemer navaja pravico do lastnega tiska v materinem jeziku (točka a), do prosvetnih, kulturnih, družabnih in športnih organizacij (točka b). Zagotovljen je pouk v materinem jeziku (točka c) v otroških vrtcih, osnovnih, srednjih in strokovnih šolah. Obe strani sta se sporazumeli, ohraniti vse obstoječe šole, ki jih navaja priloženi spisek. Statut jamči (5. člen) pripadnikom obeh etničnih skupin svobodno uporabo materinega jezika v osebnih in uradnih odnosih z upravnimi in sodnimi oblastmi, ki so dolžne odgovoriti v istem jeziku, dalje določa dvojezičnost javnih dokumentov pripadnikov etničnih skupin, vključujoč sodne odločbe, kar velja tudi za uradna obvestila, javne razglase in publikacije. Razen tega določa dvojezičnost napisov na ustanovah, kakor tudi dvojezična imena krajev in ulic na območju pod italijansko upravo v tistih volilnih enotah tržaške občine in drugih občinah, kjer pripadniki jugoslovanske etnične skupine tvorijo vsaj četrtino prebivalstva. Pomemben je 6. člen, ki zagotavlja ekonomski razvoj etnične skupine brez diskriminacije ob pravični razdelitvi razpoložljivih finančnih sredstev. Prepovedana je sprememba mej (7. člen) administrativnih enot, če bi to ogrožalo njihovo etnično sestavo.

Italijanska vlada se je zavezala (izmenjava pisem med jugoslovanskim ambasadorjem V. Velebitom in italijanskim ambasadorjem M. Brosijem), da bo zagotovila zgradbo v Rojanu ali kakem drugem tržaškem predmestju za Dom kulture, namenjen slovenskemu prebivalstvu, poleg tega pa še denarna sredstva za zgraditev in opremo novega kulturnega doma v Trstu v ulici Petronio (središče mesta), kar naj bi bilo delno nadomestilo za požgani Narodni dom (13. julija 1920) in druge požige ter razlastitve imetja slovenskih prosvetnih in drugih organizacij med obema vojnoma.⁷

8. člen Posebnega statuta predvideva ustanovitev mešanega jugoslovansko-italijanskega odbora, v katerega pristojnost sodi, da nudi pomoč in se posvetuje v vprašanjih, ki so v zvezi z varstvom manjšinskih etničnih skupnosti na območju bivšega Svobodnega tržaškega ozemlja pod italijansko in jugoslovansko upravo. Odbor je pristojen obravnavati tudi pritožbe in vprašanja, ki bi mu jih predložili posamezni pripadniki prizadetih narodnostnih skupnosti glede uveljavljanja Posebnega statuta. Obe vladi sta se obvezali, da mu bosta omogočili obiskovanje območij pod njuno upravo ter mu olajšali delo za izvrševanje njegovih dolžnosti.

Vendar je nujno ugotoviti, da so bile v devetnajstletni praksi, kolikor jo le povprek povzamemo, določbe Posebnega statuta samo delno upoštevane in uresničene. To med drugim še posebej velja za eno z vidika manjšinske zaščite najpomembnejših, pa tudi najbolj občutljivih torišč

— za neovirano svobodno rabo materinega jezika v stikih z oblastmi in drugimi organi ter v javnosti (dvojezični napisi in drugo). Tudi italijanski pravni strokovnjaki menijo, da je osrednji razlog za tako stanje dejstvo, da Posebni statut ni bil »uzakonjen« oziroma da ni postal del italijanskega prava. Tako na primer sodi italijanski ustavnopravni izvedenec A. Pizzorusso glede Posebnega statuta med drugim, da ni postal izvršljiv v Italiji« (»... tale accordo infatti non è stato reso esecutivo in Italia e quindi è del tutto inoperante nel diritto interno...), pri čemer se sklicuje na nekatere sodbe italijanskih sodišč (med njimi tudi tržaškega z dne 21. maja 1956 in 9. novembra 1960).⁹

Memorandum o soglasju z vsemi prilogami in pismi pa je ratificirala Zvezna ljudska skupščina že takoj 25. oktobra 1954 in s tem njegove določbe in načela preoblikovala v vir pozitivnega notranjega jugoslovanskega državnega prava, medtem ko tega Italija, kakor že prej omenjeno, do danes še ni storila. Njena praksa kaže, da tega zaenkrat iz notranjih političnih razlogov tudi v bodoče ne misli storiti, ampak da rešuje usklajevanje svoje notranje zakonodaje z določbami Posebnega statuta samo po majhnih delih, če in kolikor se ji to zdi glede na zunanji in notranji politični položaj primerno. V tem pogledu tudi določba 3. odstavka 5. člena pravilnika o mešanem jugoslovansko-italijanskem odboru, ki daje prizadetima državam, posameznikom in določenim organizacijam manjšinske narodnostne skupnosti pravico, predložiti odboru vprašanja o nezdržljivosti zakonodaje z določbami Posebnega statuta, ni učinkovala. Posebno očitno to izpričuje še vedno veljavna fašistična zakonodaja o obvezni rabi italijanskega jezika za tržaške Slovence pred sodišči in o kaznivosti tistih, ki bi to rabo odklonili, čeprav so italijanskega jezika večši.

Gotovo pa obvezuje Italijo k varstvu manjšinskih narodnih skupnosti bodisi prek zagotavljanja individualnih pravic njihovih pripadnikov ali pa prek tistih, katerih uživanje je kolektivne narave, tudi njeno članstvo v ZN, katerega je pridobila s soglasnim sklepom generalne skupščine te organizacije z dne 14. decembra 1955. Tudi če pustimo ob strani ratifikacijo konvencije o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida, ki jo je Italija izvršila že leta 1952, naj bo tu navedeno še, da je sprejela deklaracijo ZN o otrokovih pravicah 1959, kamor sodi pouk v materinem jeziku, konvencijo in priporočilo UNESCO proti diskriminaciji v izobraževanju in deklaracijo ZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije 1963. Ne da bi se spuščali v razpravljanje o stališču, da veljajo deklaracije naštetih mednarodnih organizacij le za norme programske narave in pomena in da še ne ustvarjajo neposrednih mednarodnopravnih obveznosti, pa moramo vendar pribiti, da moralnopolitično zavezujejo države, ki jih sprejmejo, k spoštovanju v njih izraženih načel in jim branijo ravnati v nasprotju z njimi. Razen tega pa je Italija ratificirala leta 1955 Evropsko konvencijo o varstvu temeljnih pravic in svoboščin človeka, kamor sodi tudi pravica varstva jezikovne enakopravnosti pripadnikov

manjšinskih etničnih skupnosti. Velja pa končno omeniti, da 10. člen njene ustave razglša, da se ravna italijanski pravni red po splošno priznanih pravilih mednarodnega prava, med takšna pa gotovo sodijo tudi načela navedenih deklaracij.

II.

Preden preidemo na določbe ustave povojne italijanske republike glede zaščite »jezikovnih manjšin«, je nujno opozoriti, da so italijanski uradni krogi po koncu druge svetovne vojne javno razglasili, da nameravajo voditi do manjšin politiko, ki se bo bistveno razlikovala od denacionalizatorske prakse fašističnega režima. Tako je 11. julija 1945 italijanska vlada uradno izjavila »da mora demokratična obnova države nujno vsebovati skupek posebnih jamstev za državljane jezika, ki ni italijanski. Dovoljena in zajamčena bo svobodna raba jezika ne samo v zasebnih trgovskih odnosih, na javnih zborovanjih, v bogoslužju, tisku, marveč tudi v odnosih s političnimi, upravnimi in sodnimi oblastmi. V krajih, kjer prebivajo v znatnem številu državljani jezika, ki ni italijanski, bo v državnih šolah zagotovljen pouk materinega jezika. Posebne zahteve predelov, naseljenih s prebivalci različnega jezika in tradicij, bodo našle svojo zaščito v svobodnem poslovanju posebnih oblik krajevnih samouprav«. Temu so sledili tudi nekateri konkretni ukrepi: 27. avgusta 1945 je takratni predsednik italijanske vlade F. Parri obrazložil odlok o samoupravi (avtonomiji) za deželo Aosto, kjer živi francoska narodna manjšina. »Z njim se prenaša oblast na deželo,« je izjavil, »kjer živijo italijanski državljani drugega jezika in kjer obstajata popolno jezikovno izenačenje in upravna decentralizacija glede vprašanj lokalnega pomena.«⁹ Namestniški dekret št. 545 z dne 7. septembra 1945 o upravni ureditvi Doline Aosta pa je med drugim določal, da se v vseh šolah na tem območju (18. člen) poučuje enako število ur francoski in italijanski jezik, razen tega pa je lahko pouk nekaterih predmetov tudi samo v francoščini. Svobodno je mogoče uporabljati francoski jezik v odnosih s političnimi, upravnimi in sodnimi oblastmi (17. člen). V posebni prilogi so navedli 46 krajev s francoskimi imeni (pred nastopom fašizma) z vzporedno italijansko toponomastiko.¹⁰ Zakon z dne 22. novembra 1925 (pod fašističnim režimom) je namreč dokončno in radikalno izločil francoščino iz vseh javnih in privatnih šol. Zakonski dekret z dne 15. oktobra 1925 pa je zagrozil z ostrimi kaznimi vsem funkcionarjem in sodnikom, ki bi pri svojem uradovanju hoteli uporabljati francoski jezik. Leta 1939 so naposled izvirno francosko toponomastiko zamenjali z izumetničenimi italijanskimi krajevnimi imeni. S tem, da so zagotovili Valdostancem po koncu zadnje vojne avtonomijo, so skušali preprečiti separatistične, odcepitvene težnje. 18. maja 1945 je namreč dvajset tisoč prebivalcev tega območja zahtevalo plebiscit, čemur so sledile peticije zaveznikom in francoski vladi. 26. marca 1946 pa so Valdostanci, sklicujoč se na Atlantsko

listino, vnovič terjali referendum. Ko te akcije niso uspele, pa so zahtevali vsebinsko širšo avtonomijo (načrt z dne 3. marca 1947), ki je terjal med drugim ureditev, podobno kantonskemu sistemu v Švici in jamstvo OZN.¹¹

Namestniški dekret št. 825, z dne 22. decembra 1945 o uporabi nemškega jezika v občinah bozenske pokrajine (trije členi) je določil, da je dovoljeno uporabljati nemški jezik v odnosih s političnimi, upravnimi in sodnimi oblastmi. Javni dokumenti so lahko redigirani v nemškem jeziku z izjemo sodb in odredb sodnih organov. Registri civilnega statusa pa naj bi bili v italijanščini s prevodom v nemškem jeziku. Ukrepi za izvedbo te določbe naj bi bili poleg drugega sprejeti tudi po zaslišanju (mnenju) komisije, v kateri naj bi sodelovalo ustrezno predstavništvo Južnih Tirolcev, sestavljeno iz predstavnikov nemške narodne manjšine.¹²

Če povzamemo nekatera pomembnejša izhodišča iz prej omenjenih dokumentov in izjav, se nam pokaže kot še posebej značilno, da že prva in to uradna izjava italijanske vlade z dne 11. julija 1945 govori o *posebnih jamstvih* za državljane neitalijanskega jezika. Primerjalno naj navedemo resolucijo, ki je bila sprejeta po koncu prve svetovne vojne (leta 1920) v takratni italijanski poslanski zbornici in ki je med drugim zagotavljala, »da bodo lahko etnične skupine, ki bodo ostale zunaj svoje matične države, na osnovi iskrenih jamstev gojile svoj jezik, svojo kulturo in svojo vero brez omejitev in ovir ter bodo uživale globoko spoštovanje v svojem posebnem položaju.« Najvišje italijansko predstavniško telo je torej že pred dobrimi petdesetimi leti (resda samo deklarativno, ker temu niso sledili ustrezni normativni in drugi ukrepi, kar je nujno poudariti) priznavalo poseben status »etničnih skupin«. V citirani izjavi pa naj bi se ta »posebni položaj konkretiziral predvsem v svobodni rabi jezika, zagotovljenem pouku v materinem jeziku in pa v »krajevnih samoupravah«, katerih pristojnosti in siceršnje posebnosti pa niso bile opredeljene.

Na ta zagotovila je verjetno mislil tudi takratni predsednik italijanske vlade Alcide De Gasperi v svojem govoru 18. septembra 1945 pred Svetom zunanjih ministrov v Londonu, ko je med drugim izjavil: »Če bi mogla italijanska demokracija uveljaviti vsa tista načela, ki so jo navdihovala, bi dala z vrsto jezikovnih garancij in deželnimi avtonomijami etničnim manjšinam varstvo lastnega narodnostnega življenja. Toda val nacionalistične reakcije se je zrušil na demokracijo... Jugoslovani se lahko upravičeno pritožujejo nad zatiranjem njihove manjšine v Julijski krajini in zahtevajo maščevanje zaradi požiga Narodnega doma v Trstu. Imajo prav.«¹³ Še septembra 1947 je De Gasperi izjavil, da bo s slovensko etnično skupino, kar zadeva njeno narodnostno zaščito, italijanska vlada ravnala enako kot z nemško etnično skupino.¹⁴ Toda po uveljavitvi mirovne pogodbe (15. septembra 1947), na osnovi katere se je italijanska uprava vnovič vrnila na del goriškega območja, je prišlo do hudih izpadov proti pripadnikom slovenske manjšine. »Pogromi proti Slovencem v Gorici meseca septembra 1947«, navaja med drugim Spomenica Demokratične fronte Slovencev v Italiji, »v dneh, ko je ZVU (angloameriška vojaška

uprava — op. av.) predala oblast novi italijanski administraciji, pasivno zadržanje funkcionarjev javne varnosti ob tej priliki in ton, katerega so ubrali lokalni italijanski nacionalistični časopisi proti slovenskemu življu, so jih kmalu prepričali, da so bile njihove nade preuranjene.¹⁵

Slovenci na Goriškem so že pred uveljavitvijo mirovne pogodbe z Italijo (21. maja 1947) zahtevali v spomenici, naslovljeni na predsednika italijanske vlade, poseben statut, ki naj bi zagotovil narodnostne pravice. V duhu 15. člena mirovne pogodbe z Italijo ter že sprejetih zakonodajnih ukrepov za francosko narodno manjšino v Dolini Aoste in nemško na Južnem Tirolskem pa zagotovitev enakih pravic še glede pouka v materinem jeziku, svobodni uporabi slovenskega jezika v stikih z oblastmi, vrnitev poitalijančenih priimkov v prvotno izvirno (slovensko) obliko, olajšave glede ponovne pridobitve italijanskega državljanstva, enakost pravic do javnih služb in novo upravno razdelitev (zaradi razmestitve slovenskih vasi, katerih občinski sedež bo priključen k Jugoslaviji).¹⁶

27. decembra 1947 je italijanska republika¹⁷ dobila novo ustavo (veljati je začela 1. januarja 1948), ki jo poznavalci uvrščajo med najnaprednejše, sprejete v državah s kapitalističnim družbenim sistemom po koncu druge svetovne vojne. Ustava vsebuje posredno in neposredno norme, ki zadevajo tudi položaj narodnih (jezikovnih) manjšin v Italiji. Če najprej citiramo tako imenovane posredne norme: tako 2. člen opredeljuje, »da republika priznava in jamči nedotakljive človeške pravice, s katerimi se razvija človeška osebnost, pa naj gre za posameznike ali pa za družbene skupnosti, in zahteva izvršitev neodložljivih dolžnosti politične, gospodarske in družbene solidarnosti. 5. čl. nadalje med drugim navaja, »da republika, ki je ena in nedeljiva, priznava in pospešuje krajevno (lokalno) samoupravo in prilagaja načela in metode svoje zakonodaje zahtevam samouprave in decentralizacije«. Najpomembnejše pa so seveda direktne norme v prid manjšinam in sicer sta to 3. in 6. člen. Tako 3. člen ustave načelno uzakonjuje, »da imajo vsi državljani enako družbeno dostojanstvo in da so enaki pred zakonom ne glede na spol, pleme, jezik, veroizpoved, politično prepričanje, osebni in družbeni položaj. Naloga republike je, da odstrani ovire gospodarske in družbene narave, ki preprečujejo popolni razvoj človeške osebe in resnično udeležbo vseh delavcev pri politični, gospodarski in socialni organizaciji države.« 6. ustavni člen, »da republika s posebnimi normami varuje jezikovne manjšine«,¹⁸ pa je ustvaril solidno pravno in siceršnjo podlago za sprejem nadaljnjih podrobnejših predpisov za stvarno zagotovitev prej omenjene zaščite.

Kvalificirani predstavniki Slovencev v Italiji so se vselej zavzemali, da je treba ta jasna, nedvoumna ustavna določila tudi dejansko uresničiti in to s posebno manjšinsko zakonodajo. Predvsem pa so zahtevali (tako med drugim tudi spomenica Demokratične fronte Slovencev iz leta 1949), da bi morali imeti Slovenci svoje zastopnike v poslanski zbornici in senatu ter v organih lokalne samouprave, dalje enakopravnost slovenskega jezika, nemoten razvoj slovenskega osnovnega in srednjega šolstva, kakor tudi slovenskih kulturnih, gospodarskih in drugih organizacij, pravico do izobe-

šanja slovenske zastave in slovenskih napisov ter kazenske preventivne norme proti tistim, ki bi kršili manjšinske (narodnostne) pravice. Osrednja pa je bila že omenjena zahteva, da se čim prej popravijo krivice, katere je Slovincem prizadejal fašizem.

Drugih določb, ki bi neposredno merile na varstvo manjšinskih narodnostnih (po uradni nomenklaturi »jezikovnih«) skupnosti, v ustavi ni. Vendar pa je očitno, da je bil namen predvidene nove razdelitve države na dežele (regioni) z ustrezno teritorialno avtonomijo, prispevati z njihovo ustanovitvijo k zagotovitvi posebnih pravic takih skupnosti na njihovem naseljenem prostoru. To velja izrecno za tri izmed petih takoj imenovanih dežel s posebnim statutom: Dolino Aoste, Tridentinsko-Gornje Poadižje in seveda Furlanijo-Julijsko krajino. Za slednjo je bilo to še posebej navedeno v prehodni določbi X. ustave. Tam je namreč bilo rečeno, da se bodo zanjo začasno uporabljale splošne določbe V. poglavja II. dela ustave (te govorijo o deželah, pokrajinah in občinah), ob upoštevanju varstva jezikovnih manjšin (ferma restando la tutela delle minoranze linguistiche) v skladu s 6. ustavnim členom. Toda do takšne uporabe ni prišlo, ker je bila z ustavnim zakonom 31. januarja 1963 ustanovljena kot zadnja dežela s posebnim statutom Furlanija — Julijska krajina.

Edine varstvene določbe v korist slovenske narodnostne skupnosti prinaša na področju državne zakonodaje za zdaj zakon o šolskih ustanovah v goriški pokrajini in na tržaškem ozemlju (videmska pokrajina, kjer živijo beneški Slovenci je izvzeta) z dne 19. julija 1961, št. 1012, dopolnjen z zakonom z dne 22. decembra 1973, št. 932, ki ga je sprejel italijanski parlament na temelju osnutka, ki sta ga predložila poslanca A. Škerk (izvoljen na listi KPI) in C. Belci (izvoljen na listi KD).¹⁹ Z njim je urejeno tisto slovensko šolstvo, ki ga je po zlomu fašistične Italije začela na osvobojenem ozemlju vzpostavljati slovenska ljudska oblast, potem pa prevzela in deloma izpopolnila angloameriška okupacijska vojaška uprava.

Kot nadaljnji manjšinski varstveni regulativni ukrep štejemo še zakon z dne 31. oktobra 1966, št. 935, ki odpravlja nekdanjo fašistično prepoved, dajati otrokom z italijanskim državljanstvom »tuja« imena.²⁰ Gre za delno zakonsko uveljavitev 22. člena ustave, ki na splošno določa, da nikomur ni dopustno odvzeti »iz političnih razlogov« (per motivi politici) pravne sposobnosti, državljanstva ali »imena«, kar kaže bolj na zagotovitev razglašene osebne (individualne) pravice in ne toliko na etnično-skupinsko (kolektivno) varstveno pravico.

III.

Za dežele s posebnim statutom je bistveno, da določi njihov statut državni parlament kot ustavni zakon po postopku, kakor velja za spremembo ustave. To pomeni, da je takšen statut oblikovan brez formalnega deželnega sodelovanja in deželi tudi niso dane nikakršne pristojnosti, s

katerimi bi mogla neposredno vplivati na njegovo spremembo. V vsebinskem pogledu je takim deželam dana glede na njihove posebne razmere širša zakonodajna in z njo izvršilna upravna ter večja finančna samostojnost. Režim posebnega statuta z veljavo ustavnega zakona dopušča skratka prožnejše prilagajanje avtonomije teh dežel njihovim značilnostim.

Prvostopenjska deželna zakonodaja je izvirna in mora biti, kakor to navaja 4. člen posebnega statuta, »v skladu z ustavo, s splošnimi načeli pravne ureditve države, s temeljnimi določbami gospodarsko-socialnih reform in z mednarodnimi obveznostmi države« ter mora spoštovati državne koristi ter interese drugih dežel. Med drugim ima dežela zakonodajno oblast na naslednjih področjih (skrajšano povzeto): kmetijstvo, lov in ribolov, občinski užitki, ustanovitev in vzdrževanje zemljiških knjig, industrija in trgovina, obrt, ceste, vodovodi in javna dela krajevnega in deželnega pomena, turizem in hotelska industrija, urbanistika, kulturne, vzgojne in športne ustanove, muzeji in knjižnice krajevnega in deželnega pomena.

Takoimenovana »drugostopenjska« deželna zakonodaja pa zajema ob spoštovanju splošnih omejitev, navedenih v 4. členu in v skladu s temeljnimi načeli, ki jih določajo državni zakoni glede posameznih področij naslednja področja (navedli bomo le nekatere): uvedba deželnih davkov, urejanje in razmejitev občin; javne in dobrodelne ustanove; urejanje javnih služnosti deželnega interesa in prevzema teh služnosti; urejanje hranilnic; kmečkih blagajn; ustanavljanje in urejanje ustanov krajevnega ali deželnega pomena za proučevanje programov za gospodarski razvoj; rudniki, kamnolomi; razlastitve zaradi javnih koristi, ki se ne tičejo del v breme države; pomorske obalne proge med pristanišči dežele; krajevna, mestna in poljska policija; obrtna in strokovna izobrazba po obvezni šoli; šolska podpora; higiena in zdravstvo; združništvo; ljudska stanovanja; toponomastika.

»Tretjestopenjska« deželna zakonodaja pa le prilagaja državno zakonodajo z izdajanjem dopolnitvenih in izvedbenih določb na naslednjih področjih: otroški vrtci, osnovna, srednja, klasična, učiteljska, tehnična in umetniška izobrazba; delo, socialno skrbstvo; socialna pomoč; zgodovina in umetnost; zaščita pokrajine, flore in favne in končno še na drugih področjih, za katera dajejo državni zakoni deželi to možnost.

Sedanji sistem zagotavlja državi (republiki) trdno nadzorstvo nad ustavnostjo izvrševanja deželnih pristojnosti (po potrebi prek ustavnega sodišča), pa tudi nadzorstvo politične narave (prek parlamenta) glede njihovih regulativnih aktov raz vidik njihovega morebitnega nasprotovanja državi koristi (l'interesse nazionale) ali koristi drugih dežel (regioni).

Zgodovinska geneza vzrokov za ustanovitev Furlanije-Juljske krajine kot avtonomne dežele s posebnim statutom potrjuje, da je bil eden izmed razlogov za njen nastanek tudi dejstvo, da v njej živi avtohtona slovenska manjšina. Če citiramo le nekaj izmed teh značilnih dokumentov: v ustavodajni skupščini je 27. julija 1947 F. Pecorari v zvezi z ustanovitvijo posebne dežele med drugim izjavil, »da je moralna in politična dolžnost

popraviti, kar je zagrešil fašistični režim... Jugoslovanom je treba pokazati naš jasen in določen namen, da bomo ob sleherni priložnosti in v vseh razmerah branili manjšine...²¹ Medtem ko vsebujeta Posebna statuta za Dolino Aosta in deželo Tridentinsko — Gornje Poadižje (ustavni zakoni št. 4, 26. februarja 1948²² in ustavni zakon št. 5, 26. februarja 1948²³) vrsto določb, še posebej glede uporabe jezika pri javnih uradih, sodiščih, sestavi posameznih organov in drugega, pa Posebni statut dežele Furlanije Julijske krajine (ustavni zakon št. 1, 31. januarja 1963²⁴) slovenske narodne manjšine sploh ne omenja, temveč govori zgolj splošno o »jezikovnih skupinah«, (gruppi linguistiche), ne da bi prinašal kake navedbe o varstvu teh »skupin«. Zadovoljuje se namreč z ohlapno, načelno formulacijo svojega 3. člena, ki se glasi: »V deželi se priznava enakost pravic in ravnanja vsem državljanom, naj pripadajo katerikoli jezikovni skupini, z varstvom njihovih etničnih in kulturnih značilnosti.«

Tudi italijanski ustavnopravni izvedenci opozarjajo na širše politično in siceršnje ozadje, ko poudarjajo, da se zakonodajalcu ni zdelo umestno vsaj opredeliti, da gre za »slovensko jezikovno skupino«, posebej če primerjamo, da na primer celo statut Kalabrije, ki je dežela z navadnim statutom, med drugim izrecno omenja (59. člen) »prebivalstvo albanskega izvira in se zavzema za pouk v albanskem jeziku v krajih, kjer ta jezik govorijo.«²⁵ Očitno so torej skušali že vnaprej »zavezati roke« deželi, da bi lahko širše ukrepala v prid narodnostnega varstva slovenskih sodeželanov. Tako torej posebni statut dežele Furlanije-Julijske krajine pravno v ničemer ni prispeval k posebnemu varstvu slovenske narodnostne skupnosti ter »njenih etničnih in kulturnih značilnosti«. Italijanski izvedenec za ustavno pravo L. Paladin med drugim ugotavlja, da se »ratio« obravnavanja posebne avtonomije Furlanije-Julijske krajine razlikuje od tiste v Dolini Aoste, kjer na primer že 38. člen statuta (ustavni zakon št. 4, 26. februarja 1948) določa, da je francoski jezik izenačen (parificato) z italijanskim in da so lahko javni dokumenti redigirani v enem ali drugem jeziku z izjemo aktov sodnih oblasti. Poleg tega nalaga državni administraciji obveznost, da zaposli v deželi funkcionarje, ki so od tod po rodu in ki poznajo francoski jezik. Poleg tega vsebuje še druga jamstva, posebej na šolskem področju, saj 39. člen za šole vseh stopenj v deželni pristojnosti uvaža paritetno podlago pouka (polovico v francoščini in polovico v italijanščini). 40. člen pa določa prilagoditev učnih programov lokalnim potrebam. Ustavni zakon (št. 5, 26. februarja 1948) za Trident — Gornje Poadižje pa celotno deseto poglavje (84., 85. in 87. člen) posveča uporabi nemškega oziroma ladinskega jezika in ustrezne toponomastike.²⁶

Že iz teh parcialnih primerjav je razvidno, da so imeli državni zakonodajni organi že pred petindvajsetimi leti, ko sta bila sprejeta ustavna zakona za Dolino Aoste in Tridentinsko — Gornje Poadižje, politično in pravno sorazmerno dokaj jasno opredeljene nazore glede uveljavitve 6. člena ustave republike. Sicer pa so italijanski uradni krogi ob sprejemanju »južnotirolskega paketa« med drugim opozorili, da to ravnanje

ni nemara nekakšna izjema, marveč njihovo načelno stališče v odnosu do »jezikovnih manjšin« in da pomeni pravno uveljavljanje 3. in 6. člena sedanje ustave italijanske republike, ki se je zavezala, da bo ščitila med drugim jezikovne manjšine z ustreznimi predpisi (*con apposite norme*). Predstavnik vlade E. Colombo je še posebej opozoril, da ti ukrepi niso v nasprotju z enakopravnostjo, marveč da pomenijo uveljavitev načela stvarne enakopravnosti (*eguaglianza sostanziale*).²⁷ Če sprejmemo načelo (pač ni razloga, da bi ga zavračali) o »nedeljivosti« manjšinskih pravic, se ni mogoče sprijazniti s kakršnim koli »kvalificiranjem« manjšin in torej pravno in moralno niso dopustne kvalitete (vsebinske) razlike med posameznimi etničnimi skupnostmi ne glede na njihovo številčnost, kolikor gre za uživanje pglavitnih manjšinskih pravic, kot so to med drugim avtonomno šolstvo v materinem jeziku, vsestransko zagotovljena pravica uporabe lastnega jezika v javnosti, ustrezen, se pravi v primerjavi z večinskim narodom nediskriminiran gospodarsko-socialni razvoj, garancije za ohranitev naselitvenega prostora, kulturnih in drugih etnično samobitnost ohranjujočih izročil. Kolikor bi skušali povprek oceniti prakso ustreznih italijanskih organov glede ravnanja z manjšinami po koncu zadnje vojne, pa je predvsem značilno, da je državni zakonodajalec že takoj po koncu vojne (1945), upoštevač zunanje in notranje dejavnike imel za potrebno, da s posebnimi zakonodajnimi ukrepi zaščiti sodržavljane »francoskega, nemškega in ladinskega jezika« in da torej segajo zametki dvojnega ravnanja v škodo avtohtonega slovenskega prebivalstva že skoraj trideset let nazaj, pri čemer pa se je ta »dvojnost« z leti slabšala in šele v zadnjem razdobju (kot pomembnejšo prelomnico je mogoče vzeti leto 1965) je prišlo poleg bolj prijaznih deklaracij tudi do nekaterih ukrepov, ki kažejo več posluha za zagotovitev stvarnejše narodnostne enakopravnosti Slovencev v Italiji.²⁸

Italijanska ustavnopravna teorija in praksa ustavnega sodišča temeljita na principu, da sodi izključno v pristojnost državnega zakonodajalca oblikovati in nadrobneje določati varstvena poročstva »jezikovnim manjšinam«. V tem pogledu so značilna stališča ustavnega sodišča v zvezi z deželnicima ureditvama Doline Aoste in Poadižja, ko je tema deželama večkrat oporekala pravico, da bi smeli mimo izrecnih, v njunih statutih danih pooblastil z lastno tovrstno zakonodajo ustvarjati nove ali spreminjati obstoječe načine varstva prizadetih manjšin, pri čemer so na primer značilne odločbe ustavnega sodišča št. 32, 18. maja 1960, dalje št. 1, 11. marca 1961 in št. 46 z dne 11. julija 1961.²⁹ Tako tudi snov, zadevajoča uporabo slovenskega jezika v uradni javnosti ni med zakonodajnimi upravičenostmi dežele Furlanije Julijske krajine in deželi torej ni dopuščeno, da bi to uporabo urejala bodisi na področju toponomastike, bodisi glede poslovanja njenih lastnih ali od nje odvisnih uradov, čeprav sodi siceršnje urejanje teh zadev v njeno zakonodajno pristojnost.³⁰ Bistveno značilna pa je sodba ustavnega sodišča št. 14 z dne 12. marca 1965, v kateri je zavzelo stališče, da deželni svet kot predstavniški in zakonodajni organ dežele Furlanije — Julijske krajine ni upravičen izdati nikakršnih norm

v varstvo etnično jezikovnih manjšin (...mentre spetta esclusivamente allo Stato dettare norme sulla tutela delle minoranze etnico-linguistiche ed il relativo potere...)³¹ niti s poslovníkom, namenjenem urejevanju njegovega notranjega dela, ki sicer sodi v njegovo pristojnost,³² zaradi česar je razveljavilo prvotni 2. odstavek 23. člena tega poslovníka, ki je določal, da lahko sestavlja skupino svetovalcev »tudi en sam svetovalec, če je izbran na listi slovenske etnične manjšine«. Upoštevajoč vse to, je pač utemeljena splošna ugotovitev, da posebni statut dežele Furlanije — Julijske krajine pravno v ničemer ni prispeval k posebnemu varstvu slovenske narodnostne skupnosti ter njenih »etničnih in kulturnih značilnosti«, čeprav ga je italijanska republika dolžna zagotoviti po samem 6. členu svoje ustave, pa tudi po 3. členu posebnega statuta dežele, saj ta prav njo obvezuje k izdaji ustreznih zakonov ali primernih izvršilnih odlokov predsednika republike za uveljavitev tega statuta kot ustavnega zakona.

Prehajamo na pregled zakonskih ukrepov, ki se neposredno ali posredno nanašajo na slovensko manjšino v deželi Furlaniji — Julijski krajini ali jo kakorkoli omenjajo in ki jih je sprejel deželni svet v prvem in drugem mandatnem obdobju. Dne 16. marca 1966 je deželni svet na predlog svetovalca (izvoljen je bil na listi Slovenske skupnosti) J. Škrka izglasoval zakonski predlog osrednjem parlamentu za »bis« k 291. in 415. členu kazenskega zakonika glede »hujskanja k narodnostni nestrpnosti ali sovraštvu«. V drugi mandatni dobi je deželni svet 1. julija 1969 vnovič izglasoval isti predlog, vendar osrednji parlament glede tega doslej še ni ničesar ukrenil. Deželni zakon št. 1, 31. avgusta 1964 glede sestave deželnega odbora in pristojnosti predsedstva odbora in deželnih odborov vsebuje tudi v 6. členu določbo, zadevajočo »vprašanja, ki se tičejo upoštevanja 3. člena statuta, kolikor so v pristojnosti deželne uprave...«³³ Deželni zakon št. 29, 28. avgusta 1968 ima v 3. členu tudi točko d), ki med drugim določa »štiri strokovnjake za ekonomska in socialna vprašanja, ki jih določi deželni odbor in od katerih je eden izveden (pristojen) »za vprašanja, zadevajoča skupnosti, ki so nosilke posebnih interesov« (...di cui uno competente nei problemi che riguardano Comunità portatrici di particolari interessi), kar meri na slovensko narodnostno skupnost.³⁴ Vse te določbe se nanašajo na prvo zakonodajno dobo (1964 do 1968).

V drugi zakonodajni dobi (1968—1973) pa deželni zakon št. 11, 2. julija 1969 (skrajšano za razvoj kulturnih dejavnosti) v 2. členu, točka h) govori o »aktivnostih in pobudah, ki se tičejo dediščine jezikovnih manjšin« (le attività e le iniziative riguardanti il patrimonio culturale delle minoranze linguistiche).³⁵ 9. člen deželnega zakona št. 6, 24. februarja 1970 (skrajšano — o obrtništvu) omenja v točki h) tri strokovnjake, izmed katerih mora biti »eden izveden v vprašanjih, ki se tičejo skupnosti, ki so nosilke posebnih interesov.« 12. člen pa v točki m) prav tako govori o enem strokovnjaku ob istem sklicevanju na »nosilke posebnih interesov.«³⁶ Deželni zakonodajalec se je torej v teh zakonih odločil avto-

tono slovensko narodno manjšino označiti zgolj kot eno izmed »nosilk posebnih interesov«, kar je bistveno restriktivno v primerjavi z ustrezno prakso, ki velja za narodni manjšini na Južnem Tirolskem in v Dolini Aoste.

Deželni zakon št. 36, 9. oktobra 1970 v 1. členu, točka d) določa strokovnjaka, ki je izveden v socialno-ekonomskih vprašanjih slovenske manjšine (... di cui uno competente per i problemi socio-economici della minoranza di lingua slovena). V 2. členu pod točko h) pa o aktivnostih in pobudah, ki se tičejo kulturne dediščine slovenske in drugih etničnih ali jezikovnih skupin dežele (le attività e le iniziative riguardanti il patrimonio culturale della minoranza di lingua slovena e degli altri gruppi etnici o linguistici della Regione).³⁷ Deželni zakon št. 27, 21. julija 1971 (skrajšano o katalogiziranju kulturne dediščine) omenja v 10. členu strokovnjaka, ki je posebej izveden v stvari slovenske kulturne dediščine (... uno dei quali particolarmente competente per il patrimonio culturale sloveno).³⁸

Deželni zakon št. 20, 14. marca 1973 o »povračilu posebnih stroškov krajevnim ustanovam in njihovim konzorcijem« (Rimborso di oneri speciali a carico degli Enti locali territoriali e loro Consorzi) pooblašča v 1. členu deželo, da povrne največ 75 % stroškov, ki jih zakonito nosijo krajevne teritorialne ustanove in njihovi konzorciji in ki se tičejo potreb jezikovnih manjšin glede prevajanja, tiskanja in objave lepakov, razglasov in sporočil in za postavljanje in vzdrževanje tabel v jeziku manjšine (... a fronte delle esigenze delle minoranze linguistiche, per traduzioni nonché per la stampa e l'affissione di manifesti, avvisi e comunicati e per la posa in opera e la manutenzione di tabelle, redatti nella lingua della minoranza).³⁹ To je nedvomno pomemben zakon, saj zagotavlja gmotno podlago za dvojezično poslovanje, vendar ne omenja izrecno slovenske narodnostne skupnosti, ampak le splošno »jezikovne manjšine«. Deželni zakon št. 23, 30. marca 1973 (skrajšano za razvoj kulturnih dejavnosti v Furlaniji — Julijski krajini) določa v 3. členu točke e) deset izvedencev in izmed njih dva iz vrst slovenske manjšine, ki jih izvoli deželni svet z omejenim glasovanjem (... di cui della minoranza linguistica slovena, eletti dal Consiglio regionale con voto limitato). 11. člen, točka g) omenja pobude in aktivnosti kulturnih organizacij, združenj in ustanov slovenske manjšine (le attività e le iniziative delle istituzioni, associazioni ed enti culturali della minoranza slovena). Posredno pa sta za Slovence pomembni še določbi 5. in 17. člena; prva med drugim določa, da dežela s primernimi podporami podpira organizacijo in pripravljanje razstav, ki so posebnega pomena za deželo glede valorizacije zgodovinske, etnične in umetniške dediščine Furlanije — Julijske krajine; druga pa govori o kulturnih središčih, ki so v službi določene ozemeljske ali etnične skupnosti.⁴⁰

Norme za uveljavitev in prilagoditev zakona št. 1102, z dne 3. decembra 1971 o razvoju gorskih območij predvidevajo tudi konsultiranje (16. člen) reprezentativnih organizmov etničnih manjšin, kolikor so na tistem območju. (Nella stessa fase sono consultate le locali organizzazioni

sindacali e sociali, gli organismi rappresentativi delle minoranze etniche eventualmente esistenti in zona...⁴¹ Če kratko povzamemo: zakonodajalec je ravnal zelo neenotno in je le v nekaterih zakonih vsaj približno natančno označil slovensko narodno manjšino kot slovensko jezikovno manjšino (minoranza linguistica slovena) ali slovensko manjšino (minoranza slovena).⁴²

Po volitvah v tretji deželni svet Furlanije — Julijske krajine 17. in 18. junija 1973, ki pomenijo (splošno ocenjeno) nadaljno krepitev naprednejše usmerjenih družbeno — političnih sil pri naših neposrednih sosedih,⁴³ pričakuje kvalificirana slovenska javnost (v novem deželnem svetu sta izmed 61 svetovalcev dva slovenska predstavnika, ki sta bila oba že drugič izvoljena in sicer Dušan Lovriha na listi KPI in dr. Drago Štoka na listi Slovenske skupnosti),⁴⁴ da bo dežela v tretji zakonodajni dobi s hitrimi in učinkovitimi zaščitnimi ukrepi prispevala k dejanski narodnostni emancipaciji avtohtonih slovenskih sodeželanov. Izvršni odbor Slovenske kulturno gospodarske zveze je (23. julija 1973) podčrtal pričakovanje, »da bodo upravičene zahteve Slovencev upoštevane tako v splošnem političnem delu sporazuma med strankami leve sredine (glede sestave novega deželnega odbora — vlade), kot tudi v drugem delu, kjer bo govor o konkretnih obvezah deželne uprave za reševanje gospodarskih, socialnih in drugih vprašanj.«⁴⁵ Slovenska skupnost in SDZ iz Gorice pa sta (17. julija 1973) izročila deželnim tajnikom strank koalicije centra (KD, PSI, PSDI in PRI) spomenico, ki vsebuje enajst programskih točk za morebitno sodelovanje pri levosredinski upravi deželnega odbora. V 1. točki terja spomenica, naj deželni svet odobri zakon, ki zadeva celovitejšo (globalno) zaščito pravic slovenske manjšine in ki ga je predložil D. Štoka na temelju 26. člena deželnega statuta.⁴⁶

IV.

Pred razčlenitvijo novejših teženj po celovitejši narodnostni zaščiti Slovencev v Italiji, naj se še povsem na kratko dotaknemo tako imenovanega »južnotirolskega paketa«. S to označbo razumemo sistem spremenijskih predlogov, ki jih je dala italijanska vlada 1969 na osnovi priporočil mešane komisije »devetnajstih«. Paket med drugim predvideva prenos bistvenih zakonodajnih in upravnih pristojnosti z dežele na obe pokrajini (bozensko in tridentinsko), zasedbo javnih funkcij ustrezno narodnostni sestavi prebivalstva in učinkovitejše (večje) varstvo uporabe nemškega jezika v javnem življenju. Uveljavljanje tega »paketa« je zahtevalo spremembo in dopolnitev ustavnega zakona, s katerim je bil sprejet statut za deželo Tridentinsko — Gornje Poadižje in še vrsto izvedbenih državnih zakonov in odlokov; začeli so s tem uveljavljanjem 23. januarja 1971, ko je poslanska zbornica v prvem branju z večino glasov sprejela načrt ustreznega ustavnega zakona, končano pa je bilo z dekretom predsednika republike št. 670, z dne 31. avgusta 1972, ki vsebuje 115 členov

prečiščenega besedila ustavnih zakonov, ki se nanašajo na Posebni statut za Trident — Gornje Poadižje (Approvazione del testo unico delle leggi costituzionali concernenti lo statuto speciale per il Trentino — Alto Adige).⁴⁷

Premik težišča zakonodajne in z njo izvršilno — upravne lokalne avtonomije z dežele Tridentinsko — Južna Tirolska, kakor se odslej imenuje, na bozensko pokrajino, pomeni seveda ob dejstvu, da so tamkajšnji nemško govoreči prebivalci nasproti italijanskim v razmerju 2 : 1, za nemške Južne Tirolce legalno priznana možnost, da v vsebinskih mejah te avtonomije oblikujejo vse pokrajinske zadeve, torej ne le kulturno-prosvetne, marveč tudi gospodarske in socialno-politične tako, da bodo čimbolj zavarovane koristi njihove narodnostne skupnosti.

Bozenska pokrajina ima za v bodoče izvirno zakonodajo na področju predšolske vzgoje, šolskega varstva, gradnje šol in strokovnega usposabljanja. Dalje imenuje na šolskem področju ministrstvo za šolstvo (izobraževanje) ob poprejšnjem zaslišanju mnenja pokrajinskega sveta šolskega vrhovnega skrbnika, ki ima nad nemškim in ladinskim šolstvom le bolj formalno hierarhično nadzorstvo, vtem ko imata nemško in ladinsko šolstvo vsako svojega skrbnika nemške oziroma ladinske narodnostne pripadnosti; pokrajina ima besedo pri imenovanju predsednikov in članov izpitnih komisij na državnih šolah; administrativno osebje šol prehaja v pokrajinsko pristojnost; o spremembah v zvezi z učnim osebjem na nemških in ladinskih šolah odločata ustrezna skrbnika; v šolski komisiji bozenske pokrajine je sorazmerno število zastopnikov nemške in ladinske narodnostne skupnosti; komisija ima pomembne pristojnosti v zvezi z ustanavljanjem in odpravljanjem šol, glede programov, urnikov in predmetnikov; drugi pokrajinski jezik je obvezen predmet, začeni z drugim in tretjim razredom osnovne šole, o čemer odloča pokrajina s svojim zakonom; značilna je, glede na doslejšnjo zavlačevalno prakso države z izvršilnimi predpisi, določba, da morajo le-ti biti izdani najpozneje leto dni po odobritvi sprememb deželnega statuta, sicer odloča pokrajina (!); predvidevajo tudi morebitno ustanovitev univerze po zaslišanju mnenja pokrajine.

Med drugimi, za manjšinsko varstvo pomembnimi določbami, naj bodo našteje tele: volilno pravico lahko izvršuje v pokrajini samo, kdor že vsaj štiri leta stalno v njej prebiva; pokrajina izvršuje nadzorstvo nad krajevnimi politično-upravnimi enotami in javnimi ustanovami; v primeručasne komisarske uprave mora biti komisar iste narodnosti kakor je večina upravljalcev; predsednik pokrajinskega odbora se udeležuje sej ministrskega sveta, kadar gre za zadeve pokrajinskega interesa; pokrajina prispeva k občinskim proračunom za izdatke v zvezi z dvojezičnim uradnim poslovanjem; v bozenski pokrajini je imenovan državni komisar z nalogo, da varuje državne koristi in vodi državne zadeve; pokrajinama (bozenski in tridentinski) je priznana pravica pritožbe pri ustavnem sodišču, ki jo je imela doslej samo dežela, v primeru kršitve statuta; nemščina je izenačena z italijanščino, ki pa ostaja uradni državni jezik po

vzorcu, kakor je veljaven v Dolini Aosta v razmerju do francoščine. V tem smislu je tudi razširjeno dvojezično poslovanje sodnih in drugih oblastvenih ter javnopravnih organov, ki delujejo v bozenski pokrajini.

Poskrbljeno je za ustrezno narodnostno zastopstvo v raznih vladnih komisijah in pritožbenih instancah (državni svet v Rimu, oddelek upravnega sodišča v Boznu), ki naj zagotovijo varstvo koristi narodnostnih skupin v pokrajini. V deželni vladi (odboru) mora biti vsaj en podpredsednik pripadnik manjšinske skupnosti (to je nemški Južni Tirolec), prav tako v bozenskem pokrajinskem odboru (to je Italijan). V deželnem in pokrajinskem svetu bodo lahko zahtevali glasovanje po narodnostni pripadnosti, kadar bo šlo za odločitve, ki bi mogle oškodovati narodnostne interese; izvoljenim predstavnikom (svetovalcem) je priznana v takih primerih pravica pritožbe na ustavno sodišče, če bi menili, da so bili taki interesi prizadeti; glasovanje po narodnostni pripadnosti pa je sploh predvideno v zvezi s sprejemanjem proračuna bozenske pokrajine; vsaka narodna (jezikovna) skupina ima pravico do lastnega zastopstva v občinskih izvršilnih organih, če ima vsaj dva svetovalca v občinskem svetu; sklad za socialno-varstvene, družbene in kulturne dejavnosti v bozenski pokrajini mora biti sorazmerno razdeljen, vendar se lahko mimo tega načela še upoštevajo resnične potrebe posamezne narodnostne skupnosti.

Nadvse pomembna je tudi programska določba, da imajo v bodoče prednostno pravico pri zaposlovanju nasploh v bozenski pokrajini domačini in da je treba javne službe v njej, pri čemer sodstvo ni izvzeto, podeljevati sorazmerno narodnostno-jezikovni sestavi prebivalstva, kar pomeni, da bi morali v doglednem času dve tretjini takih mest zasesti nemško govoreči Južni Tirolci. Edino mest v nekaterih organih s področja notranjega in obrambnega ministrstva ta določba ne zadeva.

Gotovo pa je najzanimivejša novost v dopolnjenem statutu jasno izraženo načelo, da morata deželna in pokrajinska zakonodaja spoštovati »varstvo krajevnih jezikovnih manjšin«, zaradi česar je tudi urejena pravica ugovora in pritožbe na ustavno sodišče v primerih, ko bi bili z deželnimi ali pokrajinskimi predpisi kršeni interesi teh »jezikovnih skupnosti«. To je vsekakor pomembna konkretizacija in implementacija »programske določbe« 6. člena italijanske ustave o posebnem varstvu »jezikovnih manjšin«.

Postopek okoli sprejemanja »južnotirolskega paketa« je v italijanskem parlamentu ustvaril za sedaj v razmerju do južnotirolske nemško govoreče skupnosti ustavno konvencijo, namreč da je mogoče zanjo sprejemati varstvene regulativne ukrepe le ob soglasju njenih legitimnih predstavnikov. To pomeni spoznanje, da se problema manjšine, če hočemo dati njegovi rešitvi stvarno demokratično vsebino, ni moč lotiti niti z bolj ali manj dobronamernimi varstvenimi koncesijami večinskega naroda, ampak samo s priznanjem njenega enakopravnega sodelovanja in odločanja, kadar gre za njene posebne koristi.

Prizadevanja za izpopolnitev sistema posebne narodnostne zaščite (modifikacija sporazuma De Gasperi-Gruber), ki so naletela na odmev

tudi v naši strokovni javnosti (zahteva po posebnem »okvirnem« zakonu za slovensko manjšino v Italiji),⁴⁸ so vzpodbudila poskuse doseči tudi za avtohtono slovensko manjšino na vsebinsko podoben način pravno urejeno varstvo, kakor to predvideva 6. člen ustave republike. Sicer pa so goriški Slovenci, kakor smo že omenili, že leta 1947 zahtevali poseben statut (avtonomijo). Pri tem ima primat, če lahko tako rečemo, Komunistična partija Italije — KPI (sodijo, da zanjo voli pretežni del slovenskih volilcev), ki je že leta 1970 kot prva predložila italijanskemu parlamentu osnutek zakonskega predloga za pravno varstvo slovenske narodnostne skupnosti v deželi Furlaniji — Julijski krajini. Znan je po priimkih prvih podpisnikov predloga senatu in poslanski zbornici kot osnutek Semaškerk. Sledila ji je nato leta 1971 Socialistična stranka Italije — PSI. Poseben osnutek zakonskega predloga je predložila istega leta tudi skupina senatorjev italijanske socialistične stranke proletarske enotnosti (PSIUP). Vtem ko izhajajo ti predlogi iz vrst treh različnih vsedržavnih italijanskih strank — prva dva sta bila formalno obnovljena po lanskih (1972) parlamentarnih volitvah, tretji je zavoljo prostovoljnega razpusta PSIUP zgubil svojo strankarsko politično oporo — izhajata dva nadaljnja dokumenta o varstvu slovenske narodnostne skupnosti iz vrst slovenskih organizacij. Prvi je »Osnutek ukrepov v korist jezikovne skupnosti v avtonomni deželi Furlaniji — Julijski krajini« (1971), ki ga je sestavila in predložila zamejski slovenski javnosti kot stališče o zamišljenem optimalnem celostnem (globalnem) varstvu SKGZ. Ker gre tej organizaciji lastnost slovenske »nadstrankarske« zveze kulturnih in gospodarskih organizacij ter drugih ustanov,⁴⁹ pač pomeni njen paket predlog tako slovenski kakor italijanski politični javnosti o eni izmed možnih rešitev, pri čemer pa vsestransko zajema vsa tista vprašanja, ki izvirajo iz posebnosti zgodovinsko nastalega položaja slovenske narodnostne skupnosti v Italiji.

Če se sedaj povrnemo na zakonski predlog KPI (Semaškerk), je treba pripomniti, da se loteva predvsem vprašanj, »ki naj bi jih italijanski demokratični parlament čimprej rešil, da se slovenski manjšini v tržaški, goriški in videmski pokrajini zagotovi popoln razvoj in perspektivo« (iz izjave Silvana Bacičhija, deželnega tajnika KPI za Furlanijo — Julijsko krajino) in si tako prizadeva zagotoviti »polno« (dejansko) enakost pravic italijanskih državljanov slovenskega jezika v deželi Furlaniji — Julijski krajini in njihov popolni gospodarski, socialni in kulturni razvoj. Vendar je poudarek na tradicionalni jezikovno-kulturni avtonomiji, ki naj bi bila deležna tudi javne gnotne podpore, na uporabi slovenskega jezika ne le v zasebnem in poslovnem, ampak tudi v uradnem občevarju, na ustreznem slovenskem šolstvu, na vzpostavitvi slovenskih priimkov in imen na zahtevo prizadetih, na varstvu etničnih značilnosti prostorske narave, na vrnitvi slovenskih krajevnih imen, na dvojezičnih napisih na narodnostno mešanih območjih, na sorazmernem deležu državljanov slovenskega jezika v oblastvih in drugih javnih ustanovah, kjer bi bila uporaba slovenščine potrebna, in na nekih olajšavah državljanom slovenskega jezika za doseg

priznanja partizanskega borca, političnega preganjanca ali siceršnje žrtve fašističnega raznarodovalnega nasilja.

»Predlog Slovenske skupnosti in SDZ o varstvu slovenske manjšine v deželi Furlaniji — Julijski krajini« (1971) je bil odposlan kot peticija poslanski zbornici in senatu.⁵⁰ Hkrati pa je bil tudi predložen deželnemu svetu Furlanije — Julijske krajine kot osnutek državnega zakona po tisti določbi deželnega statuta (26. člen), ki daje deželnemu svetu pravico, da sestavlja takšne osnutke v zadevah, ki sicer ne sodijo v njegovo ampak državno zakonodajno pristojnost, a posebno zanimajo deželo, da jih potem predloži državnemu parlamentu. Take osnutke pošlje predsednik deželnega odbora vladi, da jih predloži zbornicam. Deželni svet tudi lahko predloži željo zbornicam parlamenta in vladi republike.

»Paket SKGZ« izhaja iz načela, »da je nevzdržno da uživajo narodnostne skupnosti v isti državi različno zaščito in različne manjšinske pravice.« Zato je akcija SKGZ naperjena »proti diskriminaciji manjšin« in torej izpričuje, da noče biti slovenska narodnostna skupnost v Italiji »manjšina drugega ali tretjega reda.« Ves osnutek je treba razumeti kot poskus, ki išče prilagoditev določb »južnotirolskega paketa« varstvu slovenske narodne (jezikovne) skupnosti v deželi Furlaniji — Julijski krajini in to ne le v jezikovno-kulturnem, marveč zlasti tudi v gospodarsko materialnem pogledu. To bi seveda terjalo izdajo ustreznega ustavnega zakona, določujočega posebni statut te dežele, nadalje izdajo državnih zakonov, ki bi reševali vprašanja, kolikor ne sodijo v deželno pristojnost, izvršilne bodisi državne ali deželne predpise in ukrepe ter institucionalno-organizacijska jamstva za poudarjeno vlogo manjšine kot dejavnega in (so) odločujočega subjekta v vprašanjih lastnega varstva.

Zakonski predlog PSI poudarja tudi družbeno-gospodarsko problematiko kot temeljno za neokrnjeno eksistenco in razvoj jezikovne manjšine. Zato tudi terja, da ne smejo gospodarsko-družbeni programacijski načrti katerekoli ravni (vsedržavni, deželni, pokrajinski, združniški, občinski ipd.) in njih izvrševanje, ki bi se nanašali na jezikovno mešana območja, spreminjati njihove etnične narave, ampak bi morali nakloniti še posebno skrb za njihov organski razvoj, upošteva zahteve in potrebe slovenske jezikovne skupnosti. Ista načela bi morala veljati tudi za urbanistične, medobčinske in občinske regulacijske načrte. Poroštvo za to naj bi bila navzočnost predstavnikov slovenske jezikovne skupnosti v pristojnih organih, kar prav tako in še posebno velja za področje šolstva s slovenskim učnim jezikom. Za pravilno izvajanje tega zakona in za pripravo potrebnih drugih predpisov za zaščiteni razvoj te skupnosti predvideva predlog devetčlansko posvetovalno komisijo pri predsedstvu vlade. Štirje člani te komisije naj bi bili pripadniki slovenske narodnostne skupnosti.

Če izpustimo predlog PSIUP, ker stranka ne obstaja več, naj poudarimo, da opozarja skupna peticija Slovenske skupnosti in pridruženih organizacij na posledice fašistične brutalne raznarodovalne politike med dvema vojnama, pri čemer ugotavlja, da italijanski državljani slovenskega jezika še danes ne uživajo enakega družbenega dostojanstva in enakosti

pred zakonom, saj republika še ni sprejela, čeravno je to njena dolžnost, predpisov za zaščito slovenske manjšine v deželi Furlaniji — Julijski krajini in to ob dejstvu, da je že poskrbela za tako varstvo francoske manjšine v Dolini Aoste in izdala v zadnjem času še nove predpise o zaščiti nemške manjšine v pokrajini Bozen. Peticija končno obsega besedilo osnutka samega zakona o zaščiti slovenske manjšine v vsej njeni globalnosti. V primerjavi z že omenjenimi predlogi, terja ta, lahko bi rekli avtonomni slovenski osnutek »polno pravico slovenske manjšine, da varuje in razvija lastne politične, državljsanske, gospodarske, socialne in kulturne koristi, da se zbira in združuje«. Varstvo teh koristi naj bi zagotavljalo poleg drugih poroštev z zakonom določeno minimalno zastopstvo slovenske manjšine v obeh domovih parlamenta, v deželnem svetu, v pokrajinskih in občinskih svetih jezikovno mešanega območja. Slovenski manjšini naj bo tudi priznana pravica uporabljati tako v zasebne kakor v javne namene lastno zastavo. Splošnega pomena za varstvo manjšin v Italiji je končno predlog, naj se določi kot kaznivo dejanje podžiganje narodnostnega in rasnega sovraštva ali nestrpnosti.

Na podlagi navedenega je gotovo upravičena trditev, da je vprašanje o ureditvi posebnega varstva slovenske narodnostne skupnosti v Italiji dozorelo do takšne mere tako v zavesti njenih pripadnikov kakor v spoznanju naprednejših italijanskih političnih sil, da ga ne bo več mogoče odlagati v nedogled. Sicer pa se tudi splošno vse bolj uveljavlja spoznanje, da je predvsem od politične in moralne pripravljenosti tako imenovanega večinskega naroda, na kar velja še posebej opozoriti, odvisen dejansko enakopraven, skladen razvoj manjšinskih skupnosti. Gre za koncept, ki je bil v razpravi že na ljubljanskem simpoziju OZN (od 8. do 22. julija 1965) o človekovih pravicah v večnarodnostnih skupnostih,⁵¹ namreč, »da je problem manjšine pravzaprav v prvi vrsti vprašanje večine in njenega odnosa do manjšine, oziroma vprašanje medsebojnih demokratičnih odnosov na osnovi vzajemnih pravic in dolžnosti večine in manjšine. V atmosferi elementarne človeške solidarnosti naj manjšina vedno manj občuti, da je manjšina. Vsakdo naj ima enake možnosti, brez ozira ali pripada večini ali manjšini«. ⁵² Utemeljene so ob tem empirične sodbe, da se lahko stiki med dvema narodnostma razvijajo v pozitivni smeri le v primeru, če obe uživata dejansko enakovreden status, medtem ko se v nasprotnem primeru prepad med njima, nesoglasja le povečujejo.⁵³

Dejansko, stvarno, popolno enakopravnost med manjšino in večino, kakor jo označujejo posamezni izvedenci, pa je mogoče zagotoviti zlasti s posebnimi (ustreznimi) normativnimi in drugimi zaščitnimi ukrepi (izrednega pomena pri tem je uresničitev dejanskih enakopravnih možnosti na gospodarsko-socialnem področju) s strani večine. Nujne so torej konkretne dodatne obveznosti, ki morajo biti jasno, nedvoumno opredeljene ob določenih rokih za njihovo izpolnitev; skratka učinkovita jamstva (v njih je namreč jedro pozitivne, družbeno napredne politike do manjšin), ki predvsem narodnostni skupnosti kot celoti (to je primarnega pomena) kakor tudi njenim posameznim pripadnikom zagotavljajo ne samo narod-

nostno ohranjanje, marveč tudi skladen splošen razvoj. K temu velja dodati, da prizadevanja za utrjevanje narodnostne homogenosti in razvojne perspektive manjšine ne pomenijo nikakršnega zagovarjanja kakenga zapiranja (hermetizem) nasproti »večinskemu« narodu. Res pa je tudi, da se lahko samo dejansko enakopravna manjšina ustvarjalno »odpira« nasproti večini in tako bogati medsebojne stike, pričenši s kulturnim medsebojnim dopolnjevanjem. Tudi današnja manjšinska praksa namreč potrjuje teoretično izhodišče E. Kardelja, ko je zapisal: »Da bi narodi lahko prijateljsko živeli drug poleg drugega, morajo imeti popolno svobodo v razvijanju svojih kvalit. Šele na tej osnovi je mogoča neovirana rast občečloveške kulture, pri čemer s tem pojmom ne mislimo na obliko, marveč na vsebino.«⁵⁴ V tem okviru je vredno še posebej poudariti problem organskih zvez narodne manjšine z matičnim narodom, saj je to izjemnega pomena za ohranitev in nadaljnji razvoj tiste bogate zakladnice izročil in posebnih značilnosti, brez katerih si ni mogoče zamisliti duhovno in sicer zdravega notranjega življenja manjšinske skupnosti. Seveda to še posebej velja za širše področje kulturnega in intelektualnega snovanja manjšine vobče, pri čemer gre ohranitvi čistega in živega jezika prvenstveni pomen.

Namesto sklepa: v minulih letih tolikokrat odlagane ukrepe za dejansko zaščito avtohtone slovenske manjšine v Italiji bi morali zdaj sprejeti po »hitrem postopku« in na način, ki stvarno ne bi bil slabši od ravni že doseženega posebnega manjšinskega varstva, ki velja za nemško manjšino na Južnem Tirolskem in francosko v Dolini Aoste. Seveda pa je za uresničitev teh ciljev slejkoprej nujna programska izčiščenost in temeljna akcijska enotnost celotne slovenske narodnostne skupnosti v Italiji ne glede na njeno sedanjo pluralistično politično usmeritev. Prizadeta manjšina mora biti še zlasti nasproti tako imenovanemu večinskemu narodu zares suveren, polnopraven subjekt, ki meritorno (so) odloča o ukrepih v svoj prid.

Slovenski narodnostni skupnosti v Italiji naj bi bilo torej ob njenem sodelovanju in privolitvi zagotovljeno v vseh treh pokrajinah (goriški, tržaški in videmski), kjer živi, celovitejše (globalno) varstvo nemotenega družbenogospodarskega in jezikovno-kulturnega obstoja in nadaljnega skladnega razvoja v enaki ali vsebinsko vsaj podobni meri kakor ga uživata francoska in nemška manjšina. Ob tem se zastavlja vprašanje, kako to zaščito pravno učinkovito izoblikovati. Uradna interpretacija ustavnega temelja posebne zaščite (6. člen ustave) gre za tem, da lahko samo država določi tako zaščito, ne pa tudi dežela; pa čeprav bi imela poseben statut, kakor to velja za deželo Furlanijo — Julijsko krajino (po 116. členu ustave).

Za Dolino Aosta in Tridentinsko-Južno Tirolsko so namreč takšni zaščitni ukrepi določeni v obeh ustreznih ustavnih zakonih, ki kot posebna deželna statuta dajeta deželi ali celo pokrajini (v primeru Južne Tirolske, to je bozenske pokrajine) pristojnosti v pogledu uveljavljanja zaščite takojšnje manjšinske narodnostne skupnosti. Ob striktni interpretaciji 116. člena ustave, ki našteva pet avtonomnih dežel s posebnimi statuti, bi se

dalo sklepati, da mora biti pravica uveljavljanja manjšinske zaščite, oblikovane kot deželna avtonomija, določena samo z ustavnim in ne navadnim zakonom, ker je za te dežele rečeno, da sta jim dana posebna oblika in obseg avtonomije s specialnimi statuti, podeljenimi z ustavnimi zakoni («...sono attribuite forme e condizioni particolari di autonomia secondo statuti speciali adottati con leggi costituzionali»). Zato bi bilo težiti za tem, da bi se globalna zaščita slovenske narodnostne skupnosti izpeljala z navadnim državnim zakonom. Za takšno rešitev ni videti ustavne ovire, saj 6. člen ustave italijanske republike ne postavlja posebnih formalnih pravnih zahtev za zaščitne normativne ukrepe v korist jezikovnih manjšin. To potrjujeta tudi že izdani šolski zakon (št. 1012, 1961 z dopolnili št. 932, 1973) in zakon, ki odpravlja prepoved dajati otrokom z italijanskim državljanstvom tuja (torej tudi slovenska) imena (št. 935, 1966). Gotovo pa nastaja v tej zvezi vprašanje, koliko bi mogel pooblastiti državni zakon deželo Furlanijo-Julijsko krajino, da izda v mejah svoje sedanje zakonodajne avtonomije morebitne nadrobnejše zakonske predpise in ne le izvedbene predpise čisto izvršilne upravne narave (zadnji odst. 117. člena ustave v zvezi s 1. odst. 10. člena deželnega statuta). Zakonodajno oblast dežele Furlanije-Julijske krajine namreč tako po stvarnih področjih kakor po stopnji vsebinskega odrejanja točno določajo 4., 5. in 6. člen njenega statuta. Zato bi toga restriktivna razlaga teh členov mogla nuditi podlago ustavnemu sporu o tem, ali je navaden državni zakon pristojen, da razširi deželno zakonodajo, določeno s predpisom, ki ima veljavo *ustavnega* državnega zakona, v prid zaščite slovenske narodnostne skupnosti.

Pribiti je treba, da bi bila taka interpretacija na moč pravno formalistična, politično pa narekovana izključno samo po nameri obdržati v nedogled diskriminirani pravni položaj slovenske manjšine nasproti nemško govoreči južnotirolski in francoski v Dolini Aoste.

Nasprotno daje razlaga, ustreznemu demokratičnemu duhu italijanske vsedržavne ustavnosti in edino sprejemljivemu vsebinskemu pomenu 3. člena deželnega statuta, ki deklarativno določa, da se »v deželi priznava enakost pravic in ravnanja vsem državljanom, naj pripadajo katerikoli jezikovni skupini, z zaščito njihovih etničnih in kulturnih značilnosti«, dovolj podlage za možnost takšne delegacije deželni zakonodaji. Zaradi neposrednejšega soočanja na ravni dežele Furlanije-Julijske krajine s problemi pravne zaščite slovenske narodnostne skupnosti, bi bila ravno dežela za take ukrepe toliko bolj vsebinsko kompetentna. To spoznanje se sicer le polagoma, vendar vse bolj prebija pri odločujočih političnih dejavnikih v deželi, pa tudi na problemu manjšinskega varstva zainteresirana teorija postaja prožnejša in bolj naklonjena takšni rešitvi. Če namreč nalaga 6. člen ustave republiki dolžnost, da z ustreznimi predpisi varuje jezikovne manjšine, ji prepušča tudi izbiro najustrežnejšega načina tega normativnega varstva, ki ga torej v obsegu, ki se ji zdi primeren, vsak čas lahko delegira tudi deželi z avtonomijo po posebnem statutu s

svojim navadnim zakonom, če z njim to varstvo šele ustanavlja ali ga, kolikor na podlagi posebnega deželnega statuta že obstoji, še razširja. V takem primeru gre pač takšni zaščiti le pravno poročstvo navadnega in ne ustavnega državnega zakona.

Résumé

Les éléments de la condition juridique de la minorité slovène en Italie

Le territoire exposé le plus vers l'ouest qui est encore peuplé par les Slovènes est la Slovénie vénétienne. Elle fut incorporée à l'Italie déjà en 1866. Ses habitants ne jouissent jusqu'à nos jours d'aucun des droits fondamentaux nationaux, ni même de l'enseignement élémentaire en langue maternelle. C'était au contraire au tour du siècle Trieste (Trst), alors partie de l'empire autrichien, qui attirait un intérêt spécial comme ville ayant une population mixte au point de vue nationale, composée des éléments italiens, allemands et slaves. Dans la commune de Trieste vivaient à ce temps là plus de Slovènes comme à Ljubljana, puisque le recensement de 1910 donnait à Trieste une somme de 56 916 Slovènes et de 2403 Croates et Serbes. A peu près la même situation se manifesta à Gorizia (Gorica), ce qui signifie que vers la fin de l'époque autrichienne l'assimilation envers l'élément slave était presque parfaitement stoppée sur ces deux territoires. Bien au contraire, on pouvait s'apercevoir d'un renforcement constant de cet élément dans les centres urbains mentionnés, causé par l'immigration continuée de la population rurale qui gardait sa conscience nationale et constituait ses propres institutions culturelles et économiques. — Le Traité de Rappalo (1920) abandonna les Slovènes de Trieste et de Gorizia (et aussi ceux de la vallée de Kanal) à l'Italie. Tout de suite se faisaient manifester par les nouvelles autorités, bien que déclarées comme démocratiques et parlementaires, des tendances dénationalisatrices au détriment des Slovènes, prenant sous le régime fasciste des formes les plus brutales touchant au génocide. Après la fin de la deuxième guerre mondiale (1945) l'enseignement slovène était restitué et reconnu par l'occupation anglo-américaine sur les territoires de Trieste et de Gorizia. Cette situation restait tolérée par l'Italie quand elle rentra sur une partie du territoire de Gorizia à la base du Traité de paix (1947). Aujourd'hui la communauté slovène en Italie vit dans trois provinces (Trieste, Gorizia Udine) de la Région autonome à statut spécial de Friuli-Venezia Giulia-Furlanija-Julijska krajina (constituée en 1963) et monte à peu près à une dixième du chiffre total de la population.

Quant aux aspects juridiques de sa condition actuelle il faut prendre égard aux stipulations du droit international et à celles du droit interne de la République Italienne. Les premières sont fondées dans les articles 15, 16 et 17 du Traité de paix qui ne sont que des garanties des droits fondamentaux individuels, y incluse la défense de chaque discrimination à titre de différence de race, ce que veut dire nationale. Plus étendue est la garantie donnée par le Statut spécial qui fait partie intégrale du Mémorandum de 1954, lequel liquida pratiquement le Territoire libre de Trieste et reconnut le statu quo des zones d'occupation sur ce territoire comme dorénavant des zones d'administration définitives et intouchables de l'Italie d'une part et de la Yougoslavie de l'autre. Mais, tandis que la Yougoslavie ratifia tout de suite cet instrument de droit international en le transformant ainsi en droit interne obligatoire, l'Italie n'a pas suivi cet exemple, ce qui lui permet de réaliser ses obligations à son gré, soit dans leur étendu soit dans leur intensité selon les intérêts et exigences politiques tant sur le plan extérieur qu'intérieur des groupes qui tiennent le gouvernail de l'Etat. Quand même faut-il accentuer que toutes ces obligations

protègent seulement cette partie de la communauté slovène qui habite la province de Trieste.

Quant aux obligations de droit interne à intention de protéger les minorités nationales, elles dérivent de la Constitution et en premier lieu de son article 6 statuant que «la République protège les minorités linguistiques avec des règles appropriées». Mais tandis que la République a rempli cette obligation en grande partie envers la minorité de langue française dans la Vallée d'Aoste et spécialement envers la minorité allemande dans le Tyrol du Sud, c'est-à-dire dans la Province de Bozen (Bolzano) avec une protection globale de leur individualité nationale non seulement sur le plan linguistique et culturel mais aussi sur le plan socio-économique par des statuts spéciaux donnés aux régions autonomes conformes (Vallée d'Aoste, Trentino-Süd Tirol), le statut spécial de la Région autonome de Friuli-Venezia Giulia laisse la minorité slovène dans un parfait anonymat statuant dans son article 3 que «dans la Région est reconnue l'égalité des droits et du traitement à tous les citoyens, quelque soit le groupe linguistique auquel ils appartiennent, avec la protection de leurs caractéristiques ethniques et culturelles». Bien qu'on ne puisse nier que les autorités régionales n'aient montré un certain degré de sensibilité pour les exigences de la minorité nationale slovène, reste le fait que la Région n'est pas compétente pour prendre de mesures spéciales pour la protection de la minorité, matière qui est réservée à la République. Ainsi la protection de la minorité slovène en Italie se réduit-elle essentiellement à la loi (1961, 1973) régulant l'enseignement slovène élémentaire et secondaire dans les provinces de Gorizia et de Trieste, excluant les Slovènes habitant la Province d'Udine.

Ce traitement qui discrimine d'une part les seules Slovènes habitant les diverses provinces de la même Région autonome de Friuli-Venezia Giulia, et d'autre part tous les Slovènes dans cette Région envers les minorités française et de langue allemande, a excité dans le dernier temps tant les partis politiques progressifs d'Italie que divers groupements slovènes à faire des efforts pour atteindre par une loi appropriée de la République une protection globale des droits et de l'existence de la communauté slovène semblable à la protection concédée aux citoyens de langue allemande dans la Province de Bozen dans la Région autonome de Trento-Alto Adige (Trento-Süd Tirol) par le texte actuel de son statut spécial (1972).

OPOMBE

¹ Novo mejo med Francijo in Italijo je določil člen 2 mirovne pogodbe z Italijo (gl. Medjunarodni ugovori FNRJ, Ugovor o miru sa Italijom, sveska br. 4, godina 1947).

² Člen 3 mirovne pogodbe z Italijo vsebuje opis meje med Jugoslavijo in Italijo, v členu 22 opis meje med Jugoslavijo in Svobodnim tržaškim ozemljem in v členu 11 določbe o odstopu Zadra, Palagruže in drugih otokov z označenimi morskimi koordinatami in v aneksu I karto novih meja. Če vzamemo za osnovo italijansko upravno razdelitev leta 1941, so bila odstopljena Jugoslaviji ozemlja provinc Zadar in Reka, velika večina ozemlja provinc Pulj in Gorica ter del province Trst. Površina novega jugoslovanskega ozemlja je znašala ca. 7382 kvadratnih kilometrov, od tega je pripadlo LR Sloveniji približno 3982 km², LR Hrvatski pa 3400 kvadratnih km. Po rezultatih jugoslovanskega štetja 1. okt. 1945 je bilo na tem ozemlju 470 527 prebivalcev, od tega v slovenskem delu približno 180 000, v hrvaškem delu pa 290 000 prebivalcev. Preko etnične meje je Italija ohranila: Kanalsko dolino, Beneško Slovenijo in sektor Gorice. Površina teh treh sektorjev obsega 920 kvadratnih km; leta 1910 (oziroma 1911 za Beneško Slovenijo) je živelo na tem ozemlju 83 638 prebivalcev, od tega 56 193 Jugoslovancev. Na Svobodnem tržaškem ozemlju je po štetju iz leta 1910 bilo 98 777 pripadnikov slovenskega in srbskohrvatskega

občevalnega jezika, po štetju 1. oktobra 1945 pa 97 888 Jugoslovancev. Ta razmejitev ni le vzela neposrednemu jugoslovanskemu zaledju izhod na morje (ustanovitev STO), marveč je pustila v Italiji tudi Gorico, ki je naravno središče Gornje Soške in Vipavske doline. Nova mejna črta reže glavni del mesta iz njegove okolice, prekinja komunikacije med kraji te okolice, povezuje na eni strani mesto s pokrajino na jugozahodu, za katero ono ni nikdar predstavljalo središča v istem smislu kakor za predele na severu in vzhodu, na drugi strani pa pušča njegovo dotedanje gravitacijsko ozemlje brez vsakega mestnega središča.

Gl. o tem podrobneje monografijo Janko Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1961.

³ Sicer pa je že člen 31 besedila tako imenovanega »dolgega premirja«, podpisanega 29. novembra 1943 na Malti med drugim določal, da bodo razveljavljeni italijanski zakoni, ki vsebujejo diskriminacije glede rase, barve, vere in političnih prepričanj (Tutte le leggi italiane che implicano discriminazioni di razza, colore, fede ed opinioni politiche saranno, se questo non sia già fatto, abrogate...). Povzeto po Mario Toscano, Da 25 luglio all'8 settembre, Firenze 1966, str. 102.

⁴ Ker je bil ta sporazum podlaga notranji državni pravni ureditvi položaja nemško govorečih Južnih Tirolcev in ker se tudi slovenska narodna skupnost vzgleduje ob tej ureditvi z željo in zahtevo, da bi dosegla enaka ali vsaj podobna zagotovila za svoj obstoj, naj bo tu na kratko navedena njegova glavna vsebina.

Sporazum zagotavlja nemško govorečim prebivalcem pokrajine (province) Bozen (Bolzano) ter sosednjih dvojezičnih naselij pokrajine Trento (Trident) popolno enakopravnost z italijansko govorečimi prebivalci. Da tu ne more iti le za formalno razglašeno abstraktno, ampak zares »polno«, se pravi »dejansko« enakopravnost, kolikor je sploh dosegljiva, kaže napoved »posebnih ukrepov za zavarovanje etničnega značaja ter kulturnega in gospodarskega razvoja nemško govorečega dela prebivalstva«, ki jih je v ta namen dolžna izvesti italijanska država.

Ti ukrepi naj bi zagotovili osnovnošolski in srednješolski pouk v materinem jeziku, enakopravnost nemškega in italijanskega jezika v javnih uradih in javnih listinah, kakor tudi v dvojezičnem označevanju krajev, dalje pravico, da se obnovijo priimki, ki so bili poitalijančeni v prejšnjih letih (na podlagi fašistične raznarodovalne zakonodaje), enakopravnost pri namestitvah v javne urade in službe z namenom, »da se doseže ustreznejša porazdelitev mest med obema etničnima skupinama.« Nadalje je sporazum določal, da bo dobilo prebivalstvo zgoraj navedenih območij regionalno avtonomijo s primernimi zakonodajnimi in izvršilnimi pooblastili, katerih okvir naj bi se določil v posvetovanju z lokalnimi predstavniki nemško govorečega prebivalstva.

Razen tega je Italija zagotovila, da bo »v duhu pravičnosti in razumevanja« revidirala vprašanje opcij za nemško državljanstvo, izhajajoče iz sporazuma med Mussolinijem in Hitlerjem iz leta 1939 in da bo pripravila konvencijo za prost osebni in tovarni promet med Severno in Vzhodno Tirolsko prek Južne Tirolske. Posebej pa še velja omeniti italijansko obveznost, da bo sklenila z Avstrijo sporazum za medsebojno priznanje nekaterih študijskih stopenj in univerzitetnih diplom ter posebne sporazume za olajšanje obmejnega prometa in lokalne menjave določenih količin proizvodov in blaga med Avstrijo in Italijo.

⁵ Glede ozemeljskega vprašanja to ni pomenilo potrditve dotedanjega statusa quo, marveč je bila s tem dogovorom določena nova mejna črta (naša država je dobila ozemlje, ki je merilo 11,5 kvadratnih kilometrov z okoli 3 tisoč prebivalci). Razen tega so vlade ZDA, Velike Britanije in Francije izjavile, da ne bodo nudile nikakršne podpore niti zahtevam Jugoslavije niti Italije glede ozemlja, ki je pod suverenostjo ali upravo ene izmed njiju.

⁶ Gl. Milan Bartoš, *Savremeni medjunarodni problemi*, Sarajevo 1955, str. 11 in naslednje.

⁷ J. Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, str. 293 in naslednje.

⁸ Libertà di lingua e diritto all'uso della lingua materna nel sistema costituzionale italiano, *Rassegna di diritto pubblico*, Anno XVIII, N 2, aprile—giugno 1963.

⁹ Lavo Čermelj, *Slovenci pod Italijom*, Beograd 1953, str. 27.

¹⁰ Gazzetta Ufficiale, št. 113, 20. septembra 1945.

¹¹ Guy Heraud, *Popoli e lingue d'Europa*, Milano 1966, str. 330 in naslednje.

¹² Po podatkih uradnega štetja 24. oktobra 1971 je bilo med rezidentnim prebivalstvom v pokrajini Bozen 260 351 Nemcev (ali 11,8% več kot so to ugotovili med štetjem 15. oktobra 1961), 137 759 Italijanov (7,4% več kot leta 1961) in 15 456 Ladinov (22,7% več kot leta 1961).

¹³ Diego de Castro, *Il problema di Trieste*, Bologna 1952, str. 210 in nasl.

¹⁴ A. Sfiligoi, *SDZ v Gorici*, Gorica 1969, str. 72.

¹⁵ Priloga »Soče«, št. 96, 11. junija 1949.

¹⁶ Spomenica je med drugim zahtevala poseben statut, ki naj zagotovi pravice slovenskega ljudstva, ki ostane po ratifikaciji mirovne pogodbe v mejah italijanskega ozemlja.

To ljudstvo hoče uživati pravice v popolni enakosti s prebivalci italijanskega jezika, v okviru posebnih določb, ki naj obvarujejo narodni značaj in kulturni ter gospodarski razvoj skupine slovenskega porekla.

Taka zahteva po posebnem statutu za slovensko ljudstvo temelji poleg naravnega prava tudi na 15. členu mirovne pogodbe, ki predvideva objavo posebnih zakonodajnih ukrepov, ki naj zagotovijo vsem osebam, spadajočim pod italijansko pravno območje, »ne glede na raso, spol, jezik in vero, uživanje človeških in temeljnih svobod, včevši svobodo izražanja misli, svobodo tiska in objavljanja, svobodo verskega obreda, svobodo naziranja in združevanja«.

Kakor so že bili izdani zakonodajni ukrepi za francosko ljudstvo iz doline Aosta, in za nemško prebivalstvo v bozenski in tridentinski provinci, tako je logična in naravna posledica, da se enake pravice določijo za Slovence, in še posebej, da se jim zjamči:

a) poučevanje v njihovem materinem jeziku na osnovnih in srednjih šolah;

b) uporaba slovenskega in italijanskega jezika na temelju enakopravnosti, v javnih uradih in uradnih spisih in imenska dvojezičnost;

c) pravica poprave priimkov, ki so bili preoblikovani v italijanske za časa fašističnega režima;

d) olajšava zopetne pridobitve italijanskega državljanstva tistim Slovencem, ki so ga iz katerega koli vzroka zgubili za časa fašističnega režima, in še posebej prebivalcem iz Kanalske doline v Videmski pokrajini;

e) priznanje veljavnosti spričeval srednjih šol in visokošolskih diplom, doseženih na Svobodnem tržaškem ozemlju;

f) enakost pravic do javnih služb, da se doseže odgovarjajoče sorazmerje uradništva dveh narodnostnih skupin;

g) nova razmestitev slovenskih vasi, katerih občinski sedež bo priključen k Jugoslaviji in njih morebitno oblikovanje v avtonomne občine, s pravico pristopa drugih sosednjih vasi;

h) sorazmerno zastopstvo pri upravi jezikovno mešanih občin.

¹⁷ 2. junija 1946 je bil v Italiji referendum na katerem se je večina prebivalstva (12 717 923 proti 10 719 984 glasovom) izjavila za republiko. V ustavodajni skupščini so imeli relativno večino krščanski demokrati (207 sedežev), sledili so socialisti (115), komunisti (104), medtem ko je izmed drugih strank dobila največ sedežev (41) demokratična unija Orlanda, Nittija in Boninija.

¹⁸ Costituzione della Repubblica Italiana, approvata dall' Assemblea Costituente nella seduta del 22 dicembre 1947 e promulgata dal Capo Provvisorio dello Stato il 27 dicembre 1947 (Gazzetta ufficiale, št. 298, 27. decembra 1947).

¹⁹ Zakon obsega v prvotni obliki vsega 14 članov in med drugim določa, da je pouk v otroških vrtcih, v osnovnih in srednjih šolah goriške pokrajine in tržaškega ozemlja v materinem jeziku učencev, da se odredi ustanovitev in morebitna odprava šol s slovenskim učnim jezikom z odlokom predsednika republike na predlog ministra za javno vzgojo in da za vpisovanja v te šole in njihovo obiskovanje veljajo isti predpisi kot za italijanske šole. Zakon je bil objavljen v Gazzetta ufficiale, št. 252, 9. oktobra 1961.

²⁰ Gazzetta ufficiale, št. 285, 14. novembra 1966.

²¹ Gl. Janko Jeri, Ob ustanovitvi samoupravne dežele Furlanija—Julijska krajina, Teorija in praksa, št. 6, 1964; prim. tudi od istega avtorja Petnajst let sporazuma o tržaškem vprašanju, Teorija in praksa, št. 1, 1970.

²² Gazzetta ufficiale, št. 59, 10. marca 1948.

²³ Gazzetta ufficiale, št. 62, 13. marca 1948.

²⁴ Gazzetta ufficiale, št. 29, 1. februarja 1963.

²⁵ »La Regione, nel rispetto delle proprie tradizioni, tutela il patrimonio delle popolazioni di origine albanese e di altri gruppi allofoni, e promuove l'insegnamento della lingua albanese nei luoghi ove essa è parlata«.

²⁶ Art. 85 — I cittadini di lingua tedesca della Provincia di Bolzano possono usare la loro lingua nei rapporti con gli organi ed uffici della pubblica amministrazione situati nella Provincia o aventi competenza regionale.

Nelle adunanze degli organi collegiali della Regione, delle Provincie e degli enti locali può essere usata la lingua tedesca.

Gli organi e gli uffici, di cui ali comma precedente, usano nella corrispondenza e nei rapporti orali la lingua del richiedente. Ove sia avviata di ufficio, la corrispondenza si svolge nella lingua presunta del destinatario.

Art. 86 — Nella provincia di Bolzano le amministrazioni pubbliche devono usare, nei riguardi dei cittadini di lingua tedesca, anche la toponomastica tedesca, se la legge provinciale ne abbia accertata l'esistenza ed approvata la dizione.

Art. 87 — E garantito l'insegnamento del ladino nelle scuole elementari delle località ove esso è parlato.

Le Provincie e i Comuni devono altresì rispettare la toponomastica, la cultura e le tradizioni delle popolazioni ladine.

²⁷ »Tale sistema, del resto, non è contrario al principio di eguaglianza, come è stato affermato; esso, invece, vuole essere un mezzorichiesto da specifiche esigenze locali — di attuazione di principio di egualianza sostanziale il quale può ben fare corrispondere a situazioni differenziate norme anch'esse diverse rispetto alla disciplina generale« (iz govora E. Colomba).

²⁸ Prim. Janko Jeri, Tudi manjšinske svoboščine so nedeljive, Sodobnost, št. 4, 1973.

²⁹ Gl. Livio Paladin, Commento allo statuto della Regione Friuli—Venezia Giulia, Udine 1969, str. 19 in naslednje.

³⁰ Gl. št. 19, 5. člena (toponomastica) in št. 1, 4. člena (ordinamento degli Uffici e degli Enti dipendenti dalla Regione e stato giuridico ed economico del personale ad essi addetto).

³¹ L'ordinamento della regione Friuli—Venezia Giulia, Bolzano 1970, str. 545.

³² 21. člen (Il Consiglio regionale approva, a maggioranza assoluta dei consiglieri assegnati alla Regione, il proprio regolamento interno).

³³ Bolletino ufficiale della Regione autonoma Friuli—Venezia Giulia, Trieste, št. 1, 1. settembre 1964.

³⁴ Ibidem, št. 29, 22. avgusta 1968.

³⁵ Ibidem, št. 19, 10. julija 1969.

³⁶ Ibidem, št. 8, 26. februarja 1970.

³⁷ Ibidem, št. 34, 15. oktobra 1970.

³⁸ Ibidem, št. 27, 27. julija 1971.

³⁹ Ibidem, št. 12, 2. aprila 1973.

⁴⁰ Ibidem, št. 13, 5. aprila 1973.

⁴¹ Ibidem, št. 18, 7. maja 1973.

⁴² Značilno je, da je osrednja vlada šele pri drugem poizkusu (pred tem je to že enkrat zavrnila) »tacite« (ni vložila veta) privolila 7. oktobra 1970, da se v besedilih dveh deželnih zakonov Slovenci imenujejo »manjšina slovenskega jezika«.

⁴³ K tej razpredelnici naj še pojasnimo, da sta socialistična stranka in socialni demokrati na deželnih volitvah leta 1968 nastopili združeno (PSU).

Stranke	Deželne volitve 1968		Državne volitve		Deželne volitve 1973	
		%		%		%
KD	344 017	44,9	360 031	43,2	315 198	39,7
KPI	153 910	20,1	168 147	20,2	166 018	20,9
PSIUP	35 676	4,7	16 637	2,0		
PSI (socialisti)	76 745	10,0	91 306	10,9	97 259	12,2
PSU samo 68					64 959	8,2
PSDI (socialni demokrati)			70 439	8,4	21 306	2,7
PRI (republikanci)	19 117	2,5	22 581	2,7	28 883	3,6
PLI (liberalci)	37 097	4,9	35 232	4,2	59 585	7,5
MSI — DN (neofašisti)	39 197	5,1	63 814	7,7	10 185	1,3
Slovenska skupnost	10 841	1,4				
Mov. Friuli						
(Furlansko gibanje)	38 878	5,1			23 648	3,0

⁴⁴ Sorazmerje — dva slovenska svetovalca izmed 61 — ne ustreza dejanskemu narodnostnemu položaju v deželi, pri čemer kvalificirani predstavniki slovenske manjšine opozarjajo, da to med drugim ni v stvarnem skladu tudi s številom glasov slovenskih volivcev, oddanih posameznim vsedravnim strankam, razen tega pa sedaj veljavna volilna geometrija, razdrobljenost slovenskega prebivalstva na štiri volilna okrožja bistveno omejuje možnosti, da bi bilo več slovenskih predstavnikov v deželnem parlamentu. Potrebni bi bili torej posebni normativni ukrepi, ki bi odpravili to pomanjkljivost (diskriminacijo).

⁴⁵ Primorski dnevnik, 24. julija 1973.

⁴⁶ Ibidem, 18. julija 1973.

⁴⁷ Gazzetta ufficiale, št. 301, z dne 20. novembra 1971.

⁴⁸ Uvod v učinkovitejše reševanje odprtih vprašanj slovenske narodnostne skupnosti v Italiji bi lahko bil poseben »okvirni« zakon o slovenski manjšini v Italiji, ki bi pravno sankcioniral poglobljena izhodišča specifičnega manjšinskega varstva in ki bi predvsem vse Slovence v Italiji izenačil po njihovih pravicah in dolžnostih ne glede na veljavne formalne norme in ožjo lokacijo bivanja (Janko Jeri, Premiki v miselnosti IV, Sodobnost, št. 12, 1966).

⁴⁹ SKGZ je bila ustanovljena 28. novembra 1954 in ne nastopa kot stranka. Njeni somišljeniki se udeležujejo v okviru obstoječih, predvsem levo usmer-

jenih italijanskih strank (KPI in PSI). Temeljna funkcija SKGZ je namreč povezovanje ter koordinacija narodno obrambnih, kulturnih in gospodarskih aktivnosti pripadnikov slovenske manjšine v deželi Furlaciji — Julijski krajini.

⁵⁰ Richiesta secondo l'art. 50 della Costituzione di emanazione della legge di tutela della minoranza slovena nella Regione Friuli — Venezia Giulia ai sensi dell'art. 6. della Costituzione.

Sicer glej besedilo tega in drugih zakonskih predlogov v zbirki »Za globalno zaščito Slovencev v Italiji«, Trst 1972.

⁵¹ Dnevni red je zajemal: 1. Razpravljanje o ukrepih, s katerimi naj bi zagotavljali dejansko uveljavljanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin brez diskriminacije. 2. Razpravljanje o ukrepih, s katerimi naj bi zagotovili dejansko uveljavljanje (uživanje) posebnih pravic etničnih, verskih, jezikovnih ali narodnostnih skupin, ki pogojujejo ohranjanje njihovih tradicij, značaja in narodnostne samostojnosti, in sicer glede na a) pravico uporabljanja njihovega jezika v vsakodnevem življenju, pred sodišči, v javnosti in na zborih; b) na pravico združevanja; c) pravico ustanavljanja samostojnih vzgojnih zavodov, pravico, da si zagotovijo avtonomen razvoj svojih tradicij in svojih posebnih značilnosti; enakost obravnavanja med ekonomskimi območji v deželi (državi). Seminarju je prisostvoval tudi predstavnik generalnega sekretarja OZN John Humphrey.

⁵² Iz intervjuja z A. Vratušo (Naši razgledi, št. 12, 26. junija 1965).

⁵³ To tezo zagovarja tudi O. Klineberg, pri čemer razume z »enakim statusom« obojestransko primerljive stopnje položaja in splošnega ugleda.

⁵⁴ Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana, 1957, str. 394.

UDK 323.15(436.6–863):342.725.3/7

Nekateri pravni vidiki položaja slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem

Tone Zorn*-Janko Pleterski**

I.

Razvid po avstrijski manjšinski zakonodaji kaže, da je dejanski položaj posameznih manjšin v Avstriji različen, za vse pa velja temeljna poteza, da so njihovi pripadniki pred zakonom sicer enakopravni, da pa ne avstrijski pravni sistem, ne dejanska politika nista usmerjena k zaščiti narodnostnih manjšin kot skupnosti in k njihovi ohranitvi. Kar se tiče pravnega položaja manjšin, očrtujejo pravice Slovencev na Koroškem in Štajerskem ter Hrvatov na Gradiščanskem določila avstrijske državne pogodbe (a. d. p.) z dne 15. maja 1955. Vendar pa so ostala manjšinska določila te pogodbe po ugotovitvi avstrijskega izvedenca dr. Theodorja Veiterja iz leta 1970 toliko kot neizpolnjena. Še največ je bilo na zakonodajnem področju storjenega za koroške Slovence, medtem ko niso bili na podlagi člena 7 a. d. p. za območje Gradiščanske do danes sprejeti še nobeni predpisi in tako tam vlada pravno stanje, kakršno je bilo pred letom 1938. Sploh nobenih narodnostnih pravic pa ne uživajo Slovenci v nekaterih obmejnih občinah Štajerske; avstrijska vlada in politika celo menita, da Slovencev tam sploh ni. Poleg tega žive v Avstriji kot nacionalne manjšine še Madžari na Gradiščanskem in Čehi na Dunaju. Za ti dve manjšini ni v državni pogodbi nobenih predpisov in veljajo zanje le obči ustavni predpisi.

Razen nakazanih razločkov glede pravnega položaja so vzrok za razlike v dejanskem položaju posameznih manjšin zgodovinske, politične in socialne okoliščine. Češka manjšina na Dunaju izvira iz migracijskih procesov v avstroogrski monarhiji in je čisto mestnega značaja. Madžarska manjšina je na Gradiščanskem po številu neznatna, popolnoma agrarnega značaja in ni nikoli imela posebne vloge v političnem življenju. Hrvatje na Gradiščanskem ne naseljujejo sklenjenega področja in žive v več izoliranih jezikovnih otokih, po socialnem sestavu pa so izrazito kmečko prebivalstvo. Politično so konservativni, kar pogojuje negativno stališče avstrijske socialne demokracije do gradiščanskih Hrvatov nasploh. Za Čeha pa velja, da se je velik del manjšine po drugi svetovni vojni odselil v ČSSR, preostanek pa se, vsaj po rezultatih uradnih ljudskih štetij, naglo asimilira. Med vsemi manjšinami so številčno najmočnejša skupina ko-

* Dr. Tone Zorn, znanstveni sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja 61000 Ljubljana, Cankarjeva 5.

** Dr. Janko Pleterski, redni univ. profesor na Filozofski fakulteti Univerze, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12.

roški Slovenci, čeprav skušajo Avstrijci to dejstvo večkrat zanikati ter postavljajo na prvo mesto gradiščanske Hrvate.

Poleg državne pogodbe zagotavljajo pravice manjšin v Avstriji še nekatera splošna pravna načela (tako člen 7 avstrijske ustave). Najstarejši pravni akt je znani člen 19 ustave iz leta 1867, ki je zagotavljal enakopravnost vseh narodnosti avstrijske polovice habsburške monarhije. Del avstrijske pravne znanosti je po drugi svetovni vojni sicer zanikal veljavnost tega člena v sedanjem pravnem redu. Vendar pa je večina zdajšnjih avstrijskih pravnikov nasprotnega mnenja. Pravna znanost je dalje ugotovila, da je člen 19 septembrske ustave še vedno veljaven in ga bo treba smiselno aplicirati na manjšine. Derogiran je le drugi odstavek tega člena, ki še ne pozna institucije državnega jezika (= nemščine). Določbe senžermenske mirovne pogodbe in tiste državne pogodbe iz leta 1955 po ugotovitvah avstrijske pravne znanosti ta člen le dopolnjujejo. Pri tem je pomembno, prvič, da je člen 19 ustave iz leta 1867 edini pravni predpis zadevajoč manjšine, ki je nastal na osnovi lastne avstrijske pobude in ima tako značaj politično moralne tehtnosti, in drugič, da so številne izvedbene določbe na njegovi osnovi še veljavne. Osnovna misel ureditve na temelju člena 19 je bila, da morajo plemena (zdaj manjšine) biti zaščitene kot take. Šele senžermenska pogodba (leta 1919) je temu dodala individualno pravico posameznega pripadnika manjšine na zaščito.

Ceprav je s prenehanjem Društva narodov odpadla možnost neposrednega postopka pred to mednarodno organizacijo v zaščito manjšin v Avstriji (člen 69), je mnenje avstrijske pravne znanosti pa tudi judikature, zlasti tudi ustavnega sodišča, da imajo členi 66—68 senžermenske mirovne pogodbe o položaju manjšin, slejkoprej svojo notranje-pravno pa tudi mednarodno veljavnost. Nadrobnejši pretres teh določil pokaže, da gre pri določitih za pravico vsakega državljana, ki ne govori nemško, do »primernih olajšav«, za pravico do uporabe lastnega jezika pred sodišči, za pravico do ustanovitve dobrodelnih, verskih in socialnih ustanov, šol in vzgojnih zavodov na lastne stroške ter za pravico, da v njih uporablja svoj jezik; gre torej za izrazito individualno pravo in individualno zaščito, ki je bila v večji meri posameznikom zagotovljena že po državnem temeljnem zakonu iz leta 1867 in še zlasti po njegovem členu 19.

Poleg splošnih določil o jezikovni enakopravnosti je iz materije senžermenske mirovne pogodbe opozoriti predvsem na določilo, da se »neglede na uvedbo enega državnega jezika... morajo državljanom, ki ne govorijo nemško, nuditi ustrezne olajšave pri uporabi njihovega jezika pred sodišči v besedi in pisavi«, kar je pravno pomenilo zoženje pravic tistim pripadnikom manjšine, ki so obvladovali jezik večinskega naroda. Še posebej je med določili senžermenske mirovne pogodbe podčrtati člen 68 (ostali členi, ki so se dotikali manjšinske problematike so bili 62—69); po katerem je bila Avstrija obvezana v »mestih in okrajih« z »razmeroma pomembnim številom« državljanov nemškega jezika skrbeti za »primerno olajšavo s tem, da bodo imeli pripadniki manjšine v ljudski šoli pouk v lastnem jeziku. Nadalje bo v mestih z razmeroma pomembnim številom

avstrijskih državljanov, ki pripadajo rasni, verski ali jezikovni manjšini, tem manjšinam zagotovljen primeren delež sredstev iz državnih, občinskih in drugih proračunov, ki bodo dana za vzgojne, verske, dobrodelne namene.«

Za interpretacijo nakazanega določila sta avtentični samo francosko in angleško besedilo, kljub temu pa je po internem mnenju avstrijskega ustavnega sodišča avtentičen edinole nemški prevod. Analiza člena pokaže, da pri »mestih in okrajih« ne gre za upravno-pravne pojme avstrijskega prava, ampak za pojem pokrajine z razmeroma pomembnim številom državljanov drugega jezika. Po tem določilu imajo manjšine, pri katerih gre za »razmeroma pomembno število«, pravico do primerne deleža na proračunskih vsotah za vzgojne, verske ali dobrodelne namene.

Za zdajšnjo avstrijsko zakonodajo izstopajo prizadevanja po uzakonitvi določenega kvalificiranega minimuma pripadnikov manjšine kot pogoja za manjšinsko zaščito. V tej zvezi je nedvomno pokazati na interpretacijo pojma »razmeroma pomembno število«. Ta pojem — vsebovan je bil v vseh zaščitnih pogodbah po prvi svetovni vojni — ni bil nikoli preciziran niti ni bilo določeno kvalificirano minimalno število pripadnikov manjšine (odstotek) kot pogoj za uvedbo manjšinske zaščite. Tudi med Avstrijo in Češkoslovaško republiko, ki sta na podlagi členov 67 in 68 senžermenske pogodbe sklenili še posebno »brnsko pogodbo« 7. junija 1920 ni prišlo do sporazuma, niti do definicije tega pojma. Pač pa sta obe državi sklenili, da se bosta o pojmi »pomembno število«, »mesta in okraji« ter »primerne olajšave« sporazumeli kasneje, vendar do takega sporazuma ni nikoli prišlo. Sicer pa avstrijska pravna literatura (dr. Veiter) opozarja, da je bilo z državno pogodbo leta 1955 to določilo senžermenske mirovne pogodbe preseženo; to pa pomeni, da so tudi s tega stališča sedanja prizadevanja po uzakonitvi določenega odstotka pripadnikov manjšine kot pogoja za uveljavitev manjšinske zakonodaje v bistvenem nasprotju z obstoječim avstrijskim pravnim redom ter s stališči podpisnic a. d. p.

Manjšinska zaščitna določila senžermenske pogodbe so dobila v času prve republike značaj avstrijskega zveznega ustavnega zakona.

Poleg tega ter a. d. p. določa položaj slovenske manjšine (in z njo ostalih manjšin) člen 8 avstrijske ustave, ki določa nemščino kot avstrijski državni jezik. Zadevno določilo se glasi: »Nemščina je brez škode za pravice, ki jih daje zvezna zakonodaja manjšinam, državni jezik republike«. Podobne formulacije o nemščini kot državnem jeziku imajo tudi avstrijske deželne ustave. Gradišćanska (člen 5) dobesedno povzema citirani člen 8 zvezne ustave. Še posebej zanimivi pa sta drugače enaki besedili koroške (člen 6) in štajerske (člen 5) deželne ustave, ki nadomeščata določilo o nemščini kot državnem jeziku s formulacijo o nemščini kot »poslovnem jeziku oblasti in uradov dežele« (Geschäftssprache der Behörden und Ämter des Landes). Gre torej za določilo, ki je za slovensko in jezikovno mešano področje dežele v nasprotju s členom 7 a. d. p., ki

predvideva v upravnih in sodnih okrajih Koroške, Gradiščanske in Štajerske s slovenskim, hrvaškim ali mešanim prebivalstvom pripustitev slovenskega ali hrvaškega jezika dodatno k nemškemu. V nasprotju z gradiščansko deželno ustavo koroška (in štajerska) formulacija nakazuje nemščino kot izključni uradni jezik za območje deželnih oblasti in uradov, dopuščata pa uporabo slovenščine na občinskih uradih, ki po tamkajšnji ureditvi ne spadajo med deželne instance. Po dr. Veitru naj bi to dejstvo omogočilo, da so posamezne južnokoroške občine pred nekaj leti sprejele ob nemščini tudi slovenščino kot zunanji in notranji jezik (združena občina Pliberk, Sele in donedavno občini Bistrica pri Pliberku in Radiše). Sem naj bi spadalo tudi priporočilo koroškega deželnega glavarja z dne 19. avgusta 1968 vrsti južnokoroških občin o pripustitvi slovenščine v njihovo poslovanje (o tem kasneje). Kot vidimo gre za deželno ustavno določilo, ki je v popolnem nasprotju z določilom a. d. p. v celoti pa moramo reči, da ni bilo opaziti na avstrijski strani prizadevanja po odpravi nakazane diskriminacije naših manjšin. Kaže se celo možnost, da bi v primeru, da bi bila z avstrijskim zveznim zakonom uveljavljena slovenščina kot dodatni uradni deželni jezik na območju južne Koroške, veljalo to dejstvo do spremembe deželne ustave le za avstrijske zvezne in ne za koroške deželne oblasti in urade.

Poleg splošnih načel formalne enakopravnosti, ki jih zajemajo določila senžermenske pogodbe ter a. d. p., zavezujejo Avstrijo tudi načela, ki so jih razvile mednarodne organizacije, katerih član je tudi Avstrija in ki se neposredno ali posredno tičejo manjšinske zaščite. Ta načela, ki so se izoblikovala v okviru Organizacije združenih narodov ter Evropskega sveta so vodilna tudi za izoblikovanje manjšinske zaščite v Avstriji, tudi če še niso postale obvezne pravne norme. Nakazana načela so v prvi vrsti Splošna deklaracija o človekovih pravicah OZN z dne 10. decembra 1948, Osnutek konvencije o gospodarskih, socialnih in kulturnih pravicah iz leta 1955, Konvencija o državljanskih pravicah iz leta 1955 (zlasti člena 25 in 26), Deklaracija o pravicah otroka z dne 20. novembra 1959 in sploh rezultati dela komisije ECOSOC za človekove pravice (podkomisija proti diskriminaciji in za zaščito manjšin). Posebno mesto ima v tem okviru Evropska konvencija za zaščito človekovih pravic in temeljnih svoboščin (objavljena v avstrijskem Bundesgesetzblattu št. 210/1958), ki je dobila veljavo notranjega avstrijskega ustavnega prava in ki zlasti s členom 14 določa enakopravnost nacionalnih pravic. Drug tak dokument je konvencija o preprečevanju rasne diskriminacije (pod tem pojmom je upoštevano tudi preprečevanje diskriminacij manjšin) z dne 7. marca 1966, ki jo je Avstrija podpisala šele leta 1972 (objava v Bundesgesetzblattu, št. 377/1972). Pri konvenciji gre za dogovor, ki je — gledano s stališča a. d. p. — usklajen z znanim odstavkom 5 člena 7 te pogodbe o prepovedi delovanja organizacij, ki merijo na to, da bi odvzele slovenskemu prebivalstvu njegov značaj in manjšinske pravice. Konvencija tudi določa, da morajo podpisnice s posebno zakonodajo preprečevati take diskriminacije,

bodisi da jo izvajajo »osebe, skupine ali organizacije«. Kot je videti je konvencija v tem pogledu širša od odstavka 5 člena 7 a. d. p.

Dalje je treba omeniti še naslednje mednarodne dogovore: protokol št. 4 Evropskega sveta, ratificiran v Avstriji z objavo v zveznem zakonskem listu št. 434/1969, konvencijo OZN o preprečevanju in kaznovanju genocida z dne 9. decembra 1948, ki jo je Avstrija ratificirala šele leta 1958 (objavljeno v avstrijskem uradnem listu št. 91/1959) ter člen 27 Mednarodne konvencije o državljskih pravicah, sprejete v Združenih narodih 16. decembra 1966 (konvencije Avstrija še ni ratificirala). Pri konvenciji o državljskih in političnih pravicah in osnutku konvencije o gospodarskih, socialnih in kulturnih pravicah obe preambuli ugotavljata, da posameznik ni samo upravičen uveljavljati svoje pravice, marveč da je zaradi dolžnosti do drugih posameznikov in skupnosti, kateri pripada, tudi dolžan prizadevati se za splošno uveljavljanje in spoštovanje pravic, priznanih v konvencijah. Seveda to lahko stori le tedaj, če te pravice najprej zahteva tudi za svojo osebo. Posamezniku se v sodobni družbi obenem s pravico nalaga tudi dolžnost to pravico uveljavljati, zakonodajalec pa mora to dolžnost upoštevati. To velja tudi in še posebno za pravice manjšin, ki v načrtu konvencije (člen 25 in 26) nastopajo kot pravice posameznika in pravice skupnosti manjšine.

II.

Med mednarodnopravno sprejetimi določili a. d. p. z dne 15. maja 1955, ki naj zagotovijo narodnostne pravice slovenski in hrvaški skupnosti v Avstriji, je na prvem mestu člen 7 a. d. p. Značilno pa je dejstvo, da je avstrijska zakonodaja v nasprotju z ostalimi podpisnicami te pogodbe izvedbo člena 7, ki bi moral pravice manjšine še utrditi, vzela za povod, da je splošno obvezno šolsko ureditev iz leta 1945, ureditev, ki je bila sprejeta kot rezultat antifašističnega boja proti genocidni politiki nemškega nacizma in njegovih koroških predhodnikov, likvidirala ter statuirala nemško šolo kot osnovni tip ljudske šole na južnem Koroškem, dvojezičnost pa dopustila le kot izjemno obliko pouka, ki naj se izvaja le na osebno zahtevo staršev. Podobno je bila izvedba člena 7 povod za zoženje pravic slovenskega jezika v upravi in sodstvu. V nasprotju s prvotnim načelnim tolmačenjem avstrijskega vrhovnega sodišča, da so določbe člena 7 veljavne neposredno, brez posebne zakonodaje, in da slovenski in hrvaški manjšini dajejo pravico nastopati pred upravnimi in sodnimi oblastmi na svojem področju v lastnem jeziku in to neposredno (brez tolmača), je pozneje isto sodišče menilo, da je izvedbena zakonodaja potrebna. Ne na Koroškem ne na Gradiščanskem še ni zakona o dopustnosti slovenščine pri upravnih oblasteh. Formalno izvedbo člena 7 je avstrijska zakonodaja celo izrabila za to, da je bistveno zožila dotedanje formalne in dejanske pravice slovenske in hrvaške manjšine, kar je nedvomno močno omajalo zaupanje v avstrijski pravni red. Slednje dokazuje

tudi usoda zakona o dvojezičnih krajevnih napisih iz julija 1972. — V nasprotju s Koroško ni prišlo po letu 1955 do bistvenih sprememb v položaju gradiščanskih Hrvatov, saj ni bil doslej člen 7 državne pogodbe izveden s kakim posebnim zakonom.

V celoti so bili iz materije člena 7 državne pogodbe sprejeti za Koroško naslednji zakonski in ostali ukrepi:

— prvi ukrep po podpisu državne pogodbe maja 1955 je bilo interno navodilo urada koroške deželne vlade z dne 8. avgusta 1955 k točki 3 člena 7 državne pogodbe o sprejemanju slovenskih vlog na dvojezičnem območju dvojezičnih okrajev Velikovec, Celovec-dežela, Beljak-dežela in Šmohor (navodilo, ki ga ni nihče izvajal je postalo znano šele po posredni poti z objavo v glasilu avstrijske lige za človekove pravice *Das Menschenrecht*, 1969, št. 3).

— Z odlokom prosvetnega ministra z dne 1. julija 1957 je bila ustanovljena gimnazija za Slovence v Celovcu.

— Dne 22. septembra 1958 je izdal predsednik koroškega deželnega šolskega sveta znani odlok o odjavah od dotedaj obveznega dvojezičnega pouka na južnokoroških ljudskih šolah.

— Dne 19. marca 1959 je dunajski parlament sprejel dva manjšinska zakona. Prvi je šolski zakon, ki je uzakonil odlok predsednika koroškega deželnega šolskega sveta z dne 22. septembra 1958 ter manjšinski zakon o pripustitvi slovenskega jezika kot pomožnega jezika pred sodiščem v treh sodnih okrajih južne Koroške (od dotedanjih devetih). Zakona sta tudi uzakonila zahtevo nemških nacionalistov po takoimenovanem »ugotavljanju« slovenske manjšine.

— Dne 15. decembra 1960. leta je izdalo prosvetno ministrstvo odlok o ustanovitvi slovenske nadzorne oblasti pri deželnem šolskem svetu za Koroško.

— Odredba koroškega deželnega šolskega sveta z dne 15. februarja 1965 je z dodatnim določilom k učnemu načrtu za osnovne šole dopustila ob angleščini kot alternativni fakultativni tuji jezik tudi slovenščino.

— Dne 27. septembra 1965 je izšla odredba koroškega deželnega šolskega sveta o ureditvi osnovnošolskega učnega načrta v smislu manjšinskega zakona.

— Dne 19. avgusta 1968 je izdala direkcija koroških deželnih uradov okrajnim glavarstvom Šmohor, Beljak-dežela, Celovec-dežela in Velikovec priporočilo o sprejemanju slovenskih ustnih vlog (s tolmačem); priporočilo je bilo poslano tudi agrarnim oblastem za okraja Celovec in Beljak ter vodjem deželne in gospodarske inšpekcije.

— Dne 3. septembra 1968 je koroški deželni glavar priporočil 52 južnokoroškim občinam naj upoštevajo slovenski jezik v okviru občinskih uprav.

— Dne 8. oktobra 1968 je ministrski svet na Dunaju sklenil, naj pristojni ministri opozore podrejene, da so dolžni na dvojezičnem ozemlju

sprejemati slovenske vloge; vloge se imajo prevesti na uradne stroške v nemščino. Na zahtevo prizadete stranke je odgovoru priložiti slovenski prevod. Po posredni poti objavljeni podatki (list *Kleine Zeitung*, 11. januarja 1973) kažejo, da je večina ministrstev izpolnila ta sklep, vendar je manjšina o dani možnosti izvedela le posredno, iz tiska.

— Konec leta 1970 je bil nastavljen v okviru koroške deželne vlade izvedenec za manjšinska vprašanja (dr. G. Baumann).

— Leta 1971 je bila priznana dotedaj zasebni slovenski kmetijski šoli v Podravljah pravica javnosti; država je tudi prevzela del stroškov za to šolo.

— Dne 6. julija 1972 je dunajski parlament sprejel zakon o uvedbi dvojezičnih »topografskih« napisih v 205 krajih južne Koroške.

— Konec leta 1973 so deželne šolske oblasti dovolile slovenskim šolskim sestram v Št. Jakobu v Rožu, da lahko priključijo dosedanji enoletni gospodinjski šoli še triletno strokovno šolo za ženske poklice.

— V začetku leta 1974 je začel pri uradu koroške deželne vlade z delom nov referat, imenovan urad za informacijo in posvetovanje slovenske narodnostne skupnosti na Koroškem, povezan z referatom za slovensko ljudsko prosveto. Po poročilih tiska je bil urad pridružen kulturnemu oddelku deželne vlade. Za vodjo novega urada je bil imenovan vladni svetnik dr. Pavle Apovnik, istočasni referent za slovensko ljudsko prosveto pri uradu deželne vlade. Že aprila meseca pa je novi koroški deželni glavar Leopold Wagner sistiral delokrog tega referata ter njegovo delovno območje povezal s sklepi medstrankarskih razgovorov večinskih političnih strank na Koroškem. Tako je ustanovitev referata ostala v glavnem na papirju.

O dosedanji manjšinski zakonodaji za Koroško naj opozorimo na dve očni, podani na avstrijski strani 1966 in 1970 leta. Prva je opozorilo vidnega avstrijskega pravnika dr. Felixa Ermacore, tudi večletnega zastopnika republike Avstrije v podkomisiji OZN za zaščito manjšin in preprečevanje diskriminacij in izvedenca za južnotirolsko vprašanje, da je prišlo v Avstriji zaradi prakse, ustvarjene z dolgoletnim sistemom dotakratne koalicije večinskih političnih strank (ljudske in socialistične), do cele vrste pojavov, ki so v nasprotju z ustavo. Med take pojave je naštel tudi pomanjkljivo izvajanje člena 7 državne pogodbe: »Iz teh nasprotij zvezni ustavi izhaja, da so tudi nekateri aspekti dosedanjega dela parlamenta protiustavni in sicer: ... e) neizvedba člena 7 državne pogodbe zaradi vseh mogočih nacionalističnih razlogov in sicer kot kršitev pravnega načela (*pacta sunt servanda*)« (Salzburger Nachrichten 22. marca 1966). Že omenjeno opozorilo drugega avstrijskega izvedenca dr. Veiterja pa je določnejše, saj je ob pretresu poveljne avstrijske manjšinske zakonodaje štiri leta kasneje ugotovil, da je člen 7 državne pogodbe še petnajst let po podpisu te pogodbe »ostal toliko kot neizpolnjen« (so gut wie unerfüllt geblieben«; *Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich*, Wien — Stuttgart 1970, str. XXV).

III.

Kot je znano, je bil v ozadju odprave obvezne dvojezične šole na Koroškem izključno nastop nemških koroških nacionalistov in njihovih organizacij (predvsem Kärntner Heimatdiensta). Posledica tega nastopa je bila marca 1959 sprejem šolskega zakona, ki je sankcioniral odpravo dotedanje dvojezične šolske ureditve. Od tega časa dalje dejansko uživa pravico in ugodnost osnovnega pouka v materinščini le majhen odstotek otrok s slovenskim družinskim jezikom. V celem sta najmanj dve tretjini šolarjev prikrajšani za to pravico in ugodnost in prihajajo v položaj, ki ga memorandum OZN o diskriminaciji takole označuje: »Če se otrok šola v jeziku, ki ni njegov materinski jezik, lahko to pomeni, da ni deležen ravnanja na osnovi enakopravnosti s tistimi otroki, ki se šolajo v svojem materinskem jeziku« (The main types and causes of discrimination, New York, 1949, str. 3). Poleg tega je to čisto gotovo kršenje pedagoškega načela, ki ga proglašja UNESCO: »Aksiomatično je, da je najboljšo sredstvo pouka otroka njegov materinski jezik« (UNESCO, 1953).

Po dostopnih podatkih je z odpravo obvezne dvojezične šole ter z institucijo prijavljanja k dvojezičnemu pouku izgubilo možnost šolanja tudi v materinščini v šolskem letu 1958/59 56,56 % vseh slovenskih otrok. Kasneje je ta procent še padel (v šolskem letu 1960/61 je npr. obiskovalo pouk v slovenski materinščini kakih 37,8 % slovenskih otrok). Število k dvojezičnemu pouku prijavljenih učencev do šolskega leta 1971/72 daje naslednja tabela):

Dvojezične šole in prijavljeni otroci:
(1.—3. šolska stopnja)

Šolsko leto	Okraj Smohor		Okraj Beljak-okolica		Okraj Cel.-okolica		Okraj Velikovec	
	šole	učenci	šole	učenci	šole	učenci	šole	učenci
1961/62	6	2	25	187	23	269	44	565
1962/63	6	1	25	174	23	245	44	558
1963/64	6	1	25	171	23	236	44	622
1964/65	6	—	25	189	21	249	44	607
1965/66	6	4	25	201	22	272	44	598
1966/67	6	7	25	193	22	263	44	602
1968/69	2	7	21	173	19	281	34	552
1971/72	1	4	19	204	17	324	32	577

Pri objavi statističnih rezultatov leta 1972 se je v rubriki o prijavah otrok k dvojezičnemu pouku prvič pojavila kolona, ki prikazuje število šol in učencev na četrti šolski stopnji. V šolskem letu 1971/72 je bilo na vsem Koroškem 66 šol s četrto šolsko stopnjo, kjer se je poučevalo v slo-

venščini, skupaj pa je bilo 372 učencev. Od tega je v okraju Celovec-okolica 19 šol in 66 učencev in v okraju Velikovec 32 šol z 202 učencema. Poleg tega je obiskovalo na glavnih šolah pouk slovenskega jezika nadaljnjih 376 učencev.

Ob manjšinskem šolskem zakonu se odpira dejstvo, da skrb za to, da naj starši s prijavi zagotovijo, da bodo otroci res polnoštevilno deležni pouka v materinščini, ne more biti samo stvar manjšine oziroma njenih interesnih organizacij, ampak tudi stvar državnih oblasti in organov. Iz načela, ki izhaja iz člena 19 septembrske ustave iz leta 1867, da ima pleme (manjšina) enako idealno težo kot vsako drugo (večinsko), izvira enaka dolžnost države skrbeti za enako upoštevanje jezika manjšine v pouku. Z uzakonitvijo takoimenovane »pravice staršev« je zakonodajalec formalno in dejansko zagotovil izključno nemški pouk otrokom z nemško materinščino, čeprav bi morala biti dolžnost izvršnih organov oblasti, da na osnovi zakona z enako vneto in pazljivostjo skrbe za to, da bi bila takšna pravica dejansko zagotovljena tudi otrokom s slovensko materinščino. Država bi morala na tem področju s pozitivno zakonodajo pokazati, da prisoja dejanskemu izrabljanju pravice staršev na slovenski pouk za svoje otroke pozitivno vrednost in to kot dejanju, ki ima mesto v dobri in normalni avstrijski državljski vzgoji. Država bi morala starše opozoriti, da je treba pod pravico razumeti *dolžnost* do upoštevanja svoje fiktivne narodne pripadnosti, oziroma da niso upravičeni kratiti svojim otrokom pravice do osnovne vzgoje v materinščini. S tem bi bil dan en element, da bi se postopno popravilo dosedanje stanje, ko pogoj prijavljanja deluje popolnoma očitno v smeri asimilacije manjšine. Edino s pozitivno akcijo države v smeri pospeševanja prijavljanja otrok s slovensko materinščino k slovenskemu oziroma dvojezičnemu pouku lahko država izpolnjuje svojo dolžnost kot varuh interesov vseh svojih državljanov, neglede na narodnost in se lahko izogne kršenju splošnega pravila, ki izvira iz avstrijskega sistema manjšinske zaščite in ki ga je avstrijski član Evropske komisije za človekove pravice in avstrijski predstavnik v OZN definiral takole: »Prepoved državi, da bi vodila k direktni ali indirektni asimilaciji manjšine v večino« (Ermacora: Handbuch der Grundfreiheiten und der Menschenrechte, Wien 1963, str. 535).

Posebej je opozoriti, da avstrijska stran ni s področja drugega odstavka člena 7 a. d. p. poleg manjšinskega šolskega zakona sprejela nobenih novih osnovnih zakonskih predpisov za potrebe manjšine. 25. julija 1962 sta bila sicer sprejeta dva zvezna zakona, ki sta reformirala osnovno in srednjo šolstvo in zlasti z uvedbo obveznega devetega šolskega učnega leta (politehnični tečaj) prizadela tudi manjšino, vendar se v svojih določbah nista dotikala manjšine.

Sprejetih je bilo v tem času nekaj novih predpisov oziroma deželnih zakonov, s katerimi so oblasti izvajale posamezne določbe manjšinskega šolskega zakona iz leta 1959. Najstarejše je bilo posebno *pojasnilo* deželnega šolskega sveta v šolskem letu 1960/61 o sprejemnem izpitu za prve letnike učiteljskega v Celovcu. Po obvestilu morajo dijaki, ki poznajo slo-

venski jezik in ki žele od prvega do petega letnika namesto angleščine obiskovati slovenščino kot obvezni jezik in si pridobiti kvalifikacijo za pouk na dvojezičnih šolah, napraviti izpit ustno in pisмено iz slovenščine. V ta namen morajo že pri prijavi k sprejemnemu izpitu predložiti potrdilo staršev, da se s tem strinjajo (Verordnungsblatt für das Schulwesen in Kärnten, 1960, str. 22).

15. decembra 1960 je zvezno prosvetno ministrstvo odobrilo na predlog deželnega šolskega sveta za Koroško ustanovitev šolske nadzorne oblasti za slovenski pouk pri deželnem šolskem svetu za Koroško v smislu člena 31 manjšinskega šolskega zakona za Koroško (Verordnungsblatt, 1961, str. 1).

Na pobudo slovenskih organizacij na Koroškem je zvezno prosvetno ministrstvo dne 10. junija 1963 sporočilo, da je na glasbeno-pedagoški gimnaziji v Celovcu slovenščina bila sprejeta kot relativno obvezni predmet v učni načrt in sicer kot eden živih tujih jezikov.

V izvajanju paragrafov 8, 14 in 17 novega zveznega zakona o šolskem nadzorstvu iz leta 1962 je koroški deželni zbor 18. decembra 1963 sprejel deželni zakon o deželnem šolskem svetu in okrajnih šolskih svetih (Landes-Schulaufsichtsgesetz). V smislu določb zveznega zakona deli tudi deželni zbor člane šolskega sveta in pa okrajnih šolskih svetov v dve kategoriji: v člane z odločujočo glasovalno pravico in v člane s posvetovalnim glasom. Zakon predvideva tudi predstavnike manjšine v deželnem oziroma v okrajnih šolskih svetih, vendar jih uvršča med tiste, ki imajo zgolj posvetovalno pravico. Čeprav zvezni zakon ne predvideva, da bi člane z odločujočo glasovalno pravico bilo treba izbrati samo po strankarski pripadnosti in v sorazmerju z zastopanostjo posamezne stranke v deželnem zboru, je deželni šolski zakon ta mesta v deželnem in v okrajnih šolskih svetih pridržal le strankam, ki so zastopane v deželnem zboru. Ker koroški Slovenci nimajo nikakega na samostojni listi izvoljenega deželnega poslanca, tudi ne morejo imeti v deželnem šolskem svetu svojega predstavnika z odločujočo glasovalno pravico. Predstavništvo manjšine v šolskih svetih je po deželnem zakonu izenačeno s predstavništvom obeh cerkva, katoliške in evangelske, poleg tega pa še s predstavniki zbornice za delavce in nameščence, zbornice za trgovino in industrijo, zbornice za kmetijstvo in gozdarstvo in pa zbornice za kmetijske delavce. Medtem ko naštetih cerkvi in pa interesne organizacije same določajo, kdo jih bo predstavljal v deželnem šolskem svetu, je slovenska manjšina postavljena v slabši položaj, saj njenega predstavnika ne imenujejo manjšinske organizacije same, ampak ga izbere in imenuje kar deželna vlada. Deželna vlada pri tem ni formalno vezana na noben predlog. Isto velja tudi za predstavnike slovenske manjšine v okrajnih šolskih svetih. To pomeni, da je v tem primeru vlogo pravnega predstavnika slovenske manjšine na Koroškem formalno in faktično prevzela koroška deželna vlada, s čimer je ustvarjen pomemben precedenčni primer v problematiki pravnega predstavništva manjšine. F. Ermacora, ki je doslej o tej problematiki najtemeljiteje pisal, ugotavlja, da manjšinska zaščitna zakonodaja na Koro-

škem ne prizadeva le posameznih pripadnikov manjšine, ampak tudi skupnost manjšine, ki pa doslej pravno še ni bila konstituirana kot interesna skupnost. Med različnimi možnostmi je predvidel tudi to, da vlogo pravnega predstavnika manjšine kot celote prevzame deželna ali celo zvezna vlada (Handbuch, str. 547—548, 550).

15. februarja 1965 je koroški deželni šolski svet izdal odlok, ki ga formalno sicer ni šteti med ukrepe s področja manjšinske zaščite, ki pa dejansko vendarle posredno zadeva položaj manjšine. Gre namreč za določilo po katerem je bilo glede učnega načrta koroških glavnih šol določeno, da je v glavnih šolah, ki leže na območju veljavnosti koroškega manjšinskega šolskega zakona iz leta 1959, mogoče namesto predpisanega tujega jezika (angleščine) izbrati kot relativno obvezen predmet tudi slovenščino. Odlok izrecno omenja, da s tem niso prizadete določbe manjšinskega šolskega zakona iz leta 1959 glede glavnih šol, za katere je potrebna posebna prijava v smislu manjšinskega šolskega zakona. Po novem predpisu pa se je slovenskim otrokom odprla možnost, da dobe vsaj minimalni pouk materinščine, čeprav pod naslovom tujega živega jezika. Kolikor je znano, je to možnost uporabilo precej učencev, obenem pa se s tem ne izpostavljajo pritisku nemško nacionalnih krogov kot je to v primeru tistih učencev, ki so k slovenskemu pouku prijavljeni po določbah manjšinskega šolskega zakona. Po sporazumu deželnega šolskega sveta z deželno vlado je bilo sklenjeno, da se pouk slovenščine za tiste učence, ki so si ga izbrali kot relativno obvezni predmet namesto angleščine, izvaja skupaj s poukom slovenščine za tiste učence, ki so k slovenskemu pouku priglasi po manjšinskem šolskem zakonu. Nastaja vprašanje, ali s tem ne nastaja škoda za učence, ki so k slovenskemu pouku priglasi po manjšinskem zakonu, saj so to učenci ki so že vsa leta doslej bili deležni dvojezičnega pouka, medtem ko so učenci, ki imajo slovenščino kot alternativni obvezni predmet namesto angleščine kot tujega jezika, formalno obravnavani kot začetniki v tujem jeziku in bi potem slovenski jezik tudi oni morali začeti od osnove.

Deželni šolski svet je 27. septembra 1965 izdal odlok, ki določa začasni urnik oziroma predmetnik za dvojezične šole v smislu manjšinskega šolskega zakona. Urnik oziroma predmetnik je bil uveljavljen že v šolskem letu 1965/66. Dotlej namreč za dvojezične oddelke na južnokoroških osnovnih šolah sploh ni bilo nobenega veljavnega urnika in so učitelji postopali po svojih preudarkih. 24. maja 1966 je sledila posebna uredba avstrijskega prosvetnega ministrstva, ki je zajela učne načrte za manjšinsko šolstvo na Koroškem in Gradiščanskem.

Odlok deželnega šolskega sveta o izvajanju zakona o obvezni šoli (Bundesgesetzblatt št. 241/62), objavljen 27. junija 1966 v Verordnungsblattu koroškega deželnega šolskega sveta, na manjšinskem področju priporoča prijavo učenca k dvojezičnemu pouku že pri vpisu in ne šele pri vstopu v ljudsko šolo. Odlok nadalje poudarja, da manjšinski šolski zakon za Koroško ne predvideva nobene posebne šole (šolske razrede, šolske oddelke) za učence, prijavljene k dvojezičnemu pouku.

Z uredbo z dne 27. decembra 1966 je koroški deželni šolski svet izdal dodatno določilo k učnemu načrtu za privatno slovensko gospodinjstvo šolo v Št. Jakobu v Rožu. Uredba je izšla v Verordnungsblattu dne 31. marca 1967. V isti številki je objavljeno še tolmačenje deželnega šolskega sveta o vpisih slovenščine kot učnega predmeta na ustreznih spričevalih. Po tolmačenju je treba slovenščino posebej vnesti v spričevala, v nekaterih primerih namesto angleščine (ob prečrtanju rubrike Lebende Fremdsprache: Englisch).

18. novembra 1971 so izšli začasni predpisi za polaganje zrelostnega izpita na gimnaziji za Slovence v Celovcu; nanašajo se predvsem na vlogo slovenščine pri tem izpitu.

Koroški deželni šolski svet je 23. junija 1972 sprejel smernice o delu na splošno izobraževalnih obveznih šolah v šolskem letu 1972/73. Po teh smernicah se za k dvojezičnemu pouku prijavljene učence na ljudskih in glavnih šolah, oziroma za tiste učence, ki imajo slovenščino kot alternativni drugi jezik, mora sorazmerno upoštevati slovenski jezik. Dalje je treba posvečati potrebno pozornost na vseh stopnjah vzgojnim in učnim nalogam iz slovenščine.

Iz šolskega področja je treba opozoriti še na prizadevanja, po katerih naj bi se omejila z zakonom predpisana usposobljenost za pouk slovenskega jezika za ravnatelje tistih južnokoroških šol na katerih trenutno ni prijavljencev k dvojezičnemu pouku. V celoti gre pri tem koroškem predlogu vladi za zahtevo, ki bi še bolj utesnila obstoječe dvojezično šolstvo na območju južne Koroške (prvič je bila zahteva postavljena leta 1969) in ki so jo podprle vse vodilne koroške politične strukture (vključno deželni glavar). V nasprotju s koroškimi pobudniki pa je marca 1972 doživel koroški predlog začasno zavrnitev prosvetnega ministrstva in to v tem smislu, da se tak predlog »po obstoječih okoliščinah« ne more zagovarjati.

IV.

Drugo obsežno področje člena 7 se nanaša na enakopravnost slovenskega jezika na Koroškem. V mislih imamo določilo, po katerem je v upravnih in sodnih okrajih Koroške, Gradišćanske in Štajerske s slovenskim, hrvaškim ali mešanim prebivalstvom slovenski in hrvaški jezik dopuščen kot uradni jezik dodatno k nemškemu. Tako kot na šolskem področju je avstrijska izvedbena zakonodaja služila tudi pri uveljavljanju tega določila za zožitev pravic slovenske skupnosti. Znano je, da so s tem zakonom izgubili pripadniki manjšine možnost nastopanja (s tolmačem) v materinščini v šestih (od dotedaj devetih) sodnih okrajev. Z zakonom, sprejetim marca 1959 je bila uporaba slovenskega jezika pred sodišči omejena le na tri sodne okraje: Pliberk, Železna Kapla in Borovlje. Za morebitno razširitev veljavnosti zakona pa je zakonodajalec tako kot na šolskem področju predvidel posebno »ugotavljanje« slovenske manjšine. Poleg tega sodna praksa v naštetih sodnih okrajih le izjemoma upošteva

slovenščino in to le kot pomožni jezik (s tolmačem) na posebno zahtevo prizadete stranke. Odprto je tudi vprašanje stroškov za razširitev postopka s prevajanjem (kolikor je znano skušajo povečane stroške prevaliti na slovensko stranko). V celoti gre pri zakonu o upoštevanju slovenščine pred sodišči za ukrep, ki po avstrijskih interpretacijah celotnostno izpolnjuje zadevno določilo člena 7, dejansko pa zakon predstavlja izraziti diskriminacijski ukrep, s katerim se ne le uvaja »ugotavljanje« manjšine, ampak tudi bistveno omejuje njene pravice pri uveljavljanju slovenskega jezika pred sodišči. Sodišča večkrat celo nočejo zagotoviti slovenski stranki nastopa v materinščini in to z utemeljevanjem, da prizadeti obvlada nemški jezik, kot da pri uveljavljanju pravice nastopati v materinščini ne bi bila to elementarna pravica pripadnika slovenske skupnosti, podkrepljena z mednarodnimi obvezami druge avstrijske republike!

Da bi dosegla priznanje pravic slovenskega jezika tudi v odpravljenih šestih sodnih okrajih, je Zveza slovenskih organizacij na Koroškem napravila v primeru koroškega Slovenca Boštjana Izopa, ki so mu sodne inštanice onemogočile nastop v slovenskem jeziku pred okrajnim sodiščem v Rožeku, leta 1960 pritožbo na Evropski svet v Strassburgu. Po daljši obravnavi pred tem evropskim forumom je bila Izopova pritožba iz formalnih vzrokov sicer zavržena, vendar je bila pozitivna v toliko, da je v svoji utemeljitvi razsodbe evropsko sodišče več ali manj priznalo upravičenost zahteve manjšine, da mora veljati slovenščina pri vseh sodiščih na področju, kjer živi slovensko prebivalstvo.

Poleg tega je pred razpravo o južnotirolskem vprašanju pred Združenimi narodi (to je avstrijski tisk javno priznal) avstrijska vlada 20. septembra 1960 obravnavala osnutek zakona o slovenščini kot uradnem jeziku pri koroških upravnih oblasteh in ga sklenila predlagati parlamentu v odobritev. Po osnutku bi bila slovenščina v občevanju med prebivalstvom in uradi dopuščena pri vseh državnih, deželnih in občinskih upravnih uradih ter socialnih ustanovah določenega ozemlja oziroma pri tistih, ki so pristojne za to ozemlje. Vse pismene vloge bi bile po tem zakonu lahko napisane v slovenščini in bi bile prevedene v nemščino na uradne stroške. Tudi ustne izjave bi bilo treba po tem zakonu protokolirati v slovenskem jeziku, pri razpravah pa bi moral prevajati pristojni uradnik ali posebej določeni tolmač. Uradni odgovori na vloge, pisane v slovenščini, bi morali biti opremljeni s prevodom v slovenskem jeziku, prepisi osebnih dokumentov pa bi bili na zahtevo stranke izstavljeni v slovenščini, medtem ko bi šolska spričevala vsebovala na željo posameznika poleg nemškega besedila tudi delni prevod v slovenski jezik. Izrecno je bilo poudarjeno, da gre pri slovenščini le za dodatni uradni jezik, medtem ko se vsi akti poslovanja opravljajo v nemščini. Iz celotnega osnutka je videti, da bi slovenski jezik po nakazanem zakonu ne imel značaja enakopravnega uradnega jezika, ampak le pomožnega jezika; predvsem pa tudi ta zakon — kot že zakon o uporabi slovenščine pred sodišči — ne bi zagotavljal direktnega stika slovenske stranke z upravno oblastjo, ampak bi predvideval le institucijo tolmača. Kar se tiče teritorialne veljavnosti

zakona, je bilo že pri šolskem ter sodnem zakonu v načelu predvideno, da se bo teritorialna veljavnost zakona ravnala po rezultatih ugotavljanja manjšine, ki ga bo treba izvesti. Začasno pa naj bi zakon veljal na tistem območju, kjer so delovale dvojezične šole v začetku šolskega leta 1958/59, torej na tistem območju, na katerem provizorično velja tudi sedanji manjšinski šolski zakon. V primerjavi s sedanjim veljavnim zakonom o slovenščini na sodiščih, ki za provizorično območje veljavnosti ne jemlje ozemlja dvojezičnih šol, ampak našteje le tri sodne okraje od devetih, ki prihajajo v poštev, je bil seveda osnutek o slovenščini pri upravnih oblasteh veliko ugodnejši. Ravno to pa je bilo poglobitna točka, ki so jo napadali nemško nacionalistični krogi in spričo katerih je potem osnutek tudi obtičal.

Pač pa je vlada kanclerja dr. Klause (član ljudske stranke) pripravila 1967. leta nov zakonski osnutek o uporabi slovenščine pred zadevnimi upravnimi oblastmi. Osnutek je obsegal dvanajst členov, ki bi določili območje njegove veljavnosti, se dotikali vodenja personalnih knjig, uporabe slovenščine pri razpravah pa tudi vprašanja dvojezičnih topografskih napisov. O vprašanju teritorialne veljavnosti je prvi člen osnutka določal: »Določila . . . tega zveznega zakona veljajo za občinske urade, ki imajo svoj sedež v eni občin političnih okrajev Šmohor, Celovec-dežela, Beljak-dežela ali Velikovec in se imajo uporabiti pod naslednjimi pogoji: na zahtevo tretjine članov občinskega sveta kake občine . . . je treba izvesti referendum. Če najmanj tretjina oddanih glasov zahteva uporabo določb tega zveznega zakona v dotični občini, potem mora deželni glavar ta rezultat ugotoviti z razglasom«. V kolikor bi bil po takem postopku zakon uveljavljen v tretjini občin prizadetega političnega okraja, potem bi veljala njegova določila tudi za pristojne osrednje in deželne organe s sedežem v eni občin takega okraja. Člen drugi Klausovega osnutka je določal, da je treba pri predložitvi slovenske vloge prizadetemu uradu vlogo »takoј prevesti ali pustiti prevesti«. Pri vrnitvi bi moral biti vlogi priložen prevod v nemškem jeziku. Osnutek je predvideval uporabo slovenščine pri ustnih razpravah in zaslišanjih, v kolikor pa bi nastopal pri tem pooblaščenec, bi moral imeti pismeno pooblastilo. Po točki osem Klausovega osnutka bi se morale personalne (matične) knjige še nadalje voditi v nemščini.

Posebno zanimiv je bil enajsti člen osnutka. Celovška *Kleine Zeitung* (23. maja 1967, št. 107) ga je povzela takole: »Označbe in napise topografske narave, v kolikor so po zakonu predpisani, je napisati oziroma nadomestiti v občinah, v katerih veljajo določila tega zveznega zakona v nemščini in dodatno s slovenskimi oznakami, običajnimi v času, ko je pričela veljati državna pogodba o vzpostavitvi neodvisne in demokratične Avstrije . . . Razlike v stopnji in velikosti črk niso dopustne«.

Kot vidimo se je osnutek omejeval izključno na materijo tistega dela člena 7 državne pogodbe, ki zagotavlja enakopravnost slovenščine ter uvedbo dvojezičnih topografskih napisov v sodnih in upravnih okrajih južne Koroške s slovenskim in mešanim prebivalstvom. In v kolikšni meri

je Klausov osnutek ustrezal določilom državne pogodbe? Predvsem je v nasprotju s to pogodbo zavračal neposredno uveljavitev predvidenih določil na vsem slovenskem in jezikovno mešanem območju Koroške. Izvedba zakona naj bi bila posredna in pogojena s posebnim dvostopenjskim glasovanjem. V nasprotju z demokratičnim pristopom reševanja manjšinskega vprašanja naj bi o njegovi uveljavitvi odločalo predvsem strankarsko razmerje v posameznih občinskih svetih zastopanih političnih strank, osveščenost posameznih političnih mandatarjev ter odnos posameznih političnih strank do slovenskega vprašanja. Poleg tega je osnutek uvažal princip posebnega kvalificiranega minimuma najprej tretjine glasovalcev posamezne občine (minimum bi tako znašal nad 30 %) kot pogoja uveljavitve novega zakona, poleg tega pa bi imelo tako glasovanje značaj plebiscitnega odločanja z vsemi posledicami vred, saj je vprašljivo, če bi se po izkušnjah preteklosti mogli upravičenci nepristransko izjaviti v korist manjšine (to bi veljalo tudi za Slovence!), tako da bi tudi iz tega zornega kota vodil zakon k diskriminaciji manjšine. Dalje bi izvedba zakona uvažala pravno negotovost, saj bi utegnili drugačna sestava občinskega sveta voditi do drugačnih sklepov, se pravi, do odprave enakopravnosti slovenskega jezika, in dvojezičnih topografskih napisov (kjer bi bili ti eventualno uveljavljeni).

V celoti pa je osnutek ovračal dejstvo, da je bil podpisnicam avstrijske državne pogodbe, torej tudi Avstriji, v času pogovorov za njeno sklenitev znan obseg slovenskega in jezikovno mešanega ozemlja, definiran z območjem obveznega dvojezičnega šolstva. Osnutek Klausovega zakona dokazuje, da je bil obseg tega območja znan predlagatelju zakona tudi po odpravi obvezne dvojezične šole, čeprav tega dejstva predlagatelj ni upošteval ter skušal v nadomestilo za »ugotavljanje« Slovencev uvesti plebiscitno glasovanje. Pa tudi v tem primeru bi bila slovenščina v izglasovanih občinah le pomožni jezik.

Tako kot predhodni zakonski osnutek je tudi ta ostal na papirju. Pač je iz problematike slovenskega jezika kot dodatnega uradnega jezika izšlo leta 1968 že omenjeno priporočilo direktije koroških deželnih uradov južnokoroškim okrajnim glavarstvom o sprejemanju slovenskih ustnih vlog s tolmačem. Sem spada tudi priporočilo koroškega deželnega glavarja 52 južnokoroškim občinam, naj upoštevajo slovenščino v okviru občinskih uprav. Tako vidimo da sta iz obravnavane materije izšli v koroškem okviru le dve priporočili, ki dejansko ne obvezujeta nikogar. Značilno je tudi, da je zanj javnost izvedela le po posredni poti. V avstrijskem zveznem merilu pa je bil 8. oktobra 1968 sprejet sklep dunajskega ministrskega sveta po katerem naj pristojni ministri opozore podrejene na dolžnost sprejemanja slovenskih vlog, jih prevesti na uradne stroške na nemški jezik ter na zahtevo prizadete stranke priložiti slovenski prevod. Pregled izpolnjevanja tega naročila, ki ga je pripravil dr. Theodor Veiter (Kleine Zeitung, 11. januarja 1973) kaže, da je večina ministrstev izpolnila naročilo, vendar pa je bilo tudi to internega značaja, tako da je manjšina zanj izvedela le posredno in deloma šele z objavo dr. Veitra. Tako ni

čudno da so se po Veitrovih podatkih le posamezni Slovenci lahko poslužili nakazane pravice, ki jim jo lahko pristojni kadarkoli odvzamejo. Omeniti je še, da je bila spomladi 1972 na razgovorih med predstavniki urada avstrijskega kanclerja in prizadetih ministrstev na eni ter predstavniki Koroške (brez manjšine!) na drugi strani dana sugestija, po kateri naj bi nakazana interna navodila koroških oblasti iz leta 1968 spremenili v poseben normativni akt, ki bi ga izdala dunajska vlada v obliki uredbe. Vzporedno s tem so govorili še o problematiki predvidene reorganizacije koroškega sodstva s spremembo dosedanjih mej koroških sodnih okrajev ter v tem okviru o mestu slovenskega jezika. Več o tem tisk ni poročal, pač pa je bila že pred časom objavljena vest, da se območja južnokoroških sodnih okrajev ne bodo spreminjala. — Ob nakazani problematiki je omeniti, da je na sedežih južnokoroških okrajnih glavarstev poseben uradnik zadolžen uradovati s prizadetimi v slovenščini.

V.

Tretji manjšinski zakon, ki je bil sprejet za koroške Slovence, je zakon o dvojezičnih topografskih napisih z dne 6. julija 1972. Iz predgovodine tega zakona smo že omenili Klausov načrt. Znano je tudi, da je bil 27. 6. 1967 v uradu zveznega kanclerja sestanek namenjen temu vprašanju, na katerem so koroški predstavniki izjavili, da bi bila sploh najboljša rešitev opustitev tega vprašanja. Vzrok: vprašanje dvojezičnih topografskih napisov je »prevroče železo«. Stvar se je znova premaknila kot posledica slovenske reakcije na velikonemško pobarvano praznovanje petdesetletnice koroškega prebiscita leta 1970 (v mislih imamo znane napisne akcije, med katerimi so bile dodane izključno nemškimi krajevnimi napisom tudi slovenske oznake). Vse kaže, da so se pričeli socialisti kot sedaj vladajoča stranka ukvarjati z novim zakonom o dvojezičnih krajevnih napisih v drugi polovici leta 1971, sama vest o novem zakonu pa je prišla v javnost marca 1972. Ob tem je tisk poročal, da je koroška deželna vlada pripravila zadevni zakonski osnutek. Dodajal je tudi, da se je deželni glavar o tem vprašanju razgovarjal s kanclerjem Kreiskim, prosvetnim ministrom Sinowatzem in zastopnikom zunanjega ministra dr. Wodakom. Kreisky je po teh vesteh odobril načrt koroške deželne vlade, po katerem naj bi se uveljavili dvojezični krajevni napisi le na omejenem delu južne Koroške in še tu le po posameznih krajih in ne po večjih upravnih enotah. Pristal je tudi na uvedbo 20 % minimalni delež jezikovno slovenskega prebivalstva v posameznem kraju kot pogoja uveljavitve novega zakona; to določilo je označil za »primerno«. Tisk je še poročal, da bodo po novem zakonu prišteti k manjšini le tisti Korošci, ki so bili pri ljudskem štetju 1961 vpisani v eno od jezikovnih kategorij s »slowenisch«, kar pomeni, da so sestavljalci zakonskega osnutka odšteli od manjšine vse v »vindišarske« jezikovne kategorije vpisane južne Korošce. S tem so tudi pristali na politično diskriminacijsko tezo nemških

nacionalistov, po kateri se deli slovensko prebivalstvo Koroške na dve (po možnosti etnični) skupini: na Slovence in na »Windische«. Tisti del slovenskega prebivalstva, ki se podreja nemško nacionalnemu vplivu in ne vztraja na nacionalni enakopravnosti štejejo za »Windische«, slovenski značaj pa dopuščajo le drugemu delu slovenskega prebivalstva, ki se za tako enakopravnost aktivno prizadeva. Medtem ko je bila v prvi avstrijski republiki taka delitev slovenskega življa teza nemških nacionalistov in njihovih organizacij, je dobila na Koroškem domovinsko pravico šele z nacizmom in kot je videti je to nacistično pridobitev prevzela tudi druga avstrijska republika (decembra 1972 je koroški tisk označil odpis »vindišarskih« jezikovnih kategorij od jezikovno slovenskega življa Koroške za »koncesijo tistim nemško-koroškim skupinam, ki imajo ‚windisch‘ za jezik, različen od slovenščine in ki potrjujejo obstoj vindišarske narodnostne skupine« (Kleine Zeitung, 20. decembra 1972) ter s tem nakazal popuščanje koroških vladnih krogov koroškemu nemškemu nacionalizmu.

Da bi se še bolj zožile pravice manjšine, so se sestavljalci zakonskega osnutka poslužili jezikovnih podatkov štetja 1961, se pravi tistega štetja, pri katerem so do tega časa po drugi svetovni vojni naštel najmanj jezikovno slovenskega življa Koroške.

Načelno izhodišče koroškega predloga je bila trditev, sloneča na podatkih štetja 1961, da manjšina ne naseljuje »zaključenega naselitvenega območja« in da tudi krajevno obstojajo močne (pač narodnostne in jezikovne) »diferenciacije«. Na politično ozadje takega postopka je oktobra 1972 pokazal deželni glavar Hans Sima v deželnem zboru. Sporočil je, da je imel 26. januarja 1972 razgovor s predstavniki Kärntner Heimatdiensta, katerim je zagotovil, da novi zakon ne bo uveljavljen po teritorialnem principu, prav tako pa bo izločena jezikovna kategorija »windisch« kot občevelni jezik in kot se je kmalu pokazalo s tem odšteta od manjšine! Sima je še dejal, da bodo z zakonom »enkrat za vselej« odstranjene s sveta prenapete slovenske zahteve ter gesla, kot je geslo o Slovenski Koroški. Kot je videti, je zakonski osnutek, ki je bil julija 1972 tudi zakonsko uveljavljen v nasprotju z a. d. p., pristajal na večino zahtev nemških koroških nacionalistov; izjema je bila pravzaprav odklonitev ugotavljanja manjšine, ki pa so ga to pot zamenjali jezikovni podatki štetja leta 1961!

Drugega maja 1972 je Sima predložil deželni vladi dokumentacijo o problematiki dvojezičnih topografskih napisov. Med drugim je dokumentacija opozarjala, da v času prve avstrijske republike niso bili sprejeti nobeni ustrezni ukrepi namenjeni manjšinskemu varstvu na Koroškem. Ob vprašanjih novega zakona pa je med drugim nakazal, da so se po petdesetletnici koroškega plebiscita skalili tudi dobrososedski odnosi s SR Slovenijo, katere predstavniki so pogosto uradno ter neuradno zahtevali ureditev tega vprašanja. To in pa strah, da ne bi trpel ugled Avstrije zaradi očitnega (v izvirniku »eklatantnega«) neizpolnjevanja državne pogodbe sta privedla do reševanja tega vprašanja. Poleg tega je avstrijska vladna stran ob sprejemanju zakona in še kasneje poudarjala, da je bilo s sprejetjem zakona o dvojezičnih krajevnih napisih izpolnjeno še zadnje

odprto določilo člena 7 a. d. p. Bolj določen pa je bil zunanji minister dr. Kirchschräger, ki je izjavil da predstavlja zakon »kompromis«, pri tem pa seveda ni omenil, da je bil sklenjen ta kompromis mimo manjšine.

Nadaljnje pogajanje po uzakonitvi zakonskega osnutka o dvojezičnih krajevnih (po zakonu »topografskih«) napisih je znano. Konec septembra so pričele oblasti postavljati dvojezične krajevne napise v 205 raztresenih krajih južne Koroške. Sledil je izbruh nemškega nacionalizma, spremljan z odstranjevanjem dvojezičnih krajevnih napisov, tako da danes ni kljub veljavnemu zakonu na Koroškem nobenega dvojezičnega napisa več. Znano je tudi, da so oblasti ustavile kazenske pregonne proti uničevalcem dvojezičnih napisov ter s tem kapitulirale pred nacionalistično ulico oz. Kärntner Heimatdienstom. Konec oktobra je na interpelacijo predstavnikov obeh avstrijskih meščanskih strank, ljudske in svobodnjaške, kancler Kreisky med drugim nakazal možnost noveliranja julija sprejetega zakona. Čez nekaj dni pa je sporočil, da bodo nove dvojezične krajevne table opremljene z avstrijskimi in koroškimi barvami, da bo tako tudi navzven vidno, da leže dvojezični kraji Koroške v Avstriji in ne morda v kaki drugi državi. Meščanski tabor je v tem času znova postavil zahtevo po »ugotavljanju« manjšine, ki naj bi se po predlogu ljudske stranske izvedlo v modificirani obliki zakonskega načrta iz leta 1967.

Kot je znano, je Kreisky popustil zahtevi meščanskega tabora po spremembi zakona o dvojezičnih krajevnih napisih. V ta namen je bila sestavljena posebna komisija, sestavljena iz predstavnikov vlade ter političnih strank, iz ekspertov, južnokoroških županov in predstavnikov manjšine. Znano pa je, da se predstavniki manjšine dela komisije ne udeležujejo, saj je vanjo vključen tudi predstavnik »Bunda ter Kärntner Windischen« in podpredsednik Kärntner Heimatdienst dr. Valentin Einspieler (formalno kot zastopnik ljudske stranke). Komisija in njeni organi so se do danes večkrat sestali. Vprašanja, o katerih člani komisije razpravljajo so: kaj je manjšina, kaj je to dvojezično ozemlje, kaj je treba razumeti pod upravnimi in sodnimi okraji zajetimi v a. d. p. in podobno. Po pisanju Teodorja Veiterja, tudi člana komisije, so izvedenci v komisiji enotni v mnenju, da lahko veljajo v duhu državne pogodbe kot najmanjše območje veljavnost manjšinske zakonodaje, namesto v državni pogodbi jasno nakananih okrajev tudi občine. Poročila o delu komisije kažejo, kot da Avstrijem sploh ni bilo znano, kaj so podpisali z državno pogodbo, čeprav je njihov zunanji minister še leta 1953 (se pravi v času, ko je bil člen 7 a. d. p. že štiri leta do kraja formuliran) izjavil, da je Avstrija sodelovala pri dokončni formulaciji vseh določil tega člena ter dajala pristanek nanje. Značilno je, da skuša tudi Kreiskijeva komisija uveljaviti kvalificirano minimalno število pripadnikov manjšine kot pogoj manjšinske zakonodaje (20% delež za območja občin, 10% za sodne okraje in 5% za območja jezikovno mešanih političnih okrajev — *Kleine Zeitung* 26. maja 1973); pri čemer še ni soglasja glede morebitnega »ugotavljanja« manjšine ali uporabe jezikovnih podatkov posameznih ljudskih štetij (1951, 1961, 1971 ali kombinacije jezikovnih podatkov teh štetij).

VI.

Z nakazano manjšinsko zakonodajo je najtesneje povezana zahteva po ugotavljanju manjšine. Pravno analizo zahteve po »ugotavljanju« je podal dr. Janko Pleterski v razpravi Manjšinska zakonodaja na Koroškem po drugi svetovni vojni, Razprave in gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja, št. 2/1960 in to ob analizi manjšinskega šolskega zakona za Koroško in zakona o slovenščini kot uradnem jeziku pred sodišči (oba zakona sta iz leta 1959). Na tem mestu se tako omejujemo na nekaj osrednjih opozoril.

Po obeh zakonih naj bi prišlo do izvedbene zakonodaje za »ugotavljanje« manjšine do 30. julija 1960. Iz tega časa je znan osnutek zakona namenjenega »ugotavljanju«, ki ga je izdelalo avstrijsko notranje ministrstvo. Po povzetku, znanem v verziji avstrijske tiskovne agencije APA, bi po zakonskem osnutku veljali za Slovence le tisti Korošci, ki bi se za takšne prijavili. Ugotovitev števila manjšine bi se po tem osnutku izvedla po postopku, ki bi se naslanjal na volivni red za zvezni avstrijski parlament. Namesto glasovalnic za politično stranko bi upravičenci dobili glasovalnico, na kateri naj bi odgovorili na edino vprašanje: »Ali ste pripadnik slovenske manjšine?«; na to vprašanje naj bi odgovorili z »da« ali »ne«.

Avstrijska zvezna vlada je zatem 20. septembra 1960 razpravljala o nakazanem osnutku in sklenila, da je treba to vprašanje rešiti skupaj s predvidenim splošnim ljudskim štetjem v začetku leta 1961, tako da bi rezultat štetja glede jezikovne pripadnosti prebivalstva vzela kot osnovo za ugotovitev številčne moči in teritorialne razprostranjenosti slovenske manjšine na Koroškem. Videti je, da je še pred izvedbo tega štetja vlada nameravala v tem smislu predlagati parlamentu zadevni zakonski sklep, ki bi bil formalno potreben, če bi hoteli ljudskemu štetju prisoditi tako veljavo, saj zakon o ljudskih štetjih določa, da imajo podatki štetja le statistične namene in da iz njega ni mogoče izvajati nobenih zakonskih posledic. — Kot smo videli, se zakonodajalec 1972 leta tega zakonskega določila ni držal! — Dejansko pa do podobnega zakonskega predloga ni prišlo in je štetje 1961 bilo izvedeno po običajnem zakonskem predpisu, ne bi bilo povezano z namenom ugotavljanja manjšine.

Dostopna dokumentacija kaže, da je bila od tega časa dalje zadeva z ugotavljanjem manjšine s strani avstrijske zvezne vlade de facto odstranjena z dnevnega reda, neglede na to pa je videti, da je avstrijska vlada še nadalje mislila na uporabo jezikovnih podatkov štetja 1961 kot na podlago za ugotovitev manjšine. Predvsem pa je ves čas po letu 1959 postavljala zahtevo po ugotavljanju manjšine, tudi z iniciativami v dunajskem parlamentu, svobodnjaška stranka (FPÖ). Istočasno je bila to zahteva Kärntner Heimatdiensta. V zadnjem času so slovenski nasprotniki še posebej zaostрили zahtevo po »ugotavljanju« po sprejemu zakona o dvojezičnih krajevnih napisih. Kärntner Heimatdienstu in FPÖ se je sedaj dokončno pridružila tudi ljudska stranka.

Oktoberja 1972 so koroški nemški nacionalisti zanesli nakazano zahtevo s posebno podpisno akcijo tudi na cesto, da bi tako izsilili sprejem zakona o ugotavljanju Slovencev. Po znanih podatkih je bilo zbrano na Koroškem 80 000 podpisov, sedaj pa se je akcija prenesla tudi na ostalo območje Avstrije in njeni pobudniki upajo, da bodo zbrali kakih 200 000 podpisov, kolikor jih za podobne akcije predvideva avstrijska zakonodaja. V ta namen je bil sestavljen poseben »nadstrankarski« odbor, sestavljen iz predstavnikov Heimatdiensta in obeh mešanih strank, ki naj bi vodil popisno akcijo, imenovano »referendum« (Volksbegehren). — V zadnjem času pristaja na izvedbo »ugotavljanja« manjšine tudi avstrijska socialistična stranka Avstrije.

Kot vidimo gre pri »ugotavljanju« manjšine za uzakonitev izključno subjektivnega principa pripadnosti k določeni narodnosti. V avstrijskem primeru naj bi to veljalo izključno za manjšine, medtem ko avstrijska praksa uvaža za »folksdojčerje« popolnoma drugačno merilo. Po avstrijskih zakonskih določilih se tako štejejo za folksdojčerje osebe nemške jezikovne pripadnosti; tako velja zanje izključno jezik kot objektivni znak nemške jezikovne pripadnosti (Bundesgesetzblatt št. 70/1951; 166, 167, 171, 172 in 209/1952 ter 142/1954).

Določba četrtega odstavka člena 7 a. d. p., ki zagotavlja, da so avstrijski državljani slovenske manjšine na Koroškem udeleženi pri kulturnih, upravnih in sodnih ustanovah z enakimi pogoji kot drugi avstrijski državljani, ni bila ves čas po letu 1955 urejena z nobenim zakonskim in dejanskim ukrepom. Vendar obdelava tega področja ni izgubila aktualnosti in to posebej še, ker je avstrijska pravna literatura v tolmačenju tega odstavka pozitivno evoluirala. Opozorimo, da so že Erläuternde Bemerkungen zum Staatsvertrag avstrijske vlade z dne 21. maja 1955 ugotovile, da gre ta določba čez okvir dotedanjih predpisov (o enakosti državljanov). F. Ermacora je sicer 1957. leta takšno tolmačenje zanimal in trdil, da ima ta določba izključno deklarativni značaj, vendarle že leta 1963 zavzel drugačno stališče, po katerem odstavek 4 člena 7 a. d. p. občutno povečuje obveznosti Avstrije (Handbuch, 533) in pomeni specialno določilo načela enakosti, tj. dejansko in ne le formalno enakost za manjšine v Avstriji (str. 44).

VII.

Zadnji, peti odstavek člena 7 a. d. p. je znano določilo, po katerem je prepovedana dejavnost organizacij, ki merijo na to, da bi odvzele slovenskemu in hrvaškemu prebivalstvu njegove lastnosti in pravice, ki jih imajo kot manjšine. V okviru tega določila v avstrijski zakonodaji vse do danes ni bilo sprejeto nobeno zakonsko določilo ali predpis. Izjema na tem področju je bil ponesrečen poskus socialistične stranke 1962. leta, da bi predložila parlamentu zakon o zaščiti notranjega miru, torej zakon, ki bi se neposredno dotikal tudi materije odstavka 5. Po tem zakonu naj

bi bil kaznovan tisti, ki bi ščuval na za človeško dostojanstvo žaljiv način proti rasam, cerkvam in narodom ali drugim določenim skupinam. Podpredsednik vlade dr. Pittermann je ob zakonskem načrtu 1962. omenil, da je bil ta sestavljen »ker prihaja vedno znova do žaljivih napadov na verske, narodne in rasne manjšine in pa do atentatov z eksplozivom proti simbolom demokracije«. Socialisti so predlog sicer predložili parlamentu, vendar pa zaradi drugačnih stališč vladne partnerice, ljudske stranke, do uzakonitve socialističnega predloga ni prišlo.

Po tolmačenju avstrijske strani je avstrijska vlada v svojem tolmačenju odstavka 5 kmalu po podpisu a. d. p. izjavila, da so določbe tega odstavka uresničene in zagotovljene že v dosedanem pravu. F. Ermacora je celo trdil, da ima odstavek izključno deklarativni pomen. Vendar so v prihodnjih letih njegova stališča evoluirala in v svojem, že večkrat omenjenem delu iz leta 1963, je med drugim ugotovil, da pomeni odstavek 5 člena 7 novost v avstrijskem pravnem sistemu ter da določbe o manjšinski zaščiti ne zadevajo samo posameznika, ali z drugimi besedami: odstavek 5 člena 7 v nasprotju z avstrijsko manjšinsko zakonodajo, ki skuša omejiti manjšinsko zaščito le na posameznika, ščiti slovensko in hrvaško skupnost kot celoto!

Ob konstataciji, da je zrasla ob Kärntner Heimatdienstu cela vrsta protislovenskih organizacij na Koroškem, je treba ob zahtevi po njihovi prepovedi v okviru problematike odstavka 5 posebej nakazati diskriminacijsko rabo oznake »windisch« s strani avstrijskih uradnih organov (npr. pri ljudskih štetjih), oznake, ki pomeni vsiljevanje etnološko neznanstvene kategorije in politiziranje vprašanja narodne etnične pripadnosti.

VII.

Člen 7 a. d. p. pa je le eno izmed vrste določil a. d. p., ki se dotika problematike slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji. Gre za vrsto določil, ki so bila pri obravnavanju manjšinske problematike v Avstriji vse do danes nekoliko v ozadju. Tako določilo je člen 6, ki zagotavlja ne oziraje se na raso, spol, jezik ali vero uživanje človekovih pravic in svoboščin. To v bistvu deklarativno določilo člen 6 opredeljuje z obvezo, po kateri avstrijski zakoni »ne bodo ne po svoji vsebini ne pri izvajanju povzročili diskriminacije med prebvalci z avstrijskim državljanstvom glede na njihovo raso, spol, jezik in vero, bodisi glede na njihovo osebnost, lastnino, delo, poklicne in finančne interese, njihov pravni položaj, politične in državljanske pravice ali na kakem drugem področju« (podčrtal T. Z.). Kot vidimo gre za določilo, s katerim je dosedanja avstrijska manjšinska zakonodaja za Koroško v ostrem nasprotju, saj tako po vsebini kot po izvajanju bistveno krni pravice slovenske skupnosti.

Omeniti je tudi člen 8 a. d. p., ki med drugim zagotavlja vsem avstrijskim državljanom pravico, da so voljeni za javne dolžnosti, ne

oziraje se na raso, spol, jezik, vero in politično mišljenje. V mislih imamo dejstvo, da je pripadnikom slovenske manjšine zaprta pot do določenih služb, konkreten dokazan primer predstavlja koroška poštna direkcija (pri tem je značilno, da je uslužbenec te direkcije predsednik Kärntner Heimatdiensta dr. Feldner).

Člen 9 se dotika vprašanja ukinitve nacističnih organizacij v Avstriji. Posebej je določeno, da si bo »Avstrija prizadeva, da bi iz avstrijskega političnega, gospodarskega in kulturnega življenja odstranili vse sledi nacizma«. Prav tako bodo razpuščene vse fašistične organizacije (politične, vojaške in druge), »ki goje kakršnokoli dejavnost proti Združenim narodom, ali hočejo oropati prebivalstvo njegovih demokratskih pravic«. Posebej je določeno, da se »Avstrija pod grožnjo kazenskih sankcij, ki jih je treba takoj določiti v soglasju z avstrijskimi pravnimi predpisi, obvezuje, da bo prepovedala obstoj in dejavnost vseh omenjenih organizacij na svojem ozemlju«. Gre torej za določilo, ki se navezuje tudi na materijo odstavka 5 člena 7 državne pogodbe in to še posebej, ker kažejo nastopi Kärntner Heimatdiensta in vanj vključenih organizacij sledi usledin polpreteklosti pri nastopanju do slovenske skupnosti. Že omenjena socialistična zakonska pobuda iz leta 1962 kaže, da Avstrija po sklenitvi državne pogodbe leta 1955 ni sprejela posebnih zakonskih določil namenjenih preprečevanju oživljanja ali gojenja nacistične misli. Pač pa je v tem obdobju prišlo do celotnostne amnestije nekdanjih nacistov. Najbrže ni naključno, da pada ustanovitev sedanjega Kärntner Heimatdiensta nekako v čas ob proglasitvi splošne amnestije nekdanjih nacistov. V nakazani kompleks spada še člen 19 a. d. p., nanašajoč se na spoštovanje in varovanje grobov vojakov, vojnih ujetnikov in v Avstrijo prisilno deportiranih državljanov zavezniških sil, ki so se bojevali proti Nemčiji. Isto velja tudi za spominske plošče, nagrobnike in spomenike, postavljene v spomin vojaški slavi armad, ki so se na avstrijskem ozemlju bojevali proti hitlerjevski Nemčiji. V širšem smislu spadajo v okvir člena 19 napadi na NOV Jugoslavije ter na koroške partizane kot protifašistične borce.

Iz petega dela a. d. p. je opozoriti na člen 26, ki govori o lastnini, pravicah in interesih manjšinskih skupin v Avstriji. Po tem določilu se je Avstrija obvezala, da bo, kolikor tega še ni bilo ukrenjeno, poskrbela za vrnitev odvzetega premoženja ali pa za odškodnino »v vseh primerih«, ko je prišlo po 13. marcu 1938 do odvzema zaradi »rasnega porekla ali vere lastnikov«. Gre torej za določilo, ki se nedvomno naša tudi na koroške Slovence. Slednje je Avstrija tudi priznala ter v šestdesetih letih povrnila slovenski manjšini del škode, ki jo je utrpela za nacizma.

(Opomba: pregled se navezuje na razpravo dr. Janka Pleterskega »Manjšinska zakonodaja na Koroškem po drugi svetovni vojni,« Razprave in gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja, št. 2/1960, za čas po letu 1960 pa povzema tipkopisno razpravo istega avtorja »Manjšinska zakonodaja na Koroškem v letih 1960—1965« iz leta 1966 ter dokumentacijo Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Tekst je pripravil Tone Zorn).

Ljubljana, dne 1. julija 1974.

UDK 323.15(436.6=863):301.172.5

Prispevek k problematiki sprememb v socialnih strukturah koroških Slovencev

Tone Zorn*

Pregled socialno-ekonomskih sprememb na slovenskem in jezikovno mešanem območju Koroške se dotika le tistih vprašanj, katerih odgovor omogočajo dostopni viri. Žal zadevni podatki zadnjega ljudskega štetja 1971 še vedno niso dostopni (izjema so le jezikovni podatki tega štetja), tako, da se bomo morali ustavljati ob zadnjih podatkih ostalih dveh popojnih štetij leta 1951 in 1961.

Dejstvo je, da doživlja v zadnjih letih Koroška močan gospodarski razvoj. Po podatku iz leta 1970 celo vodi med avstrijskimi deželami po stopnji gospodarskega razvoja.¹ To dejstvo se kaže tudi v spremembah koroškega podeželja, tudi tistega, kjer žive Slovenci. Iz območja Ziljske doline je znan primer katastrske občine Št. Pavel, kjer je večja možnost zaposlitve izven kmetijstva sprožila po drugi svetovni vojni močno družbeno-ekonomsko dinamiko, ki še vedno ni zaključena. Leta 1970 je imelo v občini že 65 % vseh prebivalcev glavni dohodek iz neagrarne zaposlitve. Na tako močno spremembo agrarne strukture te občine pa so vplivali poleg železnice še industrija svinca v Ziljici (Gailitz), pošta ter razni drugi obrati v Beljaku in v bližnji okolici, pri tem pa so zaposlitveni kraji tudi eno, dve ali tri ure oddaljeni od domače vasi. Kmetijstvo je v tej občini izgubilo večji del delovne sile ter se prilagodilo novemu času z nabavo mehanizacije; tega pa vsi niso zmogli. Raziskava je tudi pokazala, da je danes socialna struktura občine popolnoma drugačna od tiste v petdesetih letih. Danes nastopajo v občini naslednji tipi gospodarstev: kmetije, ki imajo še dediča, kmetije brez dediča, mešane kmetije, kjer so lastniki že izven kmetijstva, tip gospodinjstev delavcev in obrtnikov s kmetijami ter tip delavcev in obrtnikov brez kmetij.² Za širši južnokoroški prostor pa je opozoriti na socialno ekonomsko in prostorsko raziskavo petih južnokoroških vasi Doba, Globasnice, Čahorč, Ločila in Slovenskega Plajberka, ki jo je v letih 1971 in 1972 opravil raziskovalni kolektiv slovenskih srednješolcev in študentov. Raziskava je prvo leto zajela prve štiri vasi, se pravi vasi z nekaterimi skupnimi potezami (mešane vasi), pa tudi z različicami družbenega razslojevanja. Ob tem so bili pripravljeni prvi pregledi o znanju slovenskega jezika in o uporabi slovenščine v družini, ni pa se raziskava spuščala v opredeljevanje narodnostne zavesti

* Dr. Tone Zorn, znanstveni sodelavec na Inštitutu za narodnostna vprašanja, 61000 Ljubljana, Cankarjeva 5.

in priznavanja, ker to po mnenju raziskovalnega kolektiva »v sedanjih koroških razmerah hudo subjektivno in odvisno od različnih političnih okoliščin, ki jih ni mogoče objektivno določiti«.

Raziskava je pokazala, da imata vasi Dob (občina Pliberk)³ in Globasnica značilno agrarno strukturo s 50 do 70 odstotki prebivalstva zaposlenega v kmetijstvu, vendar je tudi tu opaziti pojav deagrarizacije. V Čahorčah (o. Kotmara vas) pa se agrarnemu sektorju močno približuje zaposlovanje v sekundarnih in terciarnih dejavnostih, medtem ko je četrta zajeta vas (Ločilo, o. Podklošter) že urbanizirana in ima v kmetijstvu zaposlenega manj kot 25 % aktivnega prebivalstva. Predvsem v tej vasi je čutiti vdor tujerodnega elementa na račun domačinov. Po družbeni pripadnosti predstavljajo anohotoni priseljenci predstavnike višjih družbenih razredov (vpliv industrijskega Podkloštra). Podobno doseljevanje je opaziti tudi pri Čahorčah z doseljevanjem mestnega prebivalstva (vpliv Celovca). Raziskava je pokazala, da tujerodni (neslovenski) element izpodriva avtohtono prebivalstvo s pridobivanjem zemlje, pri čemer gre pri avtohtonemu elementu predvsem za pripadnike nižjih socialnih slojev.⁴

Kot vidimo je raziskava zajela štiri vasi, od katerih sta dve še večinso agrarni, medtem ko v ostalih dveh agrarna struktura že stopa ali pa je že stopila v ozadje. Kot tip gorske občine je bila 1972 raziskana še peta vas, Sloveniji Plajberk. Tu gre za občino z višinsko lego in zaprtostjo in s tem s specifičnimi pogoji splošnega gospodarskega, kmetijskega in gozdarskega namena izrabe tal in turizma. Vas je bila do konca preteklega desetletja tipično agrarno naselje s pretežno avtarktičnim kmetijskim gospodarstvom, ob tem pa je moral prirastek prebivalstva zaradi velike agrarne prenaseljenosti iskati zaslužek zunaj vasi in v večjih industrijskih krajih (Borovlje, Celovec) pa tudi v tujini. Z modernizacijo ceste pred kakimi desetimi leti se je odprla možnost intenzivnega vsakodnevnega povezovanja vasi s širšim industrializiranim območjem, po drugi strani pa so Borovlje, Celovec in bližnja okolica razširili v Slovenjem Plajberku svoj izletniški in vikendski turizem. Proces razkrajanja klasične vaške strukture je do leta 1972 že precej napredoval. O tem priča dejstvo, da je od vseh gospodinjstev (75) samo še 12 % čisto kmečkih, velik je odstotek zaposlenih zunaj kmetijstva, razširjeno pa je tudi priložnostno delo pri večjih polkmetih, ki pa v glavnem še živijo od kmetijstva. Od 75 gospodinjstev je 30 polkmečkih. Pod polkmeti je raziskava prišela gospodinjstva z zelo različnim gospodarskim položajem: od kmeta z dodatnim dohodkom iz priložnostnega dela (predvsem iz gozdarstva) preko malih kmetov z glavnim dohodkom iz neagrarnih dejavnosti do upoko-jencev. Visok delež kmečko-delavskih oz. delavsko-kmečkih in kmečko-obrtniških gospodinjstev priča, da je vas v procesu razslojevanja iz kmečke v polkmečko-delavsko in polkmečko-obrtniško. Delavskih gospodinjstev je 11, od tega tretjina novo nastalih, kar kaže, da se bo njihov delež še dalje večal. Skupina upokojencev šteje 19 gospodinjstev, nameščenske družine so 4 in 2 obrtniške. Med dostopnimi rezultati raziskav kolektiva slovenskih študentov in dijakov so najbolj popolni prav tisti

za Slovenji Plajberk. Raziskava je pokazala, da je delež kmečke mladine v starosti od 18 let v tej občini nadpovprečno visok pri polkmetih (42,1 %) in pri delavcih (30,6 %). To dejstvo raziskovalni kolektiv pojasnjuje z mnenjem, da gre pri delavcih za mlada gospodinjstva in pa pri polkmetih za večji prirodni prirastek. Ugotovljena je bila dalje visoka odselitvena kvota v zadnjih 20 letih, pa tudi prehajanje mlajšega aktivnega prebivalstva v nekmečke poklice.

V celoti rast menjave strukture gospodinjstev na območju Slovenjega Plejberka odseva specifičnost socialno-ekonomskih procesov, podobno kot se ti odvijajo na obrobni, hribovitih območjih Koroške (Karavank). Velik del prirastka odraslega prebivalstva se sproti odseljuje, zaradi česar prebivalstvo naglo nazaduje. V začetku šestdesetih let je tako živelo v politični občini Slovenji Plajberk (skupaj z naseljem Brodi) še približno 600 prebivalcev, danes pa jih je še okrog 480. Ker kmečka gospodinjstva z ostarelimi člani izumirajo in se število nekmečkih gospodinjstev temu ustrezno ne večja, nazaduje tudi skupno število gospodinjstev. Od celotnega vaškega prebivalstva se je po teh podatkih v zadnjih 20 letih odselilo iz Slovenjega Plajberka 80 oseb (24,7 % vseh prebivalcev in to v Celovec, Borovlje, ostalo Koroško in Avstrijo ter v tujino — ZR Nemčijo, Švico). Poleg teh ekonomskih odselitev je več odselitev pogojila poroka, študij ter drugi vzroki. Največ odseljencev izhaja iz kmečkih in polkmečkih gospodinjstev (63,8 %). V kraj pa se je priselilo le manjše število oseb, vendar nihče iz ekonomskih vzrokov (pri tem lastniki vikendov niso všteti).⁵

Med deloma gorske občine moremo šteti tudi danes združeno občino Železna Kapla — Bela. Po podatkih izpred desetih let (l. 1963) nastopa območje nekdanje občine Bela kot izrazito agrarni prostor s skoraj 84 % gorskih kmetij (ostale kmetije, ki niso bile vključene v kataster, sodijo h katastrski občini Reberca). Na tem območju je še do konca preteklega stoletja opazati padanje števila samostojnih gorskih kmetij (gre za velikostno kategorijo nad 5 ha): tako je na primer padlo število takih kmetij v katastrski občini Remšnik v letih 1827—1963 za 70 %, in to očitno na račun večjih agrarnih (gozdnih) obratov. Podatki kažejo, da so danes kmetije le še družinski obrati, medtem ko je drugo delovno silo komajda še dobiti. Po posameznih velikostnih kategorijah je odpadlo na gorskem območju občine na obrate do 2 ha velikosti 47 kmetijskih obratov, z 2—5 ha 38, 10—20 ha 25, 20—100 ha 108 in nad 100 ha 27 obratov (skupaj 277 obratov). Kot vidimo, prevladujejo veliki obrati. Med obrati v velikostni kategoriji 100 in več ha odpade na nekmetijsko posest 65,9 % v kategoriji 20—100 ha 30,8 % in na ostale kategorije vsega 4,7 %.

Za poklicno strukturo združene občine je zelo pomembna dodatna zaposlitev prebivalstva izven kmetijskih dejavnosti. Po podatku iz leta 1960 je imelo 50,5 % vseh, pretežno majhnih kmetijskih obratov, dodatno zaposlitev v industriji (tovarna celuloze v Reberci), obrti in gozdarstvu. Za velike kmete ali lastnike velikih obratov pa je značilno, da so poleg tega gostilničarji ali lesni trgovci. Na obrate, ki se ukvarjajo izključno z

agrarnimi dejavnostmi je odpadlo leta 1960 45,1%, na obrate pri katerih dodatna zaposlitev ni posebno pomembna 6,5%, obrate s prevladujočo dodatno zaposlitvijo 44 % in na juridične osebe 4,4 %. Tako kot na širšem območju se tudi tu širi gozd na račun obdelovalnih površin. Poleg tega so v občini 104 nekmetijski obrati; njihovo število je sicer manjše kot pri čistih kmetih (147), vendar pa imajo prevladujoč vpliv v občini. Največje število teh obratov je v Železni Kapli, ter v glavnem zajemajo obrtne in trgovske obrate. Tovarna celuloze v Reberci zaposluje kakih 280 delavcev in nameščencev, od tega največ iz območja občine Železna Kapla — Bela 140, ter iz sosednje občine Žitara vas 100. Odnos med dnevno migracijo delovne sile je 1965 leta nudil naslednjo sliko: 193 oseb je bilo zaposlenih izven domače občine, medtem ko je 276 oseb prihajalo na delo v občino. Po drugi svetovni vojni je narasel tudi tujski promet.⁶

Zadnje naselje, ki se ga na tem mestu dotikamo so Holbiče. Pri tem orisu gre za povzetek raziskave, ki jo je še v petdesetih letih opravil dr. Vladimir Klemenčič. Holbiče leže na zahodnih Gurah in so bile pred drugo svetovno vojno še čisto kmečko naselje. Spremembe v kmečki strukturi so se po ugotovitvah dr. Klemenčiča pričele v petdesetih letih kazati z vplivom tujsko-prometnih središč iz območja Vrbskega jezera, kar je vplivalo na preorientacijo pridobivanja tistih kmetijskih pridelkov, ki ustrezajo tujskoprometni potrošnji (perutnina, krompir, živina). Del mlajše generacije se je zaposlil tudi na gradbiščih bližnjih urbanskih središč v Celovcu, Vrbi in drugih krajih. Po drugi svetovni vojni se je kmetijstvo v Holbičah spričo naglega tujskoprometnega razvoja pričelo vse bolj komercializirati; na polju so se pričele žitarice vedno bolj umikati krmilnim rastlinam in krompirju, v živinoreji pa je stopila v ospredje mlečna živina; vzporedno z nabavo kmetijskih strojev je napredovala tudi tehnika kmetijske proizvodnje.⁷

Danes je podobno kot v sosednjih deželah tudi na Koroškem močno izražen pospešeni prehod prebivalstva iz agrarnih dejavnosti v druge poklice in vzporedno s tem postopno zmanjševanje skupnega števila kmetijskih obratov pa tudi površin neposredno namenjenih poljedelstvu. Tako je na primer padlo v deželi število kmetijskih obratov med letoma 1960 in 1970 za 1013 (od 32 353 na 31 340). Vemo tudi, da se je v desetletju 1951—1961 zmanjšalo število obratov, katerih gospodarji žive izključno od kmetijstva od 18 869 na 12 576 tako, da je znašalo njihovo število 1960 leta le še 40,2 % vseh kmetijskih obratov na Koroškem.⁸ Vzporedno s tem procesom gre postopen padec v kmetijskih panogah zaposlenega prebivalstva, ki je padlo od stanja pred drugo svetovno vojno, ko je bilo v agrarni dejavnosti zaposlenih še 156 712 prebivalcev, na 87 074 leta 1961 (padec za 69 638 oseb). Ob proučevanju gibanja prebivalstva v tem obdobju je dr. Janko Pleterski ugotovil, da je danes ta proces na južnem, s Slovenci poseljenem delu Koroške nekaj hitrejši od nemškega dela ter, da se slovensko območje po deležu agrarnega prebivalstva spustilo skoraj na enako raven kot nemško in zaostaja za njim le še 0,8 %⁹

Vzporedno s tem je po drugi svetovni vojni dokaj hitro padala drobna kmečka posest, deloma pa tudi velika posest. Glede na zaposlitev je 1960. leta že 40 % vseh koroških kmetij razpolagalo za polno delo na kmetiji le še po eno osebo, nadaljnjih 27 % pa le po dve osebi. Nedružinske kmetijske delavce je zaposlovalo le še 13 % kmetij. To kaže, da je imelo leta 1960 že več kot dve tretjini vseh kmetij v deželi na razpolago le največ dve delovni moči. To tudi pomeni, da je na obrate v velikosti do 5 ha v povprečju odpadla le še po ena delovna moč in v kategoriji 5—20 ha po dve osebi, kar priča, da postaja na manjših kmetijskih obratih kmetijstvo vedno bolj stranski poklic. Podatki kažejo, da je bilo takih obratov 1960 leta že 14 700 in le 55 % vseh obratov je še imelo kmetovanje za glavni poklic.¹⁰

Eden vzrokov nazadovanja v kmetijskih dejavnostih zaposlenega prebivalstva je iskati tudi v depopulaciji koroškega podeželja. Po ocenitvi iz leta 1966 je znašal v tem času mesečni dohodek zaposlenega v industriji 2500 šilingov, medtem ko je znašal dohodek v kmetijstvu 1740 šilingov. Po oceni vodje koroške ustanove za raziskavo višinskih kmetijskih obratov dr. Ludwiga Löhra so na nižji dohodek v kmetijstvu vplivali premajhni kmetijski obrati z ne dovolj racionalno in ceno delovno silo. Zanimiva je ob tem primerjalna tabela dohodkov 603 koroških kmetijskih obratov za čas med letoma 1962 in 1964. Pri tem so podatki za nižinske kmetijske površine vzeti iz območja celovške kotline, podatki za gorska območja pa iz koroškega visokoalpskega sveta in alpskega predgorja:

Velikostni razred v ha	Nižina	Višinska območja		
	število del. sile na 10 ha	dohodki od kmetijske in drugih dejavnosti	število del. sile na 10 ha	dohodki od kmetijske in drugih dejavnosti
Pod 10 ha	3,58	10 430	3,39	8094
10 do 20 ha	2,45	8 771	2,25	9128
20 do 30 ha	1,50	7 777	1,62	4080
nad 30 ha	1,16	9 018	1,34	3725

Tabela kaže, da z večanjem obratov pada število ročnih delavcev. Opazno je dejstvo, da padcu dohodka med kategorijama pod 10 ha ter 20 in 30 ha od 10 430 na 7777 šilingov v nižinskih predelih sledi v gorskih območjih padec od 8094 na 3725 šilingov v kategoriji nad 30 ha. Pač pa se v nižinskih predelih dvigne dohodek (in z njim vred pridelek) v obratih nad 30 ha na hektar, kar kaže na nadomestitev ročnega dela s strojnimi.¹¹

Raziskava zaposlitvenih sprememb na podlagi podatkov ljudskih štetij 1934—1961 je pokazala, da je pri vseh treh štetjih glede na velikostni

delež kmečkega prebivalstva med vsemi koroškimi okraji na prvem mestu velikovski, kar pomeni da je ta najbolj slovenski okraj ohranil svoj kmečki značaj, obenem pa tudi, da je najbolj zaostal po sodobnih strukturalnih spremembah za drugimi okraji. Če pa hočemo podrobneje ugotoviti položaj slovenskega prebivalstva, se moramo omejiti na jezikovno mešani prostor Koroške, ki pa, žal, ne zajema zaključenega upravnega območja. V pregledu, ki ga povzemamo, so sumarno zajete dobljene vrednosti na podlagi seštevka zadevnih podatkov z območja takoiimenovanega območja dvojezičnega šolstva iz leta 1945. Primerjava pokaže, da se je število kmečkega prebivalstva na slovenskem Koroškem zmanjšalo v letih 1934 do 1961 od 47 830 na 25 505 ali od 48,1 % na 22,7 %; na nemškem Koroškem pa od 108 882 na 61 569 ali od 46,6 % na 21,9 %. Relativni padec je na slovenskem področju znašal 46,7 %, na nemškem pa 44,3 %. Večja razlika med nemškim in slovenskim (dvojezičnim) območjem brez Celovca in Beljaka pa nastaja ob naraščanju prebivalstva, ki živi od obrti in industrije. Pričakovali bi, da bi naraščanje zaposlenih v industriji in obrti raslo vzporedno z upadanjem kmečkega prebivalstva. Podatki namreč kažejo, da je na nemškem področju obrtno oziroma industrijsko prebivalstva naraščalo hitreje kot na slovenskem področju. Na nemškem Koroškem je obrtno-industrijsko prebivalstvo v letu 1934 štel 60 444 oseb ali 25,9 %, leta 1961 pa 118 086 ali 42 %, to je za 57 642 več kot leta 1934. Na dvojezičnem področju pa se je obrtno in industrijsko prebivalstvo povečalo od 25 446 na 43 636 ali za 20 190 oseb (relativni narastek je na nemškem delu delež znašal 95,5 % in na slovenskem le 79,9 %). Slovensko področje je torej močnejše zaostalo po deležu prebivalstva, ki živi od industrije in obrti od nemškega področja kot pa je to zaostajalo v letu 1934 (tega leta je zaostajalo za 0,3 %, leta 1961 za cela 2 odstotka).

Nasprotno pa podatki kažejo, da so se med neagrarnimi panogami na slovenskem področju hitreje razvijala trgovina in promet ter prosti poklici in javne službe. Medtem ko je leta 1934 slovensko področje zaostajalo po deležu prebivalstva živečega od trgovine in prometa za nemškim za 1,2 % je leta 1961 slovensko področje celo preseglo nemško in sicer za 1,7 %. Podoben, čeprav manjši položaj je bil tudi pri panogi »prosti poklici-javne službe«: leta 1934 je slovensko področje zaostajalo za 0,2 %, leta 1961 pa prednjačilo za 0,1 %. Z drugimi besedami: »v slovenskem delu Koroške se je za razliko od nemškega dela proces strukturalnih sprememb razvijal nekoliko drugače. Medtem ko je upad agrarnega prebivalstva na obeh področjih dosegel že skoraj izenačeno povprečje, se na nemškem področju opaža močnejše usmerjenje prebivalstva v produktivne panoge obrti in industrije in manjše v neproduktivne panoge, pa se na slovenskem področju opaža manjše usmerjanje prebivalstva v produktivne panoge obrti in industrije in večje usmerjanje v neproduktivne panoge trgovine in prometa ter prostih poklicev — javnih služb. Če se spomnimo, da smo iz tega pregleda izvzeli obe veliki glavni mesti Celovec in Beljak in da zato na slovenskem področju od pomembnejših okrajnih političnih središč

nastopa le še Velikovec, medtem ko na nemškem delu naštejemo kar štiri takšne politične centre (Šmohor, Spittal, St. Veit, Wolfsberg), potem je ta negativna razvojna tendenca le še bolj poudarjena, kajti spričo večjega števila politično administrativnih centrov na nemškem področju bi lahko pričakovali močnejše deleže prebivalstva v obeh neproduktivnih neagrarnih gospodarskih panogah, v resnici pa je ravno narobe.¹²

Podatki ljudskih štetij tukaj ne dajejo popolne slike, ker iz njih ne moremo razbrati, kolikšen delež prebivalstva, ki pripada posamezni gospodarski panogi, lahko dejansko najde svoje delovno mesto v domačem okolišu in kolikšen del pa je prisiljen voziti se na delo izven tega okoliša. Če upoštevamo obe področji, nemško in slovensko oz. dvojezično kot celoti, za merilo, koliko sta navezani na delovna mesta izven sebe pa vzamemo podatke o prilivu oz. odlivu delavne sile v obeh glavnih mestih Celovec in Beljak, pridemo do zanimivih podatkov (gre za publikacijo Wohnort-Arbeitsort der unselbstständig Berufstätigen, Wien 1956).

Analiza podatnih podatkov je pokazala, da sta v petdesetih letih pritegovali obe največji koroški mesti Celovec in Beljak iz nemškega in dvojezičnega območja dežele skoro enako število delovne sile. Ker pa živi na nemškem pritegnitvenem prostoru veliko večje število prebivalstva postaja očitno, da je relativna udeležba slovenskega področja pri očitnem migracijskem prilivu delovne sile veliko močnejša od udeležencev nemškega področja. Ob analizi zadevnih podatkov prihaja dr. Janko Pleterski do zaključka, da je treba naraščanje prebivalstva, ki živi od neagrarnih gospodarskih panog, v dobršni meri pripisati ne naraščanju števila delovnih mest ampak v dnevnem migriranju na delovna mesta izven domačega okoliša. Ugotavlja tudi, da je na podlagi podatkov iz leta 1955 prebivalstvo »dvojezičnih občin... glede razvoja gospodarske strukture in glede naraščanja delovnih mest v nagrarnih gospodarskih panogah očitno precej na slabšem od prebivalstva v nemškem delu dežele brez Beljaka in Celovca«.¹³

Dnevna migracija delovne sile pa ima očitno tudi vpliv na jezikovno strukturo južnega dela dežele. Žal jezikovni podatki avstrijskih ljudskih štetij ne nudijo objektivne jezikovne podobe dežele in so v glavnem neuporabni pri določanju jezikovne strukture južnokoroškega prebivalstva.¹⁴ V zadnjih tridesetih letih navaja med njimi še najvišji delež Korošcev slovenskega občevalnega jezika štetje leta 1951. To je tudi vzrok, da bomo zadevne podatke tega štetja primerjali s podatki o poklicni strukturi prebivalstva štetja leta 1961 (opozorimo naj, da so pri tem štetju našli do danes najmanjše število Korošcev slovenskega jezika) ter s tistimi o migraciji delovne sile leta 1955, upoštevajoč seveda vse potrebne zadržke do uradnih jezikovnih podatkov štetja leta 1951. Primerjava pokaže, da je bil v petdesetih letih v občinah s pretežno agrarnim prebivalstvom delež občanov s slovenskim občevalnim jezikom bolj poudarjen in obratno, manjši kot je v preglednici (glej prilogo) delež jezikovno slovenskega prebivalstva, manjša naj bi po uradnih podatkih bila zvestoba slovenščini.¹⁵ Sem lahko pritegnemo še opozorila o delovanju

nekaterih slovenskih koroških društev, povzeta po sočasnem slovenskem tisku (Slovenski vestnik, Naš tednik). Iz njih je videti, da se kulturno življenje odvija tako v večjih urbanih centrih (Celovec, Pliberk, Železna Kapla, Borovlje) ter v širšem agrarnem prostoru, vendar pa je to delovanje v glavnem omejeno z amaterizmom. To tudi opozarja da v primerjavi z večinskim narodom manjšini še vedno manjkajo poklicne ustanove namenjene kulturnemu delu. Posebej pa je podčrtati, da so se pričeli koroški Slovenci predvsem proti koncu petdesetih let kvalitativno, čeprav v primerjavi z nemškim življenjem še vedno ne dovolj, vključevati v nove gospodarske tokove. Dalje je bila šele leta 1957 ustanovljena gimnazija za Slovence v Celovcu, se pravi tisti učni zavod, ki v marsičem prispeva k ustvarjanju širše intelektualne plasti med manjšino in do bolj živih in dejavnih pogledov na manjšinsko vprašanje.

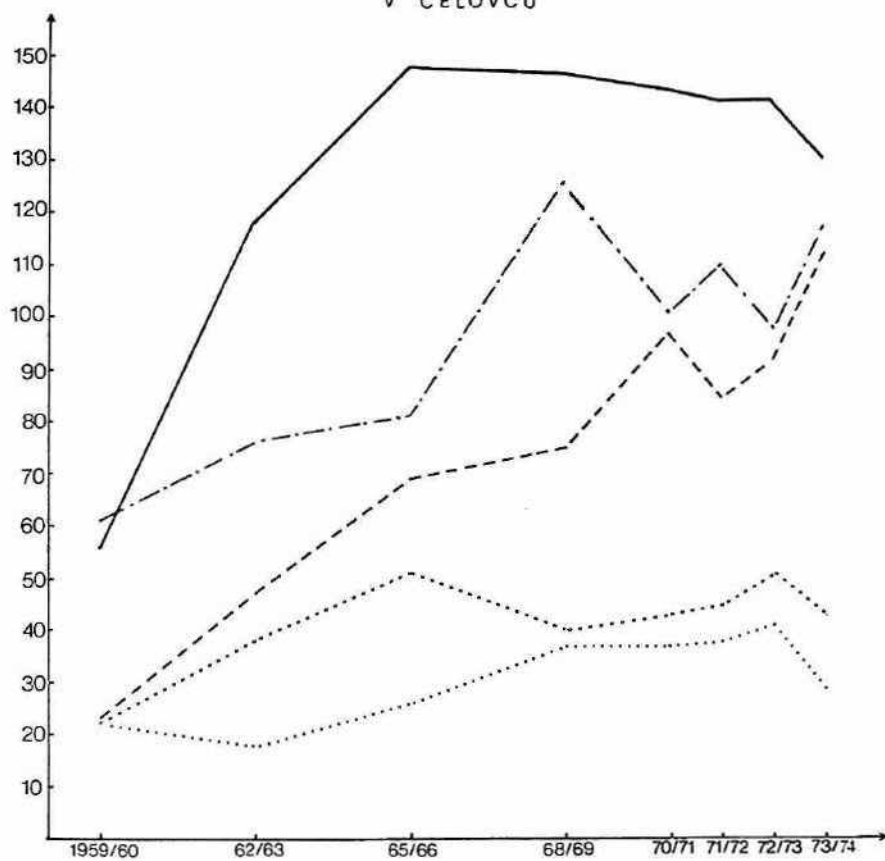
Tako podatki o poklicni (socialni) strukturi dijakov gimnazije za Slovence v Celovcu omogočajo opozorila na določene strukturalne spremembe med slovensko manjšino, seveda ob vseh zadržkih, ki pri tem nastopajo. Objavljen grafični ter številčni prikaz krajev iz katerih so v šolskem letu 1972/73 prihajali učenci (skupaj 2424) pokaže na njihovo enakomernostno razdelitev po Podjuni, širšem karavanškem prostoru ter po Rožu in Gurah. Zaradi geografske oddaljenosti pa zahodno od Baškega jezera prihajajo le posamezniki. Na posamezni politični okraj sta v šolskem letu 1972/73 odpadla 202 učenca na okraj Velikovec, Celovec-dežela 127 in Beljak-dežela 64; poleg tega je gimnazijo obiskovalo še 22 celovčanov in 2 beljačana, od drugod pa je prišlo 14 dijakov. Med občinami z močnim deležem dijakov v velikovškem političnem okraju nastopajo Pliberk (84 učencev), Železna Kapla (29), Dobrla vas (23) in Globasnica (18), v političnem okraju Celovec-dežela Bilčovs (41), Borovlje (21), Sele (20) in Bistrica v Rožu (18) ter v p. o. Beljak-dežela Št. Jakob v Rožu in Vrba ob Vrbskem jezeru (po 20 učencev).¹⁶ Upoštevati pa je dejstvo, da je v pregledu že upoštevana znana reforma koroških občin, izpeljana 1. januarja 1973, s katero so bile posamezne občine združene s sosednjimi v večje upravne enote, ali pa so bili njihovi deli združeni s sosednjimi občinami. Med dosedanjimi občinami sta ostali na dvojezičnem ozemlju v starih mejah le občini Sele in Bilčovs. Očitno je pripisati močan delež slovenskih dijakov iz občin Pliberk, Borovlje in Vrba predvsem tem občinam priključenemu širšemu dvojezičnemu prostoru (na primer so med drugim dobile Borovolje tudi dosedanjo občino Slovenji Plajberk). Po poklicni strukturi staršev je v šolskem letu 1972/73 odpadlo na kmete 142 dijakov, delavce 98, obrtnike 51, uradnike (nameščence) 92, rentnike 27 in na svobodne poklice 14.¹⁷ Vidi se, da delež dijakov iz kmečkih družin od srede šestdesetih let upada (čeprav je še vedno na prvem mestu) na račun drugih poklicnih skupin, tako predvsem iz uradniških, obrtniških in drugih poklicev, dejstvo, ki očitno navzven očrtuje strukturne premike med slovensko manjšino na Koroškem. Opaziti je tudi močno zastopanost delavskega elementa, kar še posebej velja za drugo polovico šestdesetih let (celo na drugem mestu).

Občine	Po štetju leta 1961			Po štetju leta 1961							
	domače prebival.	slov. občevalni jezik	%	poljedelstvo in gozd.	%	Industrija in obrt	hotelstvo in gostin.	trgov. in promet	svobodni poklici	javne službe	hišni posli
Brdo	1 409	833	59,2	293	20,8	243	19	54	8	15	12
Blače	520	885	54,8	113	21,7	81	2	22	2	10	3
Goriče	563	329	58,4	59	10,5	93	12	47	6	5	3
Št. Štefan	1 621	—	0,0	212	13,1	254	26	114	11	17	13
Sodni okraj Šmohor	4 113	1447	35,2								
Bekštanj	5 272	1296	24,9	472	9,0	1063	111	469	73	89	37
Bistrica Z.	672	361	53,9	114	1,7	110	17	39	11	16	1
Marija Z.	1 958	328	16,9	215	10,9	440	93	163	23	44	15
Smerče	2 197	78	3,7								
Straja vas	1 050	285	27,3	161	15,3	205	17	36	8	14	8
Podklošter	5 493	493	9,4	289	5,4	1316	104	544	75	170	27
Vernberk	2 743	561	20,7	270	9,9	567	67	230	38	140	23
Sodni okraj Beljak	19 265	2607	17,7								
Št. Jakob	4 159	2607	62,8	528	12,7	645	71	361	58	83	24
Kostanje	1 131	450	40,6	240	21,2	187	28	55	11	5	8
Ledince	1 286	484	38,1	173	13,5	210	33	101	15	17	16
Lipa	1 274	201	15,8	148	11,6	284	51	112	15	23	2
Loga vas	1 953	938	48,6	237	12,1	476	111	127	30	58	14
Rožek	657	213	32,4	92	14,0	149	25	30	13	14	3
Vrba	2 254	24	1,3	48	2,1	483	178	227	81	56	33
Sodni okraj Rožek	12 714	4917	38,7								
Bistrica/R.	1 719	809	47,3	136	7,9	432	26	104	30	32	13

Borovlje	5 298	1085	20,7	165	3,1	1482	109	328	163	119	43
Medborovnica	977	461	47,3	94	9,6	283	15	27	12	8	7
Slovenji Plajberk	580	472	81,4	150	25,8	66	20	16	7	8	6
Sele	1 119	964	94,6	248	22,2	110	19	15	20	14	5
Svetna vas	893	620	69,9	144	16,1	168	9	46	11	8	6
Šmarjeta/R	1 147	880	76,9	278	24,2	246	39	24	9	11	4
Sodni okraj Borovlje	11 613	5291	45,5								
Bilčovs	1 306	1107	85,0	296	22,7	241	27	28	10	10	8
Grabštajn	2 073	155	9,0	402	19,4	393	38	120	27	36	13
Hodiše	1 263	762	60,7	279	22,1	263	35	39	8	22	2
Kotmara vas	1 624	740	46,2	290	19,9	387	43	86	20	23	18
Dholica	1 833	122	6,7	178	9,7	405	77	106	20	11	19
Medgorje	881	805	91,5	221	25,1	125	7	11	9	6	3
Otok	1 234	199	17,3	69	5,6	240	92	65	26	22	14
Pokrče	1 601	44	3,1	299	18,7	302	21	62	21	23	5
Radiše	528	274	52,1	181	34,3	33	3	10	3	2	1
Škofiče	1 521	588	38,9	262	17,3	405	100	44	18	10	7
Št. Tomaž	1 551	55	3,5	307	19,7	213	14	51	17	17	6
Trdnja ves	(789)	?	?	118		211	11	69	15	13	1
Vetrinj	2 766	91	3,4	175	6,3	880	48	285	69	106	25
Žihpolje	985	103	10,8	242	24,6	163	19	61	24	19	6
Žrelec	1 755	288	17,1	232	13,2	474	33	147	32	42	22
Sodni okraj Celovec	20 921 (21 710)	5333	25,5								
Dobrla vas	4 222	2020	47,8	533	12,6	988	79	255	58	60	28
Galicija	1 449	1161	80,1	354	24,4	275	21	49	21	17	6
Globasnica	1 334	1185	88,0	371	27,8	204	19	32	15	18	23
Škocjan	2 651	1305	49,5	466	17,6	698	122	126	30	28	5
Žitara vas	1 895	1595	74,0	453	23,9	409	40	39	13	11	7

Občine	Po štetju leta 1951			Po štetju leta 1961							
	domače prebival.	slov. obče- valni jezik	%	polje- delstvo in gozd.	%	indu- strija in obrt	hotel- stvo in gostin.	trgov. in promet	svo- bodni poklici	javne službe	hišni posli
Sodni okraj Dobrla vas	9 656	5669	58,7								
Bela	2 503	1837	74,0	570	22,7	367	40	41	13	26	17
Železna Kapla	1 391	280	20,1	79		343	48	75	38	29	18
Sodni okraj Železna Kapla	5 789	3712	64,1								
Bistrica/P.	2 024	1690	83,6	389	19,2	426	46	66	9	17	17
Blato	1 572	1348	85,8	466	29,6	247	13	33	14	15	11
Libuče	1 272	694	54,6	220	17,3	245	19	57	17	30	7
Pliberk	1 195	186	15,9	61	5,1	243	29	75	43	55	25
Suha	1 492	1186	79,8	382	25,6	151	21	31	11	24	9
Sodni okraj Pliberk 8	7 555	5104	67,6								
Djekše	1 386	649	46,9	401	28,9	106	7	19		10	3
Grebinj	3 091	1043	34,7	677	21,9	493	64	99	37	33	26
Ruda	1 529	793	52,1	357	23,3	258	20	36	10	10	6
Št. Peter/V.	1 446	898	63,1	266	26,9	266	13	27	9	8	2
Tinje	643	71	11,2	114	22,9	114	7	32	7	7	2
Važenberk	2 730	295	8,5	447	22,9	447	30	61	24	17	6
Vovbre	1 628	323	19,9	183	25,8	183	10	33	7	4	4
Velikovec	3 552	295	8,5	784	3,2	784	94	254	129	165	48
Sodni okraj Velikovec	16 005	4367	27,3								

POKLICNA PRIPADNOST STARŠEV DIJAKOV GIMNAZIJE ZA SLOVENCE
V CELOVCU

LEGENDA:

- Kmet
- · - · - Delavec
- - - Uradnik
- · · · · Obrtnik
- · · · · Drugi poklici in upokojeanci

Nadrobnejšo podobo orisanega stanja nudi naslednja preglednica ter diagram, pripravljena na podlagi vsakoletnih poročil gimnazije za Slovence v Celovcu:

Slovenski dijaki po poklicni strukturi staršev

Sol. leto	Kmet	Delavec	Obrtnik	Nameščenec uradnik	Drugi poklici
1959/60	56	61	22	23	22
1962/63	118	76	38	47	18
1965/66	148	81	51	69	26
1968/69	147	126	40	75	37
1970/71	144	101	43	97	37
1971/72	142	110	45	85	39
1972/73	142	98	51	92	41
1973/74	131	118	43	113	29

(Pri pripravi pregleda so sodelovali še Breda Turk-Vilhar, Dušan Nečak in Janez Stergar.)

OPOMBE

¹ Prim. Kärntner Tageszeitung, Klagenfurt, 25. novembra 1970.

² A(ndrej) Mortisch, Socialnogeografski razvoj katastrske občine St. Pavel na Zilji (St. Paul in Gailtal) od leta 1836 do danes. Geografski vestnik, Ljubljana- 1971, 86—87; S(rečko) P(anič), Megla nad Ziljsko dolino, 7 dni, Maribor, 20. januarja 1972, št. 15.

³ V pregledu so upoštevane občine iz časa pred njihovo sedanjo preureditvijo (stanje z dne 31. decembra 1972).

⁴ S(rečko) P(anič), Razslojevana koroška vas, 7 dni, 3. februar 1973, št. 5.

⁵ Sloveniji Plajberk in njegova spreminjajoča se notranja ter zunanja podoba. Delo, Ljubljana, 13. januarja 1973, št. 10, sobotna priloga.

⁶ Arnulf Beran, Landschaft- Wirtschaft- Siedlung der Marktgemeinde Eisenkappel-Vellach, Carinthia, I, Klagenfurt, str. 358—373.

⁷ Tipkopisna študija v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (INV).

⁸ Janko Pleterski, Avstrijsko ljudsko štetje dne 31. marca 1961 na Koroškem v primerjavi s štetji dne 22. marca 1934 in 1. junija 1951. Tipkopisna študija INV, katere izdelavo je omogočil Sklad Borisa Kidriča.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Slovenski vestnik, Celovec, 10. maj 1963, št. 19.

¹¹ Kärntner Landes-Zeitung, Klagenfurt, 28. januar 1966, št. 4.

¹² Janko Pleterški, cit. d.; isti, Die Volkszählung von 31. März 1961 in Kärnten, Razprave in gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja Ljubljana, 1966, št. 4/5, 207—215.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Za predvojna ljudska štetja gl. razpravo B. Grafenauerja v Koroškem zborniku, Ljubljana 1946, za štetje leta 1951 razpravo Vladimirja Klemenčiča v Razpravah in gradivu INV 1960, št. 2, za štetje 1961 Janka Pleterškega, prav tam, 1966, št. 4/5 in za štetje leta 1971, Delo, Ljubljana (nedeljska izdaja) 15., 22. in 29. aprila 1973, št. 103, 110 in 116.

¹⁵ Tone Zorn, Dnevna mignacija in jezikovna struktura na južnem Koroškem po podatkih štetja leta 1951. Anthropos, časopis za sodelovanje humanističnih ved, za psihologijo in filozofijo, Ljubljana, zv. 1/2, 1972, 189—201.

¹⁶ Letno poročilo zvezne gimnazije za Slovence, Celovec (za šolsko leto) 1972—73, 24—25.

¹⁷ Gl. op. 16, 22.

UDK 061.3(453.33) »1974«:323.15(100)

Manjšinska konferenca v Trstu

Janko Jeri*

Geneza tega največjega mednarodnega povojnega srečanja (od 10. do 14. julija 1974) manjšinskih strokovnjakov, predstavnikov manjšin, političnih in družbenih delavcev, ki se ukvarjajo s temi vprašanji, je bila v glavnih obrisih naslednja: 1. aprila 1971 je namreč tržaški pokrajinski svet sprejel osnovni dokument za sklicanje takega posveta. Zaradi pomembnosti ga citiramo v celoti: »Pokrajinski svet upošteva dejstvo, da je slovenska jezikovna skupnost organsko vključena v politično, družbeno in gospodarsko življenje pokrajine in jo kakovostno opredeljuje kot element bogatitve omike in demokracije vse pokrajinske skupnosti; poudarja zato nujnost, da se nadalje v praksi izvajajo določila ustave in deželnega statuta Furlanije-Juljske krajine za rešitev specifične problematike, katere je nosilka slovenska skupnost; z zadovoljstvom jemlje na znanje skupno italijansko-jugoslovansko sporočilo z dne 27. marca, v katerem je med drugim rečeno, da je obojestranski namen nuditi manjšinam čimvečjo zaščito; meni, da morata vlada in vsedržavni parlament nujno pripraviti zakonodajne ukrepe, ki so še potrebni za popolno izvajanje zaščite in valorizacije slovenske narodne manjšine, tudi s primernim prispevkom dežele Furlanije-Juljske krajine ter upoštevajoč mnenja in smernice krajevnih uprav in zainteresiranega prebivalstva; obvezuje zato pokrajinski odbor, naj hitro in zavzeto uresniči obveze, ki jih je izrekel predsednik pred svetom in zadevajo reorganizacijo služnosti tako, da se bodo občani lahko izražali v materinem jeziku; nadalje izpopolnitev in okrepitev šolskih zavodov s slovenskim učnim jezikom; ustanovitev ustreznih struktur visokega kulturnega značaja na vseučiliškem področju; podpora slovenskim ustanovam na gledališkem področju ter kulturnem na splošno; izpopolnitev in uveljavitev napisov v italijanskem in slovenskem jeziku v krajih, kjer živi obsežno jedro državljanov slovenskega jezika. Pokrajinski svet sklene, da bo organiziral konferenco o vprašanjih slovenske narodne manjšine z namenom, da se političnim silam, ustanovam in organizmom v pokrajinski skupnosti, nudi možnost sproščene in konstruktivne primerjave, ki lahko kakovostno doprinese k reševanju vse problematike.«

Prvotno naj bi torej tak posvet razčlenjeval predvsem položaj in odprta vprašanja narodnostne zaščite slovenske manjšine v Italiji. Kas-

* Dr. Janko Jeri, raziskovalni svetnik na Inštitutu za narodnostna vprašanja, 61000 Ljubljana, Cankarjeva 5.

neje pa se je ta zamisel predvsem iz političnih, pa tudi delno strokovnih razlogov vsebinsko razširila na manjšinsko tematiko Zahodne Evrope in Jugoslavije. Na dveh sestankih s člani italijanskega pripravljalnega odbora,* ki jih je vodil njegov predsednik (sicer tudi predsednik tržaške pokrajine) Michele Zanetti 20. oktobra 1973 v Ljubljani in 9. novembra 1973 v Trstu, so naši predstavniki za pripravo te konference (vodil jih je avtor tega zapisa) opozorili, da bodo svojo strokovno pozornost posvetili predvsem vprašanjem narodnih (etničnih) manjšin, kar zajema interdisciplinarno vse vidike — od zgodovinskih, pravnih do socioloških, upoštevajoč pri tem primarno specifičnost narodnostnega položaja Slovencev v Italiji. Pripravljalnega sestanka za julijsko konferenco v Trstu (od 15. do 17. novembra 1973 v Sesljanu) se je udeležilo okoli štirideset strokovnjakov iz Jugoslavije, Italije, Zahodne Evrope in dva iz ZDA. Čeprav je bilo govora tudi o marsičem, kar je bilo včasih tudi vsebinsko težko povezati s široko razvejano manjšinsko problematiko, so vendar bila v ospredju vprašanja slovenske narodne manjšine v Italiji. Vsi štirje slovenski člani italijanskega pripravljalnega odbora so namreč prvi dan zasedanja imeli tematsko uglasene referate in sicer (navajam jih po abecednem redu): Aleš Lokar o gospodarskih elementih v razvoju slovenske narodnostne skupnosti; Karel Šiškovič o nekaterih osrednjih zgodovinskih in drugih prvinah narodnostnega položaja Slovencev v Italiji; Drago Štoka je orisal kulturno fiziognomijo slovenske narodne skupnosti v Italiji; medtem ko je Lucijan Volk govoril o vplivu sprememb, ki jih povzročata gospodarski in socialni razvoj na narodnostno homogenost Slovencev.

V svoji intervenciji 16. novembra 1973 na predkonferenci v Sesljanu (občina Devin — Nabrežina), na katerem sem tudi vsklajeval delo jugoslovanskih strokovnjakov, sicer članov znanstvenega odbora za pripravo konference, sem med drugim opozoril: »Morda se v naglici in dinamiki časa, v katerem živimo, ne zavedamo dovolj, da pomeni ta bolj odprt razgovor o vprašanih in narodnostni zaščiti slovenske manjšine in manjšin sploh, pomembno pozitivno ločnico. Vsi tisti, ki živimo ob sedanjih odprtih meji, namreč dobro vemo, da so bili enostranski nacionalistični nazori prav tod najgloblje zakoreninjeni in da so celo dobronamerni, odprti duhovi sodili, da bodo potrebna desetletja za doseg bolj prijateljskega sožitja med obema narodnostima in državama. Rad bi vas v ponazoritvi spomnil, da je namreč minulo komaj dobrih pet desetletij od takrat, ko so se zdele faurovsko-albertijevske variante v Trstu kot nacionalistično agresivni »porta orientale« nedotakljiva dogma, ki je

* Pripravljalni odbor je začel zasedati spomladi 1973. Njegova prvotna zasedba je bila naslednja: predsednik M. Zanetti (DC), člani: B. Gozzi (DC), R. Mayer-Gregó (DC), A. Zimolo (PLI), S. Pacor (PRI), G. Cesare (PSDI), L. Volk (PSI), M. Colli (KPI), D. Štoka (Slovenska skupnost), S. Bartole (strokovnjak), A. Lokar (strokovnjak, član Sl. sk.). K. Šiškovič (strokovnjak), R. Strassoldo (strokovnjak in zastopnik goriške pokrajinske uprave). Januarja 1974 je R. Strassoldo podal ostavko in na njegovo mesto so bili imenovani naslednji novi člani kot zastopniki goriške pokrajine: B. Chientarolo (predsednik goriške pokrajine), Š. Bukovec (PSI) in A. Sfiligoj (SDZ).

ideološko in operativno takrat opredeljevala italijansko vzhodno politiko. Tudi po koncu druge svetovne vojne, lahko bi rekli vse do leta 1954, je bil Trst bolj ali manj dušeče vklenjen v nesmiselne igre hladne vojne. Danes pa večina, to je mogoče sklepati po raznih indicijah, prizadetega prebivalstva na obeh straneh sodi, da mora postati Trst in obmejno območje zaradi svoje geopolitične lege in drugih posebnosti mesto srečanj in miroljubnega dialoga, kar vse ustvarja novo kvaliteto in podlago ne samo za naše medsebojno sodelovanje, ampak je lahko v pozitivni meri, to sem prepričan, poučno v marsikaterem oziru tudi za širši evropski prostor. Naj omenim, da seveda (govorim kot strokovnjak) kot sosed in republika v neposrednem zaledju Trsta pozorno spremljamo te nekatere bodrilne premike v nazorih, miselnosti in glavah ljudi in da cenimo vsa prizadevanja v tej smeri. Strinjal bi se tudi s tistim, če sem dobro razumel M. Zanettija, kar je govoril o »duhu helsinškega srečanja« in o potrditvi sedanjih obstoječih mejnih rešitev v Evropi. Pridružil bi se tudi njegovim vrednotenjem, da prav to upoštevanje sedanje evropske realnosti omogoča manjšinam, da bodo aktivni protagonisti v procesu, ko so meje vse manj ločnice.

Ker se je razprava že dotaknila nekaterih načelnih vprašanj, mi dovolite, da ob tem nanizam še nekaj svojih (sicer ad hoc) misli o splošni vlogi manjšin. Poleg splošne politične naprednosti, zares demokratične miselnosti, nazorov, ki jih ne duši nacionalistično breme preteklosti, je prvinskega pomena dejanska strpnost, rekel bi širokosrčno razumevanje tako imenovanega večinskega naroda, da bi lahko stvarno zajamčili enakovreden položaj manjšine in njen skladen razvoj. Zgodovinski razplet od francoske revolucije naprej, je namreč potrdil nekaj elementov, katerih spoštovanje je nujno, da bi se prizadeta manjšina počutila dejansko enakopravna kot polnovreden subjekt v družbi in državi. Stvarno demokratični odnosi, organsko vključujoči gospodarsko in socialno komponento, so nujen osnovni pogoj za omikano, ustvarjalno sožitje med manjšino in večino. Poudaril bi rad, da so bile namreč nazadnjaške, konservativne politične ideologije vselej osrednji sovražnik narodnih in drugih manjšin. Sicer pa je odnos večinskega naroda do manjšine slej ko prej temeljno konfliktno vozlišče celotne manjšinske problematike. Tudi v sodobni evropski manjšinski teoriji povojnih let se je vendarle sorazmerno uveljavilo spoznanje, da je predvsem od politične in humane ter, namenoma bi označil, moralne volje tako imenovanega večinskega naroda odvisen neoviran razvoj manjšinske skupnosti. Gre za koncept, o katerem je bilo govora že na ljubljanskem simpoziju o človekovih pravicah v večnarodnih skupnostih (1965), na katerem je večina vendarle soglašala, da je »problem manjšine predvsem vprašanje večine«, dodal bi še njene splošne demokratične zrelosti, in njenega odnosa do manjšine.

V takem ozračju prvinske človeške medsebojne solidarnosti naj bi manjšina kot celota, to bi rad posebej poudaril, kakor tudi njeni posamezni pripadniki vedno manj občutili, da so manjšina. Slehernemu naj

bi bile torej stvarno zajamčene enakovredne možnosti ne glede na to, ali pripada manjšini ali večini. Utemeljene so sodbe, upoštevajoč pri tem tudi žalostne izkušnje iz razdobja med dvema vojnama in po njej (tudi na našem obmejnem območju), da se lahko stiki med dvema narodnostima (tudi med večino in manjšino) prijateljsko razvijajo ob ustvarjalnem medsebojnem dopolnjevanju, če obe dejansko uživata *enak status*, medtem ko se v nasprotnem razdor večja, antagonizmi pa ostrijo. Po mojem mnenju namreč polno, kompletno enakopravnost, kakor je tudi nekateri imenujejo, med večino in manjšino, mogoče doseči primarno s posebnimi zakonodajnimi in drugimi zaščitnimi ukrepi, ki zadevajo vsa področja, pomembna za življenje narodne manjšine. Ko sem rekel vsa, sem to storil namenoma, ker sodim, da danes ne ustreza več sodobnim potrebam koncept, ki so ga razvili izza prve svetovne vojne, na primer o zadostnosti »jezikovno-kulturne samouprave« narodnih manjšin.

Skratka večina mora nujno sprejeti dodatne obveznosti, ki gredo preko tako imenovane formalne enakopravnosti, sprejeti mora učinkovita normativna in druga jamstva, ki predvsem manjšini kot celoti, na kar vnovič opozarjam, jamčijo enakopraven status. Z neposredno državno intervencijo, če to tako imenujem, se pravi z ustreznimi pravnimi izvršilnimi predpisi in drugimi, je treba prizadeti manjšini zagotoviti med drugim popolno enakopravnost jezika, šolstva, dalje enakovreden (nediskriminiran) gospodarsko socialni razvoj ob dejanskih jamstvih za ohranitev naselitvenega prostora (v skladu seveda s soglasno, skupno sprejetimi urbanističnimi in drugimi načrti), kulturnih in drugih izročil. Še nekaj je bistveno: prizadeta manjšina mora namreč biti zares polnopraven subjekt, ki meritorno soodloča v vseh fazah pri oblikovanju ukrepov za njeno dejansko narodnostno emancipacijo.

Z naše strani so na predkonferenci v razpravi še sodelovali naslednji strokovnjaki in javni delavci (naštevam po abecednem redu): poslanec Leo Fusilli iz Kopra, dr. Koča Jončič iz Beograda, dr. Vladimir Klemenčič iz Ljubljane, dr. László Rehák iz Subotice in dr. Gazmend Zaimi iz Prištine. Dejavnost naših predstavnikov je nedvomno prispevala, da so udeleženci sprejeli načelno izhodišče, naj bo ta široki mednarodni posvet-konferenca »o manjšinah in z udeležbo manjšin«, pri čemer pa je treba upoštevati dejstvo, da je do tega sploh prišlo predvsem zaradi proučitve narodnostnega položaja slovenske manjšine v Italiji. Sklenili smo še, naj bi delo na sami konferenci potekalo v okviru treh komisij. V prvi naj bi obravnavali predvsem jezik, šolstvo, kulturo, sredstva množičnega obveščanja (mass media); v drugi bi bila poglobljena družbena, socialna in gospodarska vprašanja ter s tem organsko povezana torišča kot so prostorsko načrtovanje, urbanistični in drugi plani. Tretja komisija pa naj bi predvsem razčlenjevala pravna, institucionalna in s tem povezana politična (politološka) vprašanja, ki zadevajo zaščito manjšin. Pristop (metoda dela) naj bi bil torej kljub nekaterim odklikom v glavnem stvaren. Sodili smo, da bo imela tako zasnovana konferenca s široko med-

narodno udeležbo (izvedenci, politiki, javni delavci) toliko več upanja na uspeh, kolikor bo ostala na tleh realnosti in hkrati kolikor je le mogoče preskočila čeri abstraktnega teoretiziranja. Tudi »vsebinska natrpanost« ne sme biti tolikšna, da bi razvodenela osrednjo tematiko (narodne, etnične, jezikovne manjšine).

Predsednik pripravljalnega odbora. M. Zanetti je z nekaterimi sodelavci priredil nato še tiskovne konference v Londonu, Parizu, Zürichu, Bruslju, Bonnu, na Dunaju in v Beogradu, na katerih je pojasnil stališča, dosežena na novembrski predkonferenci v Sesljanu. Pobudo tržaške pokrajine je zdaj uradno podprla tudi goriška pokrajina in dežela Furlanija — Julijska krajina. Tudi pri nas smo v okviru Zvezne konference socialistične zveze Jugoslavije ob sodelovanju predstavnikov vseh republik in obeh ovtanomnih pokrajin sestavili pripravljalni odbor, ki je vsklajeval naše delo in prispevke za konferenco v Trstu. Odboru je predsedoval Dimče Belovski, medtem ko so osrednje breme organizacije nosili (navajam po abecednem redu) Jože Hartman, predsednik komisije za mednarodne odnose pri Republiški konferenci SZDL Slovenije, dr. Janko Jeri, dr. Koča Jončič, dr. Vladimir Klemenčič in dr. László Reháč. Ob tem velja še posebej pripisati, da je temu širokemu jugoslovanskemu sodelovanju na tej največji manjšinski konferenci po koncu zadnje vojne utrla pot politika, če to take splošno označim. V tem okviru so bili zelo pomembni stiki, ki jih je imel predsednik pripravljalnega odbora M. Zanetti s predsednikom republiške konference SZDL Slovenije Mitjo Ribičem, pa predsednikom komisije za mednarodne odnose pri Skupščini SRS Edom Brajnikom in drugimi.

Nekaj mesecev (ko pišem ta prikaz), ki nas loči od mednarodne manjšinske konference, ki je bila od 10. do 14. julija 1974 na tržaški pomorski postaji, je pač še prekratko razdobje, da bi lahko vsebinsko podrobneje ovrednotili to zares veliko mednarodno srečanje, ki mu je prisostvovalo, kakor pravijo organizatorji, preko osem sto ljudi — pripadnikov manjšin iz Zahodne Evrope in naše države, strokovnjakov, politikov in drugih, ki se nata ali oni način ubadajo z manjšinskimi vprašanji. V kolikšni meri je ta včasih polemična izmenjava mnenj (predloženih je bilo nekaj sto poročil, v razpravo pa je poseglo okoli tri sto udeležencev) obogatila informativno, metodološko in teoretično naša dosedanja spoznanja o perečih vozliščih te po svoji vsebini tako raznotere in občutljive problematike, bo gotovo še predmet strokovnih razprav pri nas in v svetu.

V komisiji za kulturo, jezik, šolstvo in sredstva javnega obveščanja je bila udeležba gotovo največja. Razpravljalci so v glavnem razčlenjevali položaj njihovih narodnostnih skupnosti, ker so ob tako široki mednarodni udeležbi sodili, da je to enkratna priložnost opozoriti svetovno javnost na še nerešene probleme. Njihov prispevek je v glavnem potrdil, da so jezikovne in kulturne pravice, dalje šole v materinem jeziku in pa participacija pri sredstvih množičnega obveščanja tiste primarne prvine brez katerih si ni moč zamisliti dejanske enakopravnosti prizadete manjšinske skupnosti. Prispevek udeležencev iz Jugoslavije (ta del povzemam

po poročilu, ki ga je INV pripravil za Komisijo za mednarodne odnose pri Skupščini SRS) je bil vsestranski in razvejan ter spričo tega tudi za ostale udeležence, kakor so sami izjavljali, v mnogih ozirih značilen in poučen. Naši predstavniki so namreč v jezikovno-kulturni skupini zelo neposredno in jasno prikazali praktične rešitve enakopravnega razvoja narodnosti (narodnih manjšin in etničnih skupin) v Jugoslaviji. Na govorniškem odru so se zvrstili predstavniki domala vseh narodnostnih skupnosti, ki živijo v Jugoslaviji. Udeležencem konference so prikazali naše rešitve problematike, povezane z enakopravnostjo jezika manjšin, sodelovanje pripadnikov manjšine v upravnem in političnem življenju, organizacijo šolstva v jeziku manjšine in dvojezičnega šolstva ter razvojem in razcvetom kulture manjšinskih skupnosti, ki je v veliki meri povezana s sodelovanjem med manjšinsko skupnostjo in njenim matičnim narodom. Tako je Ferenc Hajós podal prikaz o delovanju in pomenu dvojezične šole v Prekmurju, Nikola Moskalj je govoril o izdajanju literature v rusinskem jeziku, Spiro Spirovski je orisal šolstvo za pripadnike manjšin v Makedoniji. Podrobnejši pregled položaja Albancev in Turkov v Makedoniji (šolstvo, zaposlovanje, tisk, sodelovanje z matičnim narodom) je podal Dančo Zografski, Ištvan Rajčan je v svojem prispevku orisal vlogo sredstev javnega obveščanja v jeziku narodnih manjšin, Slovenski pa je podal pregled o položaju bolgarske narodne manjšine v Jugoslaviji. Med razpravljalci iz SR Slovenije naj omenimo še Lea Fusillija s prispevkom o samoupravnih pravicah italijanske narodnostne skupnosti pri nas in referat Vaneka Šiftarja o izobraževanju Romov v Sloveniji.

Dejstvo, da je večina ukrepov, ki zagotavljajo narodnim manjšinam enakopravnost na jezikovnem in kulturnem področju v praksi že uveljavljena, je pokazalo nekaj strokovnih prispevkov, ki so temeljili na znanstvenih raziskavah. Med temi naj omenimo poročilo o projektu, ki raziskuje problematiko dvojezičnosti v Vojvodini (razčlenjuje jezikovne, sociološke in psihološke implikacije dvo in večjezičnosti). Vse to bi bilo nemara na izrazito strokovnem simpoziju deležno še večje pozornosti, kot pa je to bil primer na tržaški konferenci, ki je bila obremenjena z obravnavanjem mnogih nerešenih vprašanj (vse od zanikanja samega obstoja narodnih manjšin naprej). Težnja po znanstveno strokovnem obravnavanju jezikovno kulturne problematike manjšin pa se je pokazala tudi pri nekaterih razpravljalcih iz drugih dežel. Med temi naj omenimo na prvem mestu uvodni govor delovnega predsednika Tullija De Maura, ki je opozoril na marksistično-leninistični pristop pri obravnavanju jezikovnih vprašanj, ter razpravo Hansa Bakerja iz Amsterdama o vplivu jezika na družbeno-gospodarski položaj skupine in na vlogo, ki jo ima jezik v političnem življenju. Na potrebo, da bi morala tudi politična znanost v okvir svojih proučevanj vključiti tudi manjšinsko problematiko, pa je opozoril predstavnik Kataloncev.

V tem zapisu velja posebej opozoriti na 35 prispevkov kvalificiranih predstavnikov slovenske narodne manjšine v Italiji. Omenim naj ob tem

»italijansko zadržanost« glede »jezikovno-kulturnih« pravic avtohtonega slovenskega prebivalstva v Beneški Sloveniji, ker pač sodijo, da se ti pripadniki slovenske manjšine v narodnostnem pogledu še niso v zadostni meri »zavestno samoopredelili«. Koroški Slovenec Erik Prunč je obračunal z »vindišarsko teorijo«. V svojem diskusijskem prispevku je primerjal Furlane s koroškimi »Vindišarji«, pri čemer je zavrnil poskus ustvarjanja nekakšnega paralelizma med slovenskimi koroškimi narečji in furlanščino. Med drugim je ugotovil, da si zastopniki furlanske etnične skupnosti prizadevajo za ohranitev lastne kulturne dediščine, za »Vindišarje« pa je značilna identifikacija s tujim, tako imenovanim »nemškim kulturnim krogom«. Nadalje je za furlansko gibanje značilen odpor proti asimilaciji, za »Vindišarje« pa je značilno, da so dovzetni za asimilacijo.

Sicer pa so bila pričevanja naših rojakov iz Italije in Avstrije (to je osrednja prvina tudi same konference) vsestransko dokumentirana, prepričljiva in zavzeta in, kar je zelo pomembno, enotna pri razčlenjevanju sedanjega dejanskega stanja. Vključevala so najnovejšo zgodovinsko genezo, kakor tudi temeljne zahteve za dosego dejanske enakopravnosti (ne glede na nekatere otenke) s tako imenovanim »večinskim« narodom. K temu pa velja posebej dodati še vrsto publikacij, ki so jih naši zamejci pripravili nalašč za konferenco. V tem pogledu (publicističnem seveda) je boj slovenske manjšine v Italiji in Avstriji dosegel svojevrstno »internacionalizacijo«. Bistvena pozitivna »zasluga« tega posveta je namreč tudi v tem, da je zdaj evropska mednarodna javnost dokaj podrobno seznanjena s položajem in težnjami slovenske narodnostne skupnosti onkraj naše zahodne meje in Karavank.

V drugi komisiji, ki je obravnavala gospodarsko-socialno problematiko, je imel uvodno poročilo V. Klemenčič. V obdobju po drugi svetovni vojni se je namreč zaradi gospodarskega razvoja zmanjšala razlika med urbano sredino in podeželjem, ker so se ljudje precej več naseljevali v določenih predelih (mesta in okolice), druga področja pa so ostajala prazna, vse to pa je dalo svoj delež življenju staroselskih narodnih manjšin in povzročilo tudi nastajanje novih manjšinskih skupin (delovna sila, migracije...). Gospodarski razvoj je vplival tudi na samo socialno strukturo območij, ki jih naseljujejo manjšine. Blagovna menjava je narekovala odpiranje državnih meja, narodne manjšine pa so naenkrat postale vez in posrednik v tej dejavnosti. Obravnava območja so postala gospodarsko pomembna, vloga prebivalstva je dobila povsem drug pomen. Pri tem so važne vezi, ki jih ima posamezna narodna manjšina s svojim matičnim narodom. Čim večje so te možnosti, tem bolj postaja in ostaja narodna samonikla, saj ohranja svoj jezik in oplaja svojo kulturo. Ena bistvenih značilnosti manjšinske skupnosti je njen položaj v ustroju delitve oblasti. Če govorimo o njenem ustvarjalnem področju, bi morala vsaka manjšina imeti svoj določen (specifičen) način proizvodnje, ta pa bi pogojeval tudi način menjave in sploh odnose, ki se odvijajo v najbolj pomembnih področjih življenja narodnostne skupnosti. Danes je za narodne manjšine značilno predvsem to, da se v nekaterih pogledih za-

pirajo, ostajajo toge v svojih navadah, se hote oklepajo jezika in izročila, v drugih odnosih pa postajajo bolj odprte, se povezujejo in iščejo poti k sodelovanju. Seveda mora večinski narod postaviti takšne pogoje in norme, ki bodo omogočale manjšinam miren razvoj, brez občutka negotovosti in strahu. Narodna manjšina se mora vključevati v družbeno in gospodarsko življenje in to tako, da nikakor ne bo ogrožen njen jezik in možnost, da se njeni pripadniki svobodno izjasnijo za pripadnost k določeni narodni skupnosti. Avtor uvodne študije šteje prav razlaščenje in odtujevanje kmečke zemlje zaradi urbanizacije (nova naselja, velike površine za rekreacijo meščanov itn.) med najbolj pereča vprašanja narodnostno mešanih območij.

Iz pravnega vidika (delo tretje komisije) pa je sedanja podoba manjšinske zaščite tudi v sodobni Zahodni Evropi kaj malo vzpodbudna. Na tem območju imamo, če to tako povprek opredelimo, tri osrednje kategorije manjšin. V prvo sodijo tiste manjšine, ki jih država oziroma večinski narod pravno in sicer nočejo priznati; v drugi so sicer »priznane«, ki pa so le delno zaščitene in v tretjo kategorijo naposled sodijo tiste manjšine (slednjih je žal najmanj), ki na temelju mednarodnih pogodb ali ustrezno razvitega pozitivnega notranjega prava uživajo kolikor toliko učinkovito varstvo. V sedanji italijanski republiki imamo glede ravnanja celo s »priznanimi« manjšinami dve skupini: sorazmerno popolno zaščito nemško narodno manjšino na Južnem Tirolskem in francosko manjšino v Dolini Aoste in pa sicer »priznano« slovensko narodno manjšino na tržaškem in goriškem območju (posegi nekaterih italijanskih političnih predstavnikov so nedvoumno ponazorili, da ta kriterij še ne velja za avtohtono slovensko prebivalstvo v Nadiških dolinah in Reziji ter v Kanalski dolini), ki je pa le delno zaščiten s Posebnim statutom, integralnim delom londonskega sporazuma iz leta 1954 (v praksi so uresničene samo nekatere njegove določbe, ker ni postal del italijanskega notranjega prava), in z nekaterimi notranjimi določbami, kakor je to primer z leta 1961 sprejetim in leta 1973 noveliranim zakonom za šole s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem in Goriškem.

Sicer pa je v tej komisiji pretežno potekal osrednji dialog med predstavniki slovenske manjšine, ki so svoje sobesednike iz italijanske »večine« argumentirano opozorili med drugim na pomanjkanje pravnih in političnih rešitev za zaščito narodnostnih značilnosti slovenskih državljanov, pri čemer so še posebej poudarili nujnost zagotovitve kolektivnih pravic. Nevzdržno je, da sicer enotno slovensko narodno manjšino v Italiji različno obravnavajo v treh pokrajinah iste dežele Furlanije — Julijske krajine in da standardi zaščite slovenske manjšine vsebinsko bistveno zaostajajo za obsegom pravnih in drugih zaščitnih določb, ki jih že uživata nemška manjšina na Južnem Tirolskem in francoska v Dolini Aoste. Ker sem se sam udeleževal dela te komisije, bom poizkušal po beležkah in delno po časnikarskih poročilih obnoviti bistvo replik italijanskih predstavnikov, ki so sicer v raznih inačicah vztrajali pri dveh načelih — »postopnosti in fleksibilnosti«, pri čemer pa so kategorično

zavračali, da bi odprta vprašanja rešili s korenitimi, celovitimi (globalnimi) posegi, kakor je to bil primer z »južnotirolskim paketom«. Značilna je bila teza L. Elije iz rimske univerze, da etnično nacionalni pluralizem ne zagotavlja enake stopnje zaščite za vse narodnostne manjšine v Italiji. Zavrnil je aplikacijo »južnotirolske metode« za rešitev odprtih vprašanj slovenske manjšine, pri čemer se je skliceval zlasti na različnost gospodarskih struktur in na »strnjenost« nemške jezikovne skupine na Južnem Tirolskem. Zagovarjal pa je umestnost posameznih zakonodajnih ukrepov v prid slovenski manjšini. Drugi italijanski predstavnik S. Bartole pa je menil, da je glavna krivda v prepočasnem izvajanju določb italijanske ustave. V nadaljevanju pa je omenil tri možnosti za reševanje vprašanj narodnostne zaščite slovenske manjšine: prvo, z vključevanjem v splošno zakonodajo, drugo z globalno zakonsko zaščito in tretjo z ustavnim zakonom. Bartole je zagovornik prve možnosti, pri čemer je poudaril nujnost širše deželne avtonomije tudi na področju zakonodajnih ukrepov glede manjšinske zaščite. Politično je podobna stališča obrazložil demokristjanski poslanec C. Belci, ki je med drugim sodil, da bi morali manjšino zaščititi s splošnimi državnimi in deželnimi zakoni, kakor tudi z odločbami lokalnih uprav. Opozoril pa je tudi, »da mora biti varstvo manjšine v demokratični državi učinkovito in ne samo formalno.« Izhodišče naj bi torej bilo po tem konceptu, da pridejo v poštev *posamezni* zakonodajni in drugi ukrepi na osnovi že omenjene metode »*postopnosti*«.

To je le nekaj osrednjih prvin iz kronologije te pomembne mednarodne konference, saj bodo lahko le strokovne raziskave, kot sem že uvo doma opozoril, po podrobni razčlenitvi vseh prispevkov meritorneje odgovorile, v kolikšni meri je šlo za elaboriranje že znanih stališč in kaj lahko ovrednotimo kot izviren dosežek (teoretičen in napotek za prakso) za reševanje teh vprašanj vsaj na ožjem evropskem območju. Strokovnjaki vseh jugoslovanskih republik so s svojimi več kot štiridesetimi referati bistveneje prispevali, to lahko mirno ugotovimo, k pozitivni usmeritvi in uspehu konference. Strokovni delavci iz naše republike, kakor tudi pripadniki italijanske in madžarske manjšine (Fusilli, Hajòs, Jeri, Klemenčič, Kušej, Lük, Nečak, Polič, Skubic, Šiftar, Zorn) so pripravili enajst referatov. Poleg tega je v Trstu izšlo oziroma je bilo ponatisnjeno več pomembnejših razprav strokovnjakov iz matične dežele. V italijanščini je izšla knjiga Lava Čermelja »Slovenci in Hrvati pod Italijo med obema vojnama. Knjiga »Slovenci v Italiji včeraj in danes« pa ponatiskuje nekatere temeljne študije v treh jezikih (slovenščini, angleščini in italijanščini) Lava Čermelja (Beneška Slovenija); Boga Grafenauerja (Kanalaska dolina); Janka Jerija (Primorski Slovenci do leta 1954, Resnice, polresnice in statistike, in skupaj z G. Kušejem Pravni položaj slovenske narodne manjšine v Italiji); Milka Kosa (Trst in okolica, Goriško območje, in Gorazda Kušaja (skupaj z J. Jerijem Pravni položaj slovenske narodne manjšine v Italiji).

Na sami konferenci pa so razdelili še primerke naslednjih razprav slovenskih znanstvenih avtorjev, in sicer: Drago Druškovič, »Carinthian

Slovenes, Ljubljana 1973; Jeri-Kušej-Polič, The special Statute and some elements of the legal situation of the slovenian ethnic group in Italy and of the Italian in Yugoslavia, Ljubljana 1974; v *Le Livre Slovène* (št. 3—4, 1973), pa je objavljena uvodna študija Janka Jerija Slovenci v Italiji in Avstriji (Slovenes in Italy and Austria) in Jožeta Koruze: The contribution of the border regions to the slovene literature in its earlier periods.

V dokumentacijskem delu ponatiskujemo nekatere ustne referate slovenskih udeležencev na kongresu v Trstu (navajamo jih po abecednem redu) Fusillija, Hajósa, Jerija, Klemenčiča in Poliča. Referata Jerija in Klemenčiča sta avtorizirana, medtem ko so ostali trije povzeti po »Primorskem dnevniku« (13. in 14. julija 1974).

(1974)

Leo Fusilli

JAMSTVO ZA KULTURNO ŽIVJENJE ITALIJANSKE MANJŠINE V SLOVENIJI

Prof. Leo Fusilli je govoril o problemih italijanske narodnostne skupnosti, ki živi v SR Sloveniji, in predvsem o njeni kulturni problematiki. Uvodoma je ugotovil, da se je število Italijanov v letih po drugi svetovni vojni žal občutno skrčilo iz znanih razlogov, tako da jih je danes ostalo le nekaj tisoč. Vendar pa ima število relativno važnost glede uživanja narodnostnih pravic, ki jih jamčijo zvezna in republiška ustava ter občinski statuti. V tej zvezi je Fusilli dejal, da so temeljne pravice etničnih skupin določene v zvezni ustavi, da pa pritiče posameznim republikam naloga, da najdejo še boljše in bolj napredne rešitve za zaščito narodnosti, pri tem pa prepuščajo tudi občinam realizacijo ustavnih določb. SR Slovenija je na jasen in točen način definirala položaj in pravice obeh narodnostnih skupnosti — italijanske in madžarske — ki živijo v tej republici.

Za prvi člen slovenske ustave označuje SRS kot demokratično in samoupravno socialistično skupnost slovenskega naroda italijanske in madžarske narodnosti. S tem se priznava obema narodnostnima skupinama kot avtohtonima komponentama funkcija subjekta v življenju države ter se s tem omogoča njihovo enakopravno vključevanje v samoupravne odnose in v sistem odločanja. Prav zaradi tega se Italijani v SRS, čeprav številčno predstavljajo pravo manjšino, ne čutijo državljanke druge stopnje, drugačne od ostalih, pač pa enakopravne glede pravic in dolžnosti ter zaščitenosti glede tistih pravic, ki preprečujejo asimilacijo in jamčijo ohranitev narodnostnih značilnosti.

Poročevalec je nato navedel ustavno določbo, ki predvideva prisotnost narodnostne skupnosti v samoupravnih organih odločanja, predvsem pa se je ustavil ob ustanovitvi samoupravnih interesnih skupnosti za vzgojo in kulturo, ki jih sestavljajo izključno Italijani in v okviru katerih

lahko skrbijo za razvoj lastne kulture, vzgoje in sredstev javnega obveščanja ter razvijajo stike z matično državo v korist lastnega kulturnega in jezikovnega razvoja. Skupnosti enakopravno odločajo skupaj s pristojnimi občinskimi organi oziroma s pristojnimi interesnimi skupnostmi glede vseh vprašanj, ki zadevajo razvoj italijanske kulture, šolstva in vzgoje, tiska, sredstev obveščanja in založništva. Obstaja tudi pravica veta proti sklepom, ki bi bili v nasprotju z interesi in z razvojem narodnosti.

Prof. Fusilli je nato ugotovil, da je kulturna dejavnost italijanske narodnosti raznolika in v nenehnem razvoju. Občinske skupščine finančno podpirajo to kulturno dejavnost, kot tudi kulturne odnose z matično državo. Posebno važno vlogo ima v tej zvezi šola. Da bi omogočili razumevanje in ustvarili dvojezični ambient in mentaliteto, se že več let poučuje v italijanskih šolah narodnostno mešanih ozemelj slovenščina, medtem ko se v slovenskih šolah poučuje italijanščina. Študij drugega jezika je obvezen že v prvem razredu osnovne šole, vendar pa obveznost postopoma postaja zgolj formalnost, saj so tako starši kot učenci zainteresirani za spoznavanje jezikov, ki so v rabi v vsakodnevem življenju. Poročevalec je nato omenil sredstva javnega obveščanja. Poleg tiska v italijanščini, za katero skrbi založništvo EDIT iz Reke, razpolaga italijanska narodnostna skupnost v Kopru z radijsko postajo in televizijskim studiom. Radio oddaja 13 ur programov v italijanščini, televiziji pa povprečno dve uri in pol dnevno. Na splošno lahko rečemo — je dejal poročevalec — da sta ti dve važni sredstvi obveščanja na razpolago italijanski narodnostni skupnosti, ki se jih lahko svobodno poslužuje za zaščevanje lastnih potreb kulturnega razvoja. Končno želim — je zaključil svoje poročilo prof. Leo Fusilli — da bi iz naših dosedanjih pozitivnih izkušenj lahko črpali nove energije in nove spodbude za še učinkovitejše akcije, kajti družbenopolitični, gospodarski in kulturni razvoj terja vedno nove, boljše in bolj ustrezne rešitve, ki bi lahko zadovoljile pripadnike nacionalnih skupin.

Ferenc Hajòs

DVOJEZIČNO ŠOLSTVO V SRS NA PODROČJU MADŽARSKE MANJŠINE

Ferenc Hajòs, predstavnik madžarske narodne manjšine, ki živi na območju SR Slovenije v občinah Lendava in Murska Sobota, je svoje poročilo posvetil dvojezičnemu šolstvu na tem območju, ki je bilo uvedeno z zakonom z dne 9. aprila 1962. Zakon je bil potreben zato, ker je dotlej okrog 50 odstotkov otrok madžarske narodnosti obiskovalo slovenske osnovne šole, kar ni bilo v skladu z ustavnim načelom o nemotenem razvoju madžarske narodne manjšine. Zakon o dvojezičnih šolah je določal, da morajo te šole ob doseganju splošnih, vzgojnih in izobraževalnih

smotrov prispevati še k svobodni uporabi in popolni enakopravnosti jezika narodnosti z jeziki jugoslovanskih narodov, k spoznavanju kulture narodnosti in njihovega matičnega naroda, k organskemu razvoju narodne manjšine v duhu enakopravnosti in bratstva jugoslovanskih narodov in narodnosti ter k takim odnosom v šoli, da so narodnosti element prijateljskega zbliževanja med sosednjimi narodi in državami in spodbuda za tvorno mednarodno sožitje.

Položaj madžarske narodnosti kot avtohtone skupnosti v SR Sloveniji ureja tudi ustava SR Slovenije iz leta 1973, ki zagotavlja v posebnem poglavju enakopravnost madžarskega jezika na narodnostno mešanem območju s slovenskim jezikom, možnost uporabe lastnega jezika, izražanje in razvijanje svoje kulture in v ta namen tudi ustanavljanje organizacij. Nadalje ustava določa, da SR Slovenija skrbi za razvoj vzgoje in izobraževanja, tiska, drugih sredstev javnega obveščanja in za razvoj drugih oblik kulturno-prosvetnega delovanja madžarske narodnosti ter za usposabljanje kadrov, ki so pomembni za uresničevanje položaja in pravic narodnosti. SR Slovenija podpira tudi razvoj stikov z matičnim narodom zaradi pospeševanja jezikovnega in kulturnega razvoja madžarske narodnosti.

Enakopravnost in poseben položaj pripadnikov madžarske narodnosti na dvojezičnem območju obeh občin zagotavljajo tudi statuti občin Lendava in Murska Sobota z vrsto določil, ki se nanašajo na enakopravnost obeh jezikov, kar prihaja do izraza v dvojezičnem poslovanju v upravi, sodstvu, podjetij in ustanovah.

Hajós Ferenc je nato dejal, da bi vseh teh določil ne bilo mogoče uresničiti, če dvojezična šola ne bi vzgajala ustreznih kadrov z dvojezičnim profilom. Kot je bilo pred uvedbo dvojezičnega šolstva število madžarskih izobražencev na mešanem področju relativno majhno, kar je povzročalo težave pri uresničitvi določenih pravic in položaja narodnosti, se je to stanje po uvedbi dvojezične šole naglo spremenilo in izboljšalo.

Dvojezična šola pa izpolnjuje tudi poslanstvo poglobljanja bratstva med Slovenci in Madžari ter tudi poslanstvo pri poglobljanju dobrih sosedskih odnosov z LR Madžarsko. Bilingvizem je tako za manjšino kot za večino: Madžar se nauči v šoli slovenski, Slovenec pa madžarski. Slovenec in Madžar se seznani tudi z madžarsko kulturo, kar prispeva k medsebojnemu spoštovanju. Osnovno pa je, da predstavnik večine razume jezik manjšine. Ako ga ne razume, ne more sodelovati in je prirodno, da tako stanje povzroča pri predstavnikih večine najrazličnejše predsodke, ki nujno vodijo do konfliktov, ki prispevajo k pospešitvi asimilacijskega procesa.

Poročevalec je potem omenil spor v zvezi z uvedbo dvojezičnega šolanja, ki ga je skupina državljanov leta 1969 sprožila pred ustavnim sodiščem SR Slovenije za ugotovitev protiustavnosti zakona o uvedbi dvojezičnega šolstva. Ustavno sodišče SR Slovenije pa je v skladu z obstoječo politično voljo v SR Sloveniji, da se pravice narodnosti, ki jih zagotav-

ljajo obstoj in nadaljnji razvoj, tudi dejansko uresničijo, odločilo, da je zakon o dvojezični šoli v skladu z ustavo. Še več, ob ugotovitvi, da je zakon o dvojezičnem šolstvu v skladu z ustavo, je ustavno sodišče dalo vrsto pomembnih predlogov za nadaljnji razvoj dvojezičnega šolstva in utrjevanja položaja madžarske narodnosti v SR Sloveniji. Kontinuiteta poučevanja madžarskega jezika in s tem stik z madžarskim jezikom je, čeprav v ne popolnoma ustrezni meri, zagotovljen z izobraževanjem pedagoških kadrov za potrebe dvojezične šole na pedagoški akademiji v Mariboru, kjer je lektorat za madžarski jezik, učenci pa imajo možnost dobiti štipendije za študij na visokih šolah v LR Madžarski na podlagi meddržavne konvencije.

Janko Jeri

BILATERALNI SPORAZUMI ZA ZAŠČITO NARODNIH MANJŠIN V ZAHODNI EVROPI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Dovolite mi uvodoma dve digresiji, ki sicer nista v neposredni zvezi s problematiko, ki jo nameravam kasneje razčleniti. Prva se tiče vsebinske metode dela na tej, po udeležbi tako široko zasnovani mednarodni konferenci. Ker sem že od začetka sodeloval pri pripravih za to srečanje, si lahko dovolim sodbo, da bo ta naš strokovni (česar včasih tudi nujno politični dialog) tem bolj konstruktiven, kolikor bo plodotvorno naravnano v prihodnost in ne bo, kolikor to ni nujno za zgodovinske vzporeditve, izgubljal časa s tistim, kar je bilo zgrešeno v komaj minulem razdobju, pri čemer mislim na prenekatero negativno izkušnjo iz prve svetovne vojne. Sodim namreč, da si moramo, ko se lotevamo odprtih vprašanj sodobnega manjšinskega varstva, predvsem prizadevati, da torej v pozitivnem smislu presežemo »klasične«, stare okvire če se lahko tako izrazim.

In druga digresija: pred dnevi sem se vrnil iz seminarja OZN o manjšinah v Ohridu, za katerega sem skupaj s svojimi kolegi pripravil tudi temeljno gradivo (Background paper) glede druge točke dnevnega reda, ki je zajemala »Svetovno in mednarodno sodelovanje za izboljšanje zaščite narodnih, etničnih in drugih manjšin«. Z raznimi odtenki so domala vsi udeleženci soglašali o pomembnosti ustrezne manjšinske zaščite za ohranitev miru v svetu, kar pa med drugim terja, to navajam kot važen vidik tega vprašanja, da se sleherni pri uresničevanju tega postulata odreče uporabi sile in zahtev po spremembi obstoječih meja. Bistveno za ohranitev miru je torej dosledno spoštovanje nedotakljivosti obstoječih mejnih rešitev. Upoštevanje te realnosti pa olajšuje in omogoča manjšinam pozitivno vlogo, da bodo aktiven subjekt v procesu medsebojnega zbliževanja in vsestranskega sodelovanja. Tudi v visoko civiliziranem srednjeevropskem prostoru namreč naletimo še danes na poizkuse zanikanja temeljnih svoboščin nekaterim narodnim manjšinam. »Danes ni

mogoče več opravičevati zatiranja narodnih manjšin s strahom za stabilne državne meje, oziroma pred morebitnimi ozemeljskimi zahtevami. Nasprotno, prav priznanje polnih pravic narodnim manjšinam je eden izmed prvih korakov, da postanejo meje med državami vse manj pomembne za življenje narodov,« je zapisal med drugim jugoslovanski teoretik Edvard Kardelj (Kaj je bistvo socializma, »Delo«, 1. maja 1974).

»Pacta sunt servanda« je eno izmed temeljnih načel mednarodnega prava in seveda v polni meri velja tudi za tiste mednarodne pogodbe bodisi multilateralnega ali bilateralnega značaja, ki vsebujejo določbe za zaščito narodnih, etničnih in drugih manjšin. Namen mojega posega je, da bi osvetlil problematiko bilateralnih dogovorov po koncu zadnje svetovne vojne v Evropi, ki so bili sklenjeni s ciljem, da zaščitijo narodne, etnične oziroma jezikovne manjšine. Terminologija se namreč v teh pogodbah razlikuje. V mislih imam tri mednarodne dogovore, navedam jih po kronološkem vrstnem redu, in sicer sporazum med vladama italijanske in avstrijske republike, znan kot sporazum De Gasperi-Gruber iz leta 1946, dalje sporazum med Jugoslavijo in Italijo iz leta 1954 o recipročni zaščiti slovenske narodne manjšine na Tržaškem in italijanske manjšine na območju, ki je z novo ozemeljsko razdelitvijo s tem sporazumom pripadlo Jugoslaviji in naposled sporazum med kraljevino Dansko in Zvezno republiko Nemčijo, sicer svojstven po svoji pravni obliki, glede zaščite danske manjšine v deželi Schleswig-Holstein in nemške manjšine na Danskem iz leta 1955.

Kakor že pred devetimi leti (1965) na seminarju OZN o multinacionalnih skupnostih v Ljubljani tako je bilo tudi v Ohridu precej plediranja, da bi OZN z univerzalnim pristopom, preprosteje povedano, s sprejemom ustreznih mednarodno veljavnih dokumentov za varstvo manjšin, še plodotvorneje prispevala k izboljšanju splošnega položaja in zaščite narodnih in drugih manjšin. Utemeljena je namreč sodba, da pomanjkanje takih (posebnih) norm v mnogočem otežkoča, da bi dosegale manjšine dejansko (polno) enakopravnost in možnosti razvoja, kakor jih ima tako imenovani »večinski narod«. Kot že rečeno, je ne glede na vsa ta pozitivna prizadevanja OZN, vsaj po mojem mnenju spričo današnjih splošnih pogojev v Evropi (dosežene stopnje civilizacije, kulturne dediščine, ravni moralne osveščenosti in drugega) pričakovati, da bodo odprta vprašanja manjšinske zaščite verjetno učinkoviteje reševali prek bilateralnih in regionalnih dogovorov, kot pa z opiranjem na univerzalno koncipirane akte splošnega mednarodnega prava.

Ob tem naj spomnim na deseto točko, odstavek poročila že omenjenega seminarja OZN leta 1965 v Ljubljani (glede tega je bilo namreč doseženo splošno soglasje!), naj vse vlade pospešujejo in ščitijo pravice etničnih, verskih, jezikovnih in narodnih manjšin, in sicer ne samo z ustavnimi in zakonskimi določili, temveč s pospeševanjem vseh oblik delovanja v skladu s političnimi, gospodarskimi in družbenimi možnostmi

prizadete države ali dežele. Kar zadeva vprašanje ukrepov (točka b tega splošnega soglasja), pa je bilo domenjeno, da je treba pri tem vzpodbujati in uporabljati različne oblike sodelovanja na osnovi bilateralnih in multilateralnih sporazumov, če se namenoma omejim na ta vidik.

Citirani sporazum Gruber-De Gasperi z dne 5. septembra 1946, ki je integralni del mirovne pogodbe z Italijo (uveljavljene 15. septembra 1947), navaja podrobna jamstva za »nemško govoreče prebivalstvo bozenske pokrajine in sosednjih dvojezičnih občin«. Ta bilateralni sporazum med republiko Avstrijo in republiko Italijo o narodnostni zaščiti nemško govoreče južnotirolske manjšinske skupnosti je torej po eni strani pomemben kot načelen mednarodni dokument, po drugi pa še posebno kot programsko, načelno izhodišče (vzorec) za stvarno varstvo sleherne manjšinske narodnostne skupnosti v Italiji. Posebej velja opozoriti, da so sporazum De Gasperi-Gruber s tako imenovanim »južnotirolskim paketom« bistveno modificirali in izboljšali v prid čimbolj kompletne zaščite nemške narodne manjšine v bozenski krajini in je mogoče sedanjo stopnjo tega varstva splošno oceniti (vsaj v domeni Zahodne Evrope) v mnogih ozirih kot optimum, kot najbolj izčiščeno in precizno, še zlasti, če upoštevamo tudi dodatne zaščitne ukrepe na gospodarskem in socialnem področju. To je vsekakor tudi pomembna konkretizacija in implementacija »programske določbe« 6. člena italijanske ustave o posebnem varstvu »jezikovnih manjšin«.

Mednarodnopravne obveznosti republike Italije glede varstva slovenske narodnostne skupnosti izhajajo razen iz določb mirovne pogodbe (1947) tudi iz Memoranduma o soglasju z dne 5. oktobra 1954 ter posebnega statuta kot njegovega sestavnega dela. Vendar je treba v zvezi z varstvom po posebnem statutu poudariti, da ga je deležen samo tisti del avtohtonega slovenskega prebivalstva v Italiji, ki prebiva v mejah nekdanje cone A tržaškega ozemlja. Sicer pa je posebni statut prvi mednarodnopravni instrument, ki sicer na omejenem območju (ne velja za Slovence v goriški in videmski pokrajini) celostneje ureja zaščito slovenske manjšine v Italiji po koncu druge svetovne vojne. Gledano iz zgodovinskega vidika, namreč ne gre pozabiti, da je sistem mirovnih pogodb po prvi svetovni vojni določil obveznosti glede varstva etničnih manjšin mnogim državam, med njimi tudi takratni Jugoslaviji; naložil pa ni nikakršnih obveznosti Italiji. Namesto mednarodnih jamstev je dobilo avtohtono slovensko in hrvaško prebivalstvo po prvi svetovni vojni zgolj formalne obljube nekaterih takratnih italijanskih državnikov o spoštovanju njihovih narodnostnih pravic, ki pa se jih nato niso držali.

Tudi italijanski strokovnjaki sodijo, da je osrednji razlog, da so bile določbe posebnega statuta samo delno upoštevane in uresničene, dejstvo, da posebni statut ni bil »uzakonjen« oziroma da ni postal del italijanskega notranjega prava. Memorandum o soglasju z vsemi prilogami in pismi je ratificirala Zvezna ljudska skupščina že takoj 25. oktobra 1954 in s tem njegove določbe in načela preoblikovala v vir pozitivnega no-

tranjega jugoslovanskega državnega prava, medtem ko tega Italija, kakor že prej omejeno, do danes še ni storila.

Tudi za nas v tako imenovani Srednji Evropi (in v našem obmejnem območju) je zanimivo in hkrati poučno, kako so uredili položaj danske narodne manjšine v Zvezni republiki Nemčiji (dežela Schleswig-Holstein) in nemške manjšine na Danskem. Gre namreč, če lahko tako rečem, za »številčno« majhni manjšini, saj živi v Nemčiji okoli 35 tisoč Dancev in to v deželi, ki ima skupaj 2 in pol milijona prebivalcev, ter na Danskem okoli 23 tisoč pripadnikov nemške manjšine (vsaj take številke navaja francoski izvedenec G. Héraud). Pravno je položaj danske manjšine opredelila izjava deželne vlade Schleswig-Holstein iz dne 26. septembra 1949, v kateri, če se omejim le na ta primer, je posebnega pomena deveti člen v drugem delu, ki dobesedno pravi: »Das besondere Interesse der dänischen Minderheit, ihre religiösen, kulturellen und fachlichen Verbindungen mit Dänemark zu pflegen, wird anerkannt«. Docela isto določbo vsebujeta tudi nemško-danski izjavi od 28. in 29. marca leta 1955, pri čemer sta zdaj zajeti obe manjšini — danska in nemška. Bistvo tega je predvsem v tem, da je bila s tem javno priznana, dejal bi, uzakonjena pravica sodelovanja med prizadeto manjšino in matično državo na prej omenjenih področjih. Naj omenim zaradi primerjave, da tudi sklepi iz seminarja OZN leta 1965 v 6. točki med drugim navajajo, da nemoteni stiki z matično deželo, oziroma s kulturnim, oziroma verskim centrom v resnici pomenijo edino sredstvo, ki zagotavlja manjšini kot skupini, kolektiviteti, da preživi kot kulturna verska ali jezikovna enota. Že na tem seminarju — se pravi leta 1965 — so torej nekateri govorniki poudarili možnosti, ki jih glede tega nudijo »odprte meje« in urejeni dobri sosedski odnosi. Ta misel je prišla do izraza tudi na letošnjem seminarju OZN v Ohridu, kjer so bili udeleženci na splošno mnenja, da je skrb matične države za položaj njenih manjšin v drugih državah zakonita in da ne bi smeli istovetiti s podtikanji »o vmešavanju v notranje zadeve drugih«.

Dovolite mi še povsem kratek zaključek: izkušnje urejevanja odprtih vprašanj zaščite narodnih manjšin z bilateralnimi sporazumi v Zahodni Evropi po drugi svetovni vojni, je nedvomno mogoče oceniti kot pozitivne in dejal bi še več, za »perspektivne«, kar še posebej velja za ureditev stopnje zaščite za nemško manjšino v republiki Italiji in dansko v deželi Schleswig-Holstein ter nemško na Danskem. Ta metoda, če tako rečem, ima namreč več prednosti, saj med drugim jasno opredeljuje odgovornost države, ki ji manjšina pripada, medtem ko so jamstva vsebinsko daljnosežnejša in tako v primeru nemško govorečega prebivalstva na Južnem Tirolskem in ne glede na nekatere specifičnosti manjšinskega položaja ob meji med Zvezno republiko Nemčijo in Dansko, presegajo koncepte o zadostnosti okvirov »kulturne, jezikovne avtonomije«, kakršne poznamo iz polpreteklega razdobja.

SODOBNI PROBLEMI NARODNIH MANJŠIN V LUČI PROSTORSKE URBANIZACIJE

Vse bolj stopnjevan gospodarski napredek po drugi svetovni vojni, zlasti pa v zadnjem desetletju, je vplival v Evropi na močno socialno prestrukturiranje prebivalstva in na izoblikovanje gospodarsko bolj in manj razvitih območij. Vse to je pogojilo specializacijo delitev dela in zmanjšalo pomen samooskrbe prebivalstva. Zaradi iskanja ugodnejših pogojev za poselitev prebivalstva in za razvoj gospodarstva se je zabrisala tudi funkcionalna razlika med mestom in podeželjem; izoblikovala so se različno velika območja koncentracije prebivalstva in različnih gospodarskih panog. Takšen razvoj pa je prispeval tudi k preoblikovanju socialne strukture tradicionalnih avtohtonih narodnih manjšin in njihovega poselitvenega prostora, hkrati pa tudi k izoblikovanju novih tipov manjšin. Z izoblikovanjem razvitih in razvitejših na eni ter manj razvitih območij in držav na drugi strani se je iz države v državo, s tem pa tudi iz poselitvenega območja ene v poselitveno območje druge narodne skupnosti, sprožilo intenzivno pretakanje delovne sile. To je povzročilo izoblikovanje narodnostno mešanih četrti v še nedavno narodnostno skoraj enovitih zahodnoevropskih mestih.

Stopnjevan gospodarski razvoj v Evropi pa je močno vplival tudi na gospodarski razvoj in na socialno prestrukturiranje prebivalstva v območjih, poseljenih z narodnimi manjšinami. Na vseh prometno pomembnih evropskih poteh, ki sekajo državne meje med evropskimi državami, je pod vplivom razvoja blagovne proizvodnje in blagovne menjave močno oživel mednarodni blagovni promet, ki je narekoval odpiranje državnih meja in pogojil gospodarsko aktivizacijo območij, ki so bila še pred drugo svetovno vojno skoraj čisto agrarna. Prebivalstvo se je v teh območjih prestrukturiralo iz agrarnega v neagrarno, območja sama pa so bila podvržena urbanizaciji.

Obmejna območja, kamor se je zaradi oživitve njihove gospodarske funkcije, začelo doseljevati prebivalstvo večinskega naroda, so se spremenile iz agrarnih v neagrarna ter iz dotedaj narodnostno več ali manj enovitih, v narodnostno bolj ali manj mešana območja. S pretakanjem blaga, mednarodnih turističnih tokov in delovne sile prek odprtih državnih meja, se je spremenil tudi gospodarski pomen obmejnih območij, poseljenih z narodnimi manjšinami. Spremenila se je funkcija obmejnih območij samih, pa tudi funkcija tam živečega prebivalstva — manjšine. Obmejna območja so pridobila mednarodni značaj, s tem pa postaja reševanje narodnih manjšin pomembno za vse evropske dežele, ki so udeležene pri usmerjanju mednarodnega osebnega in blagovnega prometa prek državnih meja.

Rezultati stopnjevanja gospodarskega razvoja so pogojili izoblikovanje novega tipa narodnostno mešanih območij ter nastanek manjšin z

urbano strukturo. Te so nastale in se zasidrale v lastnem etničnem ozemlju iz avtohtonega, dotedaj pretežno agrarnega prebivalstva. V nekaterih območjih, zlasti v območjih večjih industrijskih mest v Evropi, je dotok tuje delovne sile povzročil naselitev predstavnikov različnih tujih narodnostnih skupnosti v obliki manjšin naselitenih jeder — getov v nekaterih mestnih četrtih. Poleg takšnih »manjšinskih grupacij« je stopnjevan gospodarski razvoj porajal še vrsto drugih neteritorialnih manjšin.

Sam pojav urbanizacije sproži v nekdam agrarnem prostoru nov način reagiranja človeka. S tem pa vnaša v območja, ki so podvržena hitri urbanizaciji, torej tudi v obmejna, z narodnimi manjšinami poseljena območja, nove probleme, pa tudi nove odnose med pripadniki manjšine in pripadniki večinskega naroda. V obmejnih območjih, kjer je v preteklosti živelo večinoma avtohtono agrarno prebivalstvo narodnih manjšin, se je zaradi stopnjevanega gospodarskega razvoja in s tem povezano zaradi doseljevanja pripadnikov večinskega naroda, izoblikovala nova struktura prebivalstva. Za to strukturo prebivalstva je značilna prisotnost doseljenec neagrarnega večinskega naroda, doseljenega iz bolj ali manj oddaljenih območij, ki so pomešano poseljeni s prebivalstvom avtohtonih manjšin, ki je svoj agrarni poklic v večji ali manjši meri že zamenjalo z neagrarnim.

Med doseljenim prebivalstvom večinskega naroda in domačim avtohtonim prebivalstvom pa se kažejo čisto že na zunaj vidne razlike. Takšne razlike obstajajo tako v socialni strukturi prebivalstva kot v njegovi navezanosti na prostor. Prebivalstvo avtohtonih manjšin še vedno sestavlja del kmečkega prebivalstva, ki poseduje zemljo. Doseljeno prebivalstvo večinskega naroda pa je zaposleno predvsem v neagrarnih, v veliki meri v terciarnih dejavnostih, kjer pripadniki narodne manjšine številčno najpogosteje zaostajajo za njim. Medtem ko pripadniki manjšin še vedno v veliki meri, ne glede na njihov poklic, izkoriščajo zemljo v kmetijske namene, pa takih tendenc sodelovanja v kmetijski proizvodnji ni opaziti pri večinskem narodu.

Nastajanje urbane demografske strukture povzroča tudi uveljavljanje načina življenja urbaniziranega prebivalstva. Kmečko prebivalstvo, ki je še v nedavni preteklosti živelo izolirano vaško življenje, je z vse močnejšim uveljavljanjem oblik načina življenja urbaniziranega prebivalstva prevzelo in zaživelo funkcionalno novo življenje, kar vse se izraža v načinu bivanja, v načinu zaposlitve, preskrbe in potrošnje, v izobraževanju, oddihu, sodelovanju v komunikacijah in informacijah.

Zaradi uveljavljanja navedenih novih funkcij življenja urbanizirane družbe in doseljevanja večinskega naroda na območje narodne manjšine pa obstaja poleg pozitivnih vplivov urbanizacije tudi nevarnost uveljavljanja jezika dominantnega večinskega naroda v vseh naštetih dejavnostih urbane družbe. Zaradi prodiranja navedenih funkcij človekovega življenja, ki so značilne za urbano družbo tudi izven mest na širokem

podeželju, lahko pomeni na narodnostno mešanih območjih, kjer niso zadovoljivo rešeni problemi zaščite manjšin, uveljavljanje urbanizacije, nasilno vrivanje jezika večinskega naroda v javno življenje na širokem podeželju, ki je poseljeno s pripadniki narodnih manjšin in kjer je pred urbanizacijo absolutno prevladovala raba njihovega jezika.

Razkrajanje agrarne in oblikovanje urbane družbe pa odpira tudi vprašanje revalorizacije kmetijske zemlje. Urbana družba si povečuje obseg prostora, potrebnega v nekmečke namene za izgradnjo infrastrukture in za rekreacijo prebivalstva. Širjenje obsega urbani družbi potrebnega prostora in s tem spreminjanje primarne agrarne funkcije zemlje v druge neagrarne namene pa ni vselej in povsod na narodnostno mešanih ozemljih povezano tudi s socialnimi in narodnostnimi interesi avtohtonega prebivalstva pripadnikov narodnih manjšin. Često namreč spreminjanje funkcije kmetijske zemlje v neagrarne namene ne zagotavlja socialne varnosti lastniku kmečke zemlje in njegovim družinskim članom. Nekdanji lastnik zemlje ni deležen odškodnine pri oddaji zemljišča, ki bi ustrezala novo nastali vrednosti oddanega zemljišča z izgradnjo infrastrukture, s čemer bi bil pripadniku manjšine — lastniku oddanega zemljišča — zagotovljen tak socialni položaj, da se mu ne bi bilo potrebno izseliti iz svojega etničnega ozemlja ali pa ob sprejemu novega, kmečkega poklica odreči svoji narodnostni pripadnosti ali rabi svojega materinega jezika. Upoštevač takšna dejstva, ki lahko povzročijo čisto nezaceljene rane avtohtonega manjšinskega prebivalstva, ugotavljamo, da je razlašanje in odtujevanje kmečke zemlje v prid urbanim namenom eden najboljčutljivejših problemov na območjih, ki so poseljena z narodnimi manjšinami.

Proces uveljavljanja zakonitosti moderne urbane družbe pa ogroža na podoben način tudi narodne manjšine, ki živijo poseljene v obliki otokov daleč stran od matičnega naroda, in nič manj tiste narodne manjšine, ki živijo kot obmejne manjšine na ozemljih dveh ali treh držav, a nimajo svoje države.

Nova urbana struktura prebivalstva manjšin se kulturno vse bolj povezuje s svojim matičnim narodom, onstran odprte meje, hkrati pa se zaradi izboljšane socialne strukture avtohtonega prebivalstva — manjšine in dotekanja prebivalstva večinskega naroda vse intenzivneje odpirajo vprašanja take zaščite manjšine, ki odgovarja potrebam moderne urbane družbe, enakopravnosti v socialnem in gospodarskem razvoju ter možnosti uporabe jezika v vseh funkcijah človekovega življenja: pri delu, izobraževanju, kulturi in oskrbi, v upravi, v prometu in v rekreaciji. Odpira se problem popolne zaščite pripadnikov narodnih manjšin z uvedbo dvojezičnosti na celotnem, z avtohtonim prebivalstvom narodne manjšine poseljenem ozemlju.

Vzporedno z nastajanjem in razvojem urbane družbe so se izoblikovali tudi novi planski instrumenti urejanja prostora ali teritorialnega planiranja. Teritorialno ali regionalno planiranje je instrument, ki naj ščiti okolje in naj zagotavlja enakopraven razvoj prebivalstvu na narod-

nostno mešanih ozemljih, odnosno tam, kjer prebiva narodna manjšina kot avtohtono prebivalstvo. Tod bi moralo biti teritorialno ali regionalno planiranje tudi instrument, ki bi zagotavljal manjšini enakopraven socialni razvoj in ščitil posebnosti materialne kulture narodne manjšine in kulturne pokrajine, kamor sodijo elementi hiš, naselij in elementi naravnega okolja.

Ker se v urbani družbi, za katero je značilna socialna in prostorska mobilnost prebivalstva, ne moremo izogniti na obmejnih z narodnimi manjšinami poseljenih območij doseljevanju večinskega naroda, ki povzroča bolj ali manj intenzivno stopnjevanje pomešanosti prebivalstva — pripadnikov večinskega naroda s pripadniki narodnih manjšin, je posebno pomembno določanje in omejevanje z narodnimi manjšinami poseljenih območij. To je še posebej pomembno zato, ker v nekaterih državah, kjer je bil še nedavno etnični teritorij manjšin sklenjen in z močno številčno prevlado pripadnikov manjšin, spremenjen v narodnostno mešano ozemlje z različnim številčnim razmerjem med pripadniki manjšine in večinskega naroda. Zato se pri določanju območij, ki so poseljena z avtohtonimi pripadniki narodnih manjšin, lahko poslužimo direktnih ali indirektnih metod. Direktna metoda so popisi prebivalstva po občevalnem, materinem jeziku ali po narodnosti ob uradnih popisih. Druge, indirektna metoda, pa so opredeljevanje območij z ugotavljanjem razporeditve gospodarskih, kulturnih in izobraževalnih institucij, uporabe jezika v cerkvi in prisotnosti dvojezičnih napisov na javnih in gospodarskih ustanovah, krajevnih napisih in potopazih. Za dežele, kjer obstoj narodnih manjšin ni priznan, ter so manjšine celo pod takim pritiskom, da svojega jezika razen v domači hiši ne morejo uporabljati, pri popisih pa jih sploh ne upoštevajo, je potrebno za ugotavljanje sklenjenega teritorija, poseljenega s pripadniki narodne manjšine, poiskati za vsak primer posebej specifične indirektna metoda. Direktna metoda popisov prebivalstva po občevalnem jeziku, narodnosti ali materinem jeziku, se je za opredelitev območij pripadnikov narodne manjšine izkazala kot neprimerna.

V nekaterih deželah se je izkazala kot sredstvo vzbujanja narodnostne mržnje ter pritiskov in diskriminacije narodne manjšine. Zato ugotavljanje manjšine in njenega območja z direktnimi metodami, kot so: popisi prebivalstva, ankete ali posebni popisi ne more biti sredstvo ali osnova za opredelitev pravic, zlasti v tistih deželah, kjer določen del prebivalstva nasprotuje ureditvi manjšinskega problema z ustrezno zakonodajo. Saj ta del prebivalstva zaradi svoje pripadnosti dominantnemu večinskemu narodu lahko prevzame pobudo pri pripravi in izvedbi popisa prebivalstva, pa tudi pri končni interpretaciji podatkov in s tem prepreči teritorialno opredelitev manjšinske zaščite.

Ugotavljanje in opredeljevanje območja, ki je poseljeno s pripadniki narodnih manjšin, mora biti izvedeno na zelo različne načine in z indirektnimi metodami. Ena od takih metod je ugotavljanje teritorialne

razprostranjenosti institucij, ki opravljajo svojo funkcijo dvojezično ali pa v jeziku narodne manjšine. Seveda velja to le za določanje območij tistih manjšin, ki imajo možnost in pravico uporabe svojega jezika v nekaterih funkcijah življenja. Za določanje območij manjšin, ki nimajo nikakršnih možnosti uporabe svojega jezika, pa seveda tudi ta metoda ne pride v poštev.

Na obmejnih območjih, pa tudi na drugih narodnostno mešanih območjih večine zahodno in srednjeevropskih držav, niso uživale manjšine med prvo in drugo svetovno vojno nobene zaščite, ali pa je bila ta zelo skromna. Z manjšinami poseljena obmejna območja niso bila deležna skoraj nobenih gospodarskih investicij in so ostala zato agrarna, statična, pa tudi narodnostno, razen v mestih, skoraj čista. Med drugo svetovno vojno, pred njo in med njo, so bile nekatere manjšine izpostavljene hudemu fašističnemu in nacističnemu pritisku ter iztrebljanju. Po drugi svetovni vojni so ponekod delno vrnili narodnim manjšinam le del tistih pravic, ki so jim bile odvzete. V času nacizma in fašizma tako, da so manjšine tudi po drugi svetovni vojni predstavljale in predstavljajo še danes poseben, nerešen politični problem, ki ovira gospodarsko in politično povezovanje med državami Evrope. Z manjšinami poseljena obmejna območja so mednarodno tranzitna področja, po katerih se odvija mednarodni blagovni in osebni promet, zaradi česar nesrešenost problemov manjšin ali porajanje konfliktnih situacij lahko ovira mednarodno sporazumevanje ter zavira odvijanje mednarodnih tokov osebnega in blagovnega prometa. To pa ne predstavlja ovire le gospodarskemu razvoju samih obmejnih območij, temveč slabi celotno ekonomiko obmejnih držav, pa tudi dežel, ki posredujejo svoje blagovne tokove prek obmejnih območij, poseljenih z manjšinami.

Manjšinsko prebivalstvo mora dobiti, če hočemo odstraniti vzroke nestrpnosti, pravico do uporabe jezika v vseh dejavnostih in funkcijah svojega življenja v urbani družbi, tako na delu, v izobraževanju, ob oskrbovanju, ob kulturnem izživljanju, rekreaciji in v prometu. Dvojezičnost ozemlja pa mora biti navzven vidna z dvojezičnimi napisi na javnih ustanovah, krajevnih imenih in potokazih. Manjšina mora kot realnost urbane družbe razumeti in sprejeti selitve prebivalstva, tako pripadnikov manjšin kot večinskega naroda na njihovem teritoriju. Pripadniki večinskega naroda, avtohtoni ter integrirani doseljenci pa morajo upoštevati pravice narodne manjšine na njihovem teritoriju.

Za doseg skladnega regionalnega razvoja in upoštevanje vseh značilnosti in sprecificnosti teritorija, poseljenega z narodno manjšino, se morejo pri regionalnem in urbanističnem planiranju uveljaviti take metode in takšna organizacija, ki bodo skupaj omogočali sodelovanje pripadnikov manjšin. Oblike ter posegi takšnih metod pa morajo upoštevati tudi specifične potrebe narodne manjšine pri njihovem vključevanju v socialni razvoj ter v kulturne in pokrajinske značilnosti.

USTAVNI IN PRAVNI POLOŽAJ NARODNIH MANJŠIN V SLOVENIJI

Svetozar Polič je svoja izvajanja o ustanovnem in pravnem položaju italijanske in madžarske manjšine v Sloveniji začel z ugotovitvijo, da je slovenski narod neločljivo vezan z ostalimi narodi Jugoslavije, s katerimi se je prostovoljno združil in si svojo družbeno ureditev osnoval že v času NOB. Nato je svoja izvajanja nadaljeval, da je v skladu z jugoslovansko ustavo iz leta 1963 tudi ustava SR Slovenije v istem letu zagotovila italijanski in madžarski narodnosti, ki živita v Sloveniji, popolno enakopravnost, in možnost vsestranskega razvoja in napredka. Jezika teh dveh narodnosti pa sta na narodnostno mešanih območjih postala enakoprava s slovenskim jezikom, postala sta torej enakopravna uradna jezika. V tej zvezi je potrebno še poudariti — je nadaljeval Polič — da formiranje dvojezičnega območja ni bilo pogojeno z nobenim številčnim razmerjem med večino in manjšino, marveč se je pri tem izhajalo iz dejstva, da so ta območja zgodovinsko nastala in kot takšna tudi obstajajo. Pri tem je pribil, da na vseh zadevnih področjih italijanska manjšina ne predstavlja niti 5 odstotkov celotnega prebivalstva.

Nova ustava SR Slovenije, ki ta vprašanja rešuje skladno z novo ustavo Jugoslavije, pomeni nadaljnjo krepitev enakopravnega položaja narodnosti v SR Sloveniji. Tako ima nova ustava SR Slovenije pravico narodnosti, da se kot samostojni subjekt samoupravno organizira, ki sicer izhaja iz samih temeljnih ustavnih načel, na katerih je zgrajen samoupravni socialistični sistem v Jugoslaviji, izrecno priznava in jo konkretizira. Ona daje pripadnikom narodnosti pravico, da ustanovijo samoupravne interese skupnosti za prosveto in kulturo, ki, in to je izredno pomembno ter predstavlja novo kvaliteto v zagotavljanju dejanske enakopravnosti narodnosti, v določenih zadevah odločajo enakopravno s pristojnim zborom občinske skupščine oziroma z ustreznimi samoupravnimi interesnimi skupnostmi.

Pomemben element enakopravnosti narodov in narodnosti je vsekakor tudi enakopravnost njihovih jezikov v vsem javnem in družbenem življenju. Seveda je ta enakopravnost jezikov nujno teritorialno omejena na območja, kjer narodi oziroma narodnosti žive. Izven teh območij pa imajo pripadniki narodov in narodnosti pravico do uporabe svojega jezika (npr. pred sodišči) in sicer ne glede, na to, ali znajo drugi jeziki ali ne.

Ti dve stvari — enakopravnost jezikov in pravico do uporabe jezika — opredeljuje, ureja in razločuje tudi nova ustava SR Slovenije.

Seveda, bistveni pogoj za popolno jezikovno enakopravnost je dvojezičnost v celokupnem javnem in družbenem življenju, lahko bi rekli posebna dvojezična atmosfera, ko vsakdo zna ali vsaj razume oba jezika,

ko vsakdo govori v svojem jeziku, pa se vsi razumejo, ko nikomur ni treba uporabljati drugega jezika, da bi ga drugi razumeli.

Zato je v SR Sloveniji na obalnem narodnostno mešanem območju že od leta 1959 obvezno učenje slovenščine oziroma italijanščine v vseh šolah na tem območju, in sicer od 1. razreda osnovne šole naprej.

Za vsako narodnost je poleg že omenjenih vprašanj zelo pomembno tudi vprašanje ustreznega zastopstva v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti.

Nova ustava tudi v tem pogledu daje določene garancije, da bo poslej to zastopstvo še bolj dosledno zagotovljeno. Po sami ustavi morajo namreč biti v delegacijah temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti na narodnostno mešanih območjih ustrezno zastopani italijanska oziroma madžarska narodnost.

Pomembno novost, ki v SR Sloveniji tudi zagotavlja stalno prisotnost predstavnikov narodnosti v republiški in ustreznih občinskih skupščinah, predstavljajo s samo ustavo ustanovljena delavna telesa teh skupščin, sestavljena iz enakega števila pripadnikov slovenskega naroda in obeh narodnosti, z nalogo, da obravnavajo vprašanja, ki so pomembna za položaj in razvoj narodnosti.

Zelo pomembno za vsako narodnost in življenjsko važno je, da se kot sestavni del svojega matičnega naroda z njim povezuje oziroma, da z njim razvija vsestranske zlasti še kulturno jezikovne stike. Pravica narodnosti od takšnih stikov in povezovanja v Jugoslaviji nikdar ni bila sporna. Z novo slovensko ustavo pa je bil v tem pogledu storjen še en korak naprej. To ni več samo pravica narodnosti, marveč se z ustavo zagotavlja tudi vsa družbena podpora razvoju teh stikov. Seveda je tudi z novo ustavo SR Slovenije, tako, kot je bilo to doslej, pripadnikom italijanske oz. madžarske narodnosti je zagotovljena vzgoja in izobraževanje v njihovem jeziku. Nova ustava SR Slovenije zagotavlja obema narodnostima, ki živita v Sloveniji, tudi svobodo in enakopravno uporabo narodnostnih simbolov, med katerimi je zlasti pomembna zastava.

Vse omenjene ustavne določbe so še natančneje opredeljene in konkretizirane z zakoni, statuti, odloki in drugimi splošnimi akti. V tem pogledu so še zlasti pomembni zakon o vzgojno-izobraževalnih organizacijah narodnosti in statuti mešanih občin.

V tej zvezi je treba tudi poudariti, da velja manjšinska zaščita v Jugoslaviji v enaki meri in po istih načelih za obe narodnosti, pa čeprav za madžarsko narodnost ni nobene mednarodnopravne zaščite. To samo po sebi dovolj jasno govori o tem, da gre pri tem za trdna načela, načela, ki izhajajo iz samih temeljev samoupravnega socialističnega sistema in iz temeljnih stališč do nacionalnega vprašanja nasploh.

Postavlja se tudi vprašanje, če in v kakšni meri je položaj narodnosti v Sloveniji odvisen od položaja Slovencev v Italiji in na Madžarskem. Z drugimi besedami, ali ima pri vsem tem kakšno veljavo načelo recipro-

citete. Naš odgovor na to vprašanje je seveda negativen. Našo politiko do narodnosti smo namreč oblikovali v skladu z načeli demokratičnega in samoupravnega socializma, na podlagi lastnih izkušenj in pogledov ter spoznanj. Zato se v tem oziru nikoli nismo držali načela reciprocitete, čeprav to seveda ne pomeni, da smo brezbrizni do tega, kar se dogaja s Slovenci v zamejstvu.

V izboru novejših razprav sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja tu objavljamo le tista dela, ki so bila natisnjena v tujih jezikih. Popolnejšo bibliografijo inštitutskih sodelavcev bomo objavili v prihodnjem letniku »Razprav in gradiva«, za katerega smo pripravili tudi nadaljevanji bibliografij o problemih pokrajin ob zahodni meji SFR Jugoslavije in o koroškem vprašanju.

This selective list presents only those studies the collaborators of the Institute for ethnic problems have published in foreign languages. Their complete bibliography shall be published in the next volume of »Treatises and Documents«. At the same time the bibliography on the problems of regions along the Yugoslav western frontier and on the problem of Carinthia shall be continued in the next volume.

Brenk, Andrej: Legal Status of Nationalities-National Minorities in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. — Info, Ljubljana, 1975, N. 7, p. 11—16.

Druškovič Drago: Quelques questions des Slovènes de Carinthie. V Ljubljani. Inštitut za narodnostna vprašanja 1972. 44 pp. Etude et Documents.)

Druškovič, Drago: Carinthian Slovenes. Some aspects of their Situation 18 years after the signing of the Austrian State Treaty. (2. compl. ed.) Ljubljana, Institute for Ethnic Problems 1973. 98+(1) pp. (Studies and Documents, 1).

Jeri, Janko & Gorazd Kušej & Svetozar Pollé: The Special Statute (Annex to the London Memorandum of Understanding) and some elements of the legal situation of the Slovenian ethnic group in Italy and of the Italian in Yugoslavia. (Engl. transl. by Jaka Stular.) (Beograd, Medjunarodna politika) (P. by Partizanska knjiga, Ljubljana 1974). 35 pp.

Jeri, Janko: Slovenes in Italy and Austria. Their present national position and a brief (partial) historic retrospective of its genesis. — Le livre slovène, Ljubljana, a. XL 1973, n. 3/4, p. 90—103.

Jeri, Janko: The Slovenes of the Littoral to the year 1954. Some elements of the historical development. — The Slovenes in Italy yesterday and today, Trieste-Trst, (Založništvo tržaškega tiska — Editoriale Stampa Triestina), 1974, p. 40—55.

Jeri, Janko: La comunità nazionale slovena fino al 1954. Alcuni elementi di genesi storica. — Passato e presente degli Sloveni in Italia, Trieste, (Editoriale Stampa Triestina), 1974, p. 36—50.

Jeri, Janko & Gorazd Kušej: The Slovene national community in Italy: aspects of its legal position. — The Slovenes in Italy yesterday and today, Trieste-Trst, (Založništvo tržaškega tiska — Editoriale Stampa Triestina), 1974, p. 56—96.

Jeri, Janko & Gorazd Kušej: Lo stato giuridico della comunità slovena in Italia. — Passato e presente degli Sloveni in Italia, Trieste, (Editoriale Stampa Triestina), 1974, p. 52—88.

Jeri, Janko: Truths, half-truths and statistics. Ascertaining of the »linguistic« appertaining in the Territory of Trieste. — The Slovenes in Italy yesterday and today, Trieste-Trst, (Založništvo tržaškega tiska — Editoriale Stampa Triestina), 1974, p. 97—108.

Jeri, Janko: Verità e statistiche. Accertamento dell'appartenenza »linguistica« nel Territorio di Trieste. — Passato e presente degli Sloveni in Italia, Trieste, (Editoriale Stampa Triestina), 1974, p. 89—100.

Jeri, Janko: Slovenes in Italy. (Present national position and historical background. The forming of the Slovene Nation. National education and culture. The general anti-yugoslav course. Forcible italianization. The bias of the Anglo-American administration.

Legal aspect of minority protection.) — *Socialist Thought and Practice*, Beograd, vol. 15, 1974, n. 5, p. 54—77.

Jeri, Janko: Les Slovènes en Italie. (Situation nationale actuelle et aperçu retrospectif. La formation de la Nation Slovène. L'école et la culture nationales. Un «cours» anti-yougoslave général. L'italianisation forcée. La partialité de l'administration militaire anglo-américaine. L'aspect juridique de la protection minoritaire.) — *Questions actuelles du socialisme*, Belgrade, a XXIV, 1974, n. 8, p. 57—80.

Jeri, Janko: Slowenen in Italien. (Heutige nationale Stellung und historische Retrospektive. Die Formung der Slowenen zur Nation. Nationale Schulwesen und Kultur. Allgemeiner antijugoslawischer Kurs. Zwangsmässige Italienisierung. Die Vereinigenommenheit der anglo-amerikanischen Militärverwaltung. Der rechtliche Aspekt des Minderheitenschutzes.) — *Sozialistische Theorie und Praxis*, Beograd, Jg. I, 1974, N. 8, S. 58—83.

Jeri, Janko: Slovincy v Italiji. (Sovremennoe nacional'noe položenie i istoričeskij obzor. Nacional'nye školy i kul'tura. Obščij antijugoslavenskiy kurs. Nasil'stvennaja assimiľacija. Neobjektivnost' anglo-amerikanskogo voennogo upravljenija. Pravovoj aspekt zaštity men'sinstv.) — *Socialističeskaja misl' i praktika*, Beograd, god. XII, 1974, n. 8, s. 58—84, (cir.)

Jeri, Janko: Los Eslovenos en Italia. (Posición nacional actual y retrospectiva histórica. Formación de los Eslovenos como nación. La enseñanza y la cultura nacionales. Curso general antijugoslavo. Italianización coercitiva. Parcialidad de la administración militar angloamericana. Aspecto legal de la protección de las minorías.) — *Cuestiones actuales del socialismo*, Belgrado, a. IX, 1974, n. 8, p. 78—101.

Nećak, Dušan: A Year's Lifetime of the Minority. — *Info*, Ljubljana, 1975, N. 7, p. 17—20.

Stergar, Janez & Dušan Nećak: Selected Chronology of Carinthian «War about Sign posters». — *Info*, Ljubljana, 1973, N. 5, p. 8—12.

Stergar, Janez: A Zoo for the Carinthian Slovenes? — *Info*, Ljubljana, 1973, N. 6, p. 6—8.

Stergar Janez: Post scriptum (to Nećak's article). — *Info*, Ljubljana, 1975, N. 7, p. 20—22.

Stergar, Janez: Croats in Austria. — *Info*, Ljubljana, 1975, N. 7, p. 23—26.

DRUSKOVIČ, Drago: Nekaj vprašanj koroških Slovencev (Po 19 letih avstrijske državne pogodbe)

Razprave in gradivo, Ljubljana 1974, št. 6, str. 7—54

Studija raziskuje s pomočjo kriterijev, kakor jih je uveljavljala skupina izvedencev OZN (1949) primer koroških Slovencev — narodne, etnične skupnosti, imenovane tudi narodna manjšina. Ob njihovi avtohtoni naseljenosti in prizadevanjih za njihovo afirmacijo opozarja na ovire in nasprotovanja s strani večinske družbe in države. Hkrati ugotavlja, da so tovrstne skupnosti slabo integrativne v pomenu asimilacije in da so še prisotne historične asimilativne težnje, kar se izrazito izpričuje pri postopkih ljudskih popisov, pri sedanjih šolski ureditvi in delovanju določenih društev in organizacij večinske skupnosti.

ZORN, dr. Tone; PLETERSKI dr. Janko: Nekateri pravni vidiki položaja slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem

Razprave in gradivo, Ljubljana 1974, št. 6, str. 84—105

Avtorja analizirata avstrijsko manjšinsko politiko po letu 1960. Ugotavljata, da je tudi v tem obdobju prišlo v nasprotju z določili člena 7 pogodbe o neodvisni in demokratični Avstriji do poslabšanja položaja slovenske manjšine na Koroškem. Razprava opozarja na zadevne avstrijske pravne akte, v zaključnem delu pa analizira diskriminacijsko zahtevo koroškega nemškega nacionalizma po »ugotavljanju« slovenske koroške skupnosti.

JERI, dr. Janko, KUŠEJ, dr. Gorazd: Prvine pravnega položaja slovenske narodne manjšine v Italiji

Razprave in gradivo, Ljubljana 1974, št. 6, str. 55—83

Avtorja razčlenjujeta mednarodne in notranje državne pravne vire, ki so pomembni za celovito presojo pravnega položaja slovenske narodnostne skupnosti v Italiji. Ugotavljata, da je bil šesti člen ustave italijanske republike glede slovenske narodne manjšine le v minimalni meri uveljavljen, saj edine varstvene določbe na področju državne zakonodaje vsebuje za zdaj zakon o šolah s slovenskim učnim jezikom na tržaškem ozemlju in v goriški pokrajini z dne 19. julija 1961 št. 1012. Kot nadaljnji manjšinski varstveni ukrep (splošno vzeto) pa je mogoče še šteti zakon z dne 31. oktobra 1966, št. 935, ki odpravlja fašistično prepoved, dajati otrokom »tuja« imena. Avtorja naposled po obsežni dokumentaciji ugotavljata, da raven manjšinske zaščite slovenske narodnostne skupnosti bistveno zaostaja za tisto, ki jo že uživata francoska manjšina v Dolini Aoste in nemška na Južnem Tirolskem.

DRUSKOVIČ, Drago: Some problems of the Carinthian Slovenes (19 years after the signing of the Austrian State Treaty)

Razprave in gradivo, Ljubljana 1974, No. 6, pp. 7-54

The author discusses the case of the Carinthian Slovenes - a national, ethnic group, or national minority, applying criteria, adopted by a group of UN experts (1949). The Carinthian Slovenes are an autochthon, settled community, striving to survive despite the obstacles put by the unfavourably disposed (German speaking) majority group and by the (Austrian) State. He comes to the conclusion that such communities are hard to integrate, that the majority favours the assimilation of the minority and, that in this case historical assimilatory aspirations are still manifest: in the population census practices, in the present organization of the school system and in the activities of a number of associations and organizations of the (German - speaking) majority.

ZORN, dr. Tone and PLETESKI, dr. Janko: Some legal aspects of the situation of the Slovene minority in Austrian Carinthia

Razprave in gradivo, Ljubljana 1974, No. 6, pp. 84-105

The authors analyse the Austrian minority policy after 1960. They find that even during this period the situation of the Slovene minority in Carinthia became worse in spite of the provisions of article No. 7 of the Treaty of the independent and democratic Austria. The paper draws attention to the Austrian legal acts and in the conclusion it analyses the discriminatory demand of the Carinthian German nationalism »to define and estimate« the Slovene Carinthian community.

JERI, dr. Janko, KUŠEJ, dr. Gorazd: The rudiments of the legal situation of the Slovene national minority in Italy

Razprave in gradivo, Ljubljana 1974, No. 6, pp. 55-83

The author surveys the State legal sources which are important for the overall evaluation of the legal situation of the Slovene national community in Italy. He finds that article no. 6 of the Constitution of the Republic of Italy that deals with the Slovene national minority, was enacted only to a very small degree, because the sole protective stipulations in State legislation up to the present is the law governing schools with Slovene as the language of instruction in the Provinces of Trieste and Gorica (19. July 1961 no. 112). Another measure (in general) is the law adopted on 31. October 1966. No 935, which abolishes the fascist prohibition of giving »foreign« names to children. On the basis of extensive documentation the author finally concludes that the level of the minority protection of the Slovene national community is strikingly lower than that of the French minority in the Valley Aoste and the German minority in Southern Tyrol.

UDK 323.15(436.6-863):301.172.5

ZORN, dr. Tone: Prispevek k problemu socialnih sprememb v socialnih strukturah koroških Slovencev

Razprave in gradivo, Ljubljana 1974, št. 6, str. 106—119

V razpravi o socialnih in ekonomskih spremembah na območju s slovenskim in jezikovno mešanim prebivalstvom Koroške se avtor posebej dotika sprememb na koroškem podeželju. Kot primere navaja dostopne podatke o gorski, tujskoprometni vasi in o vasi s splošnim agrarnim značajem. Raziskava kaže, da stara agrarna struktura razpada. Posebej so zajeti podatki o starših dijakov vpisanih v gimnazijo za Slovence v Celovcu, ki to dejstvo samo potrjujejo. Pregled opozarja, da se je razločevanje še zlasti pričelo v šestdesetih letih tega stoletja. Prehajanje iz agrarne v neagrarno strukturo se kaže tudi v jezikovni podobi južnokoroškega prebivalstva. Podatki ljudskega štetja leta 1961 (tisti štetja leta 1971 avtorju niso bili dostopni) kažejo, da južnokoroško prebivalstvo gospodarsko še vedno zaostaja za severnim, nemškim delom dežele.

UDK 061.3(453.33):1974::323.15(100)

JERI, dr. Janko: Manjšinska konferenca v Trstu

Razprave in gradivo, Ljubljana 1974, št. 6, str. 120—144

Avtor, ki je bil sam eden izmed koordinatorjev sodelovanja jugoslovanskih znanstvenikov na tem srečanju, podaja genezo te zamisli in informira o glavni tematiki, ki je bila predmet štiridnevnih razpravljanj (od 10.—14. julija 1974). Opozarja na raznoster in strokovno dognan prispevek jugoslovanskih udeležencev in še posebej pomen, ki ga je imela ta konferenca za slovensko narodno manjšino v Italiji, pa tudi v Avstriji. Prikaz zajema tudi ustne posege na konferenci: L. Fusillia, F. Hajoša, J. Jerija, V. Klemenčiča in S. Poliča.

ZORN, dr. Tone: Essay on the Social structure in Slovenian and mixed parts of Southern Carinthia (Austria)

Razprave in gradivo, Ljubljana 1974, No. 6, pp. 106—119

In his study on social and economic changes in the districts of Carinthia with Slovene and mixed population the author pays special attention to the stratification of the Carinthian village. The research work on the villages of mountain, tourist and particularly agrarian type has been used as the source of information. According to the results of investigations the traditional agrarian structure of the Southern Carinthian village is at the point of disappearance, bringing about new tendencies in vocational orientation of the population. The study on the vocational structure of parents that enroll their children to Slovene Gymnasium (high school) at Celovec (Klagenfurt) gives full evidence to this fact. The beginnings of the vocational re-orientation of the Carinthian country-side population can be placed into early sixties of our century. The transition from agrarian to non-agrarian vocations is to a certain point also reflected upon the linguistic structure of the Southern Carinthian population. The 1961 census data (those of the 1971 census were not available at the time of writing) have proven that the economic structure of population of the southern (bilingual) parts of Carinthia is still lagging behind that of the northern (German) parts.

JERI, dr. Janke: The conference on minorities in Trieste

Razprave in gradivo, Ljubljana 1974, No. 6, pp. 120—144

The author who was also one of the coordinators of the participation of Yugoslav experts at this meeting presents the genesis of this idea and brings forth the central theme which was the subject of the discussion that took place from 10 to 15 July 1974. He draws attention to the expert and scientific papers of the Yugoslav participants and stresses the importance of this conference for the Slovene national minority in Italy and Austria. The paper includes oral presentations of L. Fusilli, F. Hajoš, J. Jerl, V. Klemenčič and S. Polič.

Uredil uredniški odbor:

Drago Druškovič
dr. Janko Jeri
dr. Anton Zorn
Hilarij Frančeškin

Glavni in odgovorni urednik:

Drago Druškovič

Tehnični urednik in oprema:

Hilarij Frančeškin

Založnik in izdajatelj:

Inštitut za narodnostna vprašanja,
Ljubljana, Cankarjeva 5/II., p. p. 318

Sofinancira:

Raziskovalna skupnost Slovenije

Tisk:

Tiskarna »Jože Moškrič« Ljubljana